

ՀԱՅԵՆԱԳԻՐ ԵՎ ԻՐԱՏԱՐԱԿԻՉ՝ «ՍՅՈՒՆԿԵՐԿԻՐ» ԱՇԽԱՏՈՒ
ՍԱԳՄԱՆԱԹԱԿ ԴԱՏԱԾԱՌԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՄ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆ

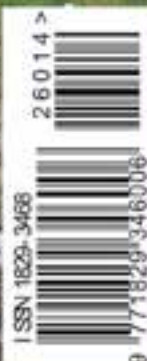
www.syuniacyerkir.am

Սյունյաց երկիր

№ 14 (664)

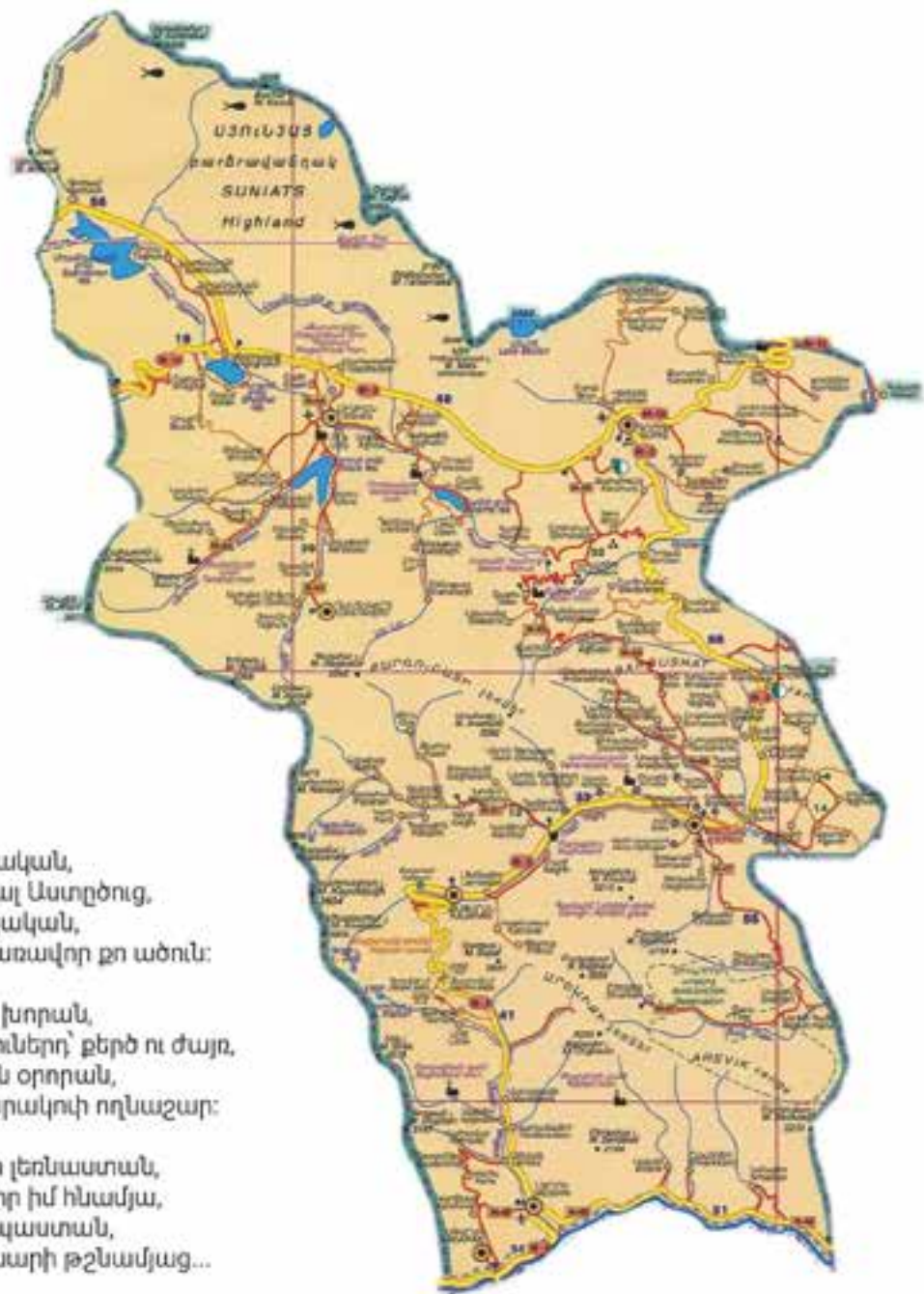
20 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ 2026Թ.

Սյունիքի
հարուստ
կենսաբազմազանությունը՝
հոգածության ներքո

Սյունիքի մարզ

ՍՅՈՒՆԻՔ (օրհներգ)

Հայրենի դու իմ Տուն Սիսական,
Եզակի դու ընծա՝ շնորհյալ Աստղծուց,
Իմ երկիր, իմ Սյունիք դիցական,
Օրհնյալ է հավիտյան փառավոր քո ածուն:

Իմ երկիր, սրբության դու խորան,
Հիմքերդ՝ քարափներ, սյուների՝ քերծ ու ժայռ,
Քաջության, խենթության օրորան,
Դու՝ Հայոց աշխարհի քարակույ ողնաշար:

Իմ հպարտ, իմ անպարտ լեռնաստան,
Իմ Սյունիք անառիկ, երկիր իմ հնամյա,
Բարեկամ – դրացուդ՝ ապաստան,
Եվ շիրիմ՝ չարափառ, անարի թշնամյաց...

Զո ամեն մի գագաթ՝ զորավար,
Մշտաբթուն գնդեր են երկնամուխ լեռների –
Պատիվ է ապրելը քեզ համար,
Եվ փառք է հանուն քեզ մեռնելն ու հառնելը...

Խոսք՝ Գագիկ Դավթյանի

Հանքարդյունաբերությունն է այն ոլորտներից մեկը, որտեղ ամենաարագ տեմպերով ներդրվում են կենսաբազմազանության կառավարման նորարարական մեխանիզմներ

ԱՐՄԵՆ ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ

«Հանգեզուրի ՊՄԿ» ՓԲ ընկերության կայուն զարգացման գծով տնօրեն

COP 17-ը Հայաստանի համար բացառիկ հնարավորություն է նորովի վերաիմաստավորելու բնական ռեսուրսների կառավարման, կենսաբազմազանության պահպանության և տնտեսական զարգացման միջև հավասարակշռության հարցը: Սա հնարավորություն է՝ Հայաստանը ներկայացնելու որպես երկիր, որը պատրաստ է մասնակցել գլոբալ բնապահպանական օրակարգի ձևավորմանը՝ հիմնվելով սեփական փորձի, մարտահրավերների և առաջընթացի վրա:

Վերջին տարիներին կենսաբազմազանության թեման դարձել է հանքարդյունաբերության ոլորտի ամենաարագ զարգացող և նորարար ուղղություններից մեկը: Ամբողջ աշխարհում ոլորտը վերանայում է իր մոտեցումները՝ անցում կատարելով ազդեցությունների պարզ գնահատումից դեպի բնապահպանական ռիսկերի համակարգային կառավարում, էկոհամակարգային մտածողություն, վերականգնողական ծրագրեր և տվյալահեն որոշումների ընդունում:

Հանգեզուրի պղնձամոլիբդենային կոմբինատում մենք հասկանում ենք, որ ժամանակակից հանքարդյունաբերությունը չի կարող սահմանափակվել միայն արտադրական ցուցանիշներով: Կենսաբազմազանության պահպանությունը, ջրային և հողային ռեսուրսների պատասխանատու կառավարումը, թափանցիկությունը և միջազգային չափանիշներին համապատասխան հաշվետվողականությունը դարձել են մեր երկարաժամկետ ռազմավարության կարևոր բաղադրիչները: Այսօր ՀՊՄԿ-ն

Հայաստանի առաջին ընկերությունն է, որը սկսել է TNFD (Taskforce on Nature-related Financial Disclosures) զեկույցի պատրաստման գործընթացը՝ միանալով միջազգային առաջատար այն ընկերություններին, որոնք բնության հետ կապված ռիսկերը դիտարկում են որպես ռազմավարական կառավարման հարց:

Միևնույն ժամանակ, կարևոր է նաև անկեղծ ու փաստերի վրա հիմնված խոսակցություն ունենալ կենսաբազմազանության վրա տարբեր ոլորտների ազդեցության մասին: Հանրային դիսկուրսում հաճախ ձևավորվում է պատկերացում, թե հանքարդյունաբերությունը բնության վրա ամենամեծ ազդեցությունն ունեցող ոլորտն է: Իրականում, համաշխարհային և տեղական բազմաթիվ ուսումնասիրություններ ցույց են տալիս, կենսաբազմազանության վրա առավել լայնածավալ ճնշումները հիմնականում կապված են հողագործման, գյուղատնտեսության, անտառահատումների, տարբեր տեսակի թափոնների կառավարման, ջրային ռեսուրսների գերշահագործման և բաղաբաշխական գործընթացների հետ: Դա, սակայն, չի նվազեցնում հանքարդյունաբերության պատասխանատվությունը: Ընդհակառակը՝ հենց հանքարդյունաբերությունն է այսօր այն ոլորտներից մեկը, որտեղ ամենաարագ տեմպերով ներդրվում են կենսաբազմազանության կառավարման նորարարական մեխանիզմներ:

Մենք համոզված ենք, որ այս փորձը կարող է օգտակար լինել նաև այլ ոլորտների համար: Կենսաբազմազանության պահպանությունը չի կարող լինել մեկ ոլորտի կամ մեկ կառույցի պատասխանատվության հարց: Այն պահանջում է միջոլորտային համագործակցություն, գիտության, բիզնեսի, պետական համակարգի և հասարակության համատեղ աշխատանք:

«Այնույնաց երկիր» թերթի սույն հատուկ համարը նպատակ ունի նպաստել հենց այդպիսի քննարկմանը՝ ներկայացնելով ոչ միայն մարտահրավերները, այլև լուծումները, միջազգային փորձը և Հայաստանի համար հնարավոր նոր ուղիները:

Վստահ եմ, որ COP 17-ը կարող է դառնալ շրջադարձային հանգրվան՝ ծավալելու ավելի հասուն, գիտական և հավասարակշռված խոսակցություն բնության պահպանման և կենսաբազմազանության զարգացման խնդիրների շուրջ:

Օ, Բնություն, օ, Մայր,—

Մշտահոլով, մշտագո և մշտատև,—
Դու, որ փոխվում ես հար,
Բայց մնում ես և կաս բազմաձև,—

Օ, Բնություն, օ, Մայր:—

Ահա աստղերը քո և երկինքներիդ ահա,
Ահա ընթացքը քո մշտահոլով,—
Եվ արեգակդ ահա, և հորիզոնդ ահա,
Ե՛վ օվկիանոսների լուրջ, և՛ լեռների լազուր, և՛
գետերդ բոլոր:—

Օ, Բնություն, օ, Մայր:—

Եվ ուժերդ ահա կենսապարար՝
Ինքնաբուխ, մշտնջենական և հարափոփոխ,—
Եվ ոգին իմ ահա, որ տիրաբար
Դեպի քեզ է ձգտում՝ ողողված լույսերիդ
տարափով:—

Օ, Բնություն, օ, Մայր:—

Խուժիր, տեղա՛ իմ մեջ, սուզվիր իմ մեջ բոլոր

Քո աստղերով, ծովերով և երկինքներով,
Քո ընթացքով անկանգ ու մշտահոլով,
Քո ուժերով՝ թե՛ կյանք թե՛ խնդություն բերող:—

Օ, Բնություն, օ, Մայր:—

Բայց չես սիրում դու մեզ, չես մերժենում դու, երբ
Մենք հայեցող ոգով ենք ձգտում հասնել
Քո ընթացքին, քո վազքին, քո վեհությանը պերճ,
Քո խորհուրդին՝ բազմաշխարհ և բազմաստեղ:—

Օ, Բնություն, օ, Մայր:—

Դու դաժան ես ու բարի, դու հեզ ես և անողոր,
Դու սիրում ես շարժումը, զորությունը, ուժը,—
Ունայնությամբ ես լցնում ու հողով
Դու հայեցող սրտերը, որ խեղճ են և քնքուշ են:—

Օ, Բնություն, օ, Մայր:—

Եվ առաջին անգամ դու չե՛ս տվել արդյոք
Քո արևից, քո սրտից մի բեկոր —
Այն զարմանալի ճարտար և հանճարեղ մարդուն,
Որը ո՛չ թե սրտի մորմոքով,
Այլ ձեռքերով կոպիտ վերցրել է քարը

Օ՛, ԲՆՈՒԹՅՈՒՆ, Օ՛, ՄԱՅՐ ...

ՏԱՂ՝ ՁՈՆԿԱԾ ԲՆՈՒԹՅԱՆԸ

ԵՂԻՇԵ
ՉԱՐԵՆՑ

Եվ զարկել է մի ուրիշ քարի –
Եվ արևի դասերը իր խրճիթն է տարել,
Որ գիշերի գրկում ոսկեվորիկ պարի...

Օ, Բնություն, օ, Մայր:–

Եվ չեմ տվել արդյոք դու ծովերիդ անեզրությունը
Եվ բարիքները նրանց խորքերի,–
Այն ըմբոստին, այն խիզախ ճանապարհորդին,
Որ ծառերի դալար ճյուղքերից
Հյուսել է մի առավոտ ուռնական իր առաջին
Եվ նետելով խորքը ծովերի –
Բռնել է ծովային մի ոսկեծամ աղջիկ
Եվ իր խուղը տարել, իբրև գերի...

Օ, Բնություն, օ, Մայր:–

Եվ այսպես – սիրել ես դու խիզախներին միայն,
Եվ մայրական անեզր համբերությամբ –
Քո գաղտնիքները, գանձերը, քո ուժերը նրան
Հանձնել ես ստեղծարար մի գերության...

Օ, Բնություն, օ, Մայր:–

Բայց մարդը, տիրանալով քիչ-քիչ անեզրական
գանձիդ,
Այն շինել է շղթա ու կապանք,
Կեղեքելու համար ուրիշների անծիր,
Տվնջական, հանապազօրյա աշխատանքը.–
Եվ նրանք, որ եղել են դաժան ու ամեհի,
Որ ճորտերից շորթել են քո բարիքներն անհուն –
Շղթայել են ոգին բնապաշտ և մատնել են մահի՝
Պղծելով և լզովելով քո անունը...

Օ, Բնություն, օ, Մայր:–

Եվ հանճարին մարդու, նրա ստեղծարար
Եվ անսահման կարող ձեռքերին,
Բաղձանքներին նրա և ըղձերին վարար,
Եվ նրա հանդուգն կրքերին –
Կապանքներ են դրել նրանք բազմապիսի,

Օրենքներ՝ ահով սահմանած –
Պատնեղներ են կանգնել արևներիդ լույսին,
Որպեսզի սիրտը քո մեզ չբանաս...

Օ, Բնություն, օ, Մայր:–

Բայց այժմ վիթխարի և զորավոր ուժեր
Պատերազմի ելած այդ բերդերի դեմ –
Դարձնում են նրանց պատնեղները փոշի՝
Հանուն հացի, լույսի, աշխատանքի վսեմ,–
Եվ պատերազմը այդ դժնի ու անողորմ,
Այդ մարտնչումն՝ ընդդեմ շահագործող մարդու –
Չե՞ արդյոք արշավանք դեպի լուսառդող
Քո գիրկը զվարթուն –

Օ, Բնություն, օ, Մայր...

Պայքարների դժնի ճանապարհով
Բազմություններ ահա բազմահազար,
Որ դարերով գրկիդ ու գգվանքիդ կարոտ
Հնձել են, բայց չեն ճաշակել բերքերդ սրբազան,–
Դեպի քեզ են գալիս, դեպի անեզրական
Երկինքներդ բազմաշխարհ ու բազմաստեղ,
Իբրև տե՛ր են գալիս, իբրև տիրակա՛ն,
Գալիս են, որ աստղերիդ և ընթացքիդ անգամ
Իրենց ստեղծարար հանճարը պատվաստեն,–

Օ, Բնություն, օ, Մայր:–

Ընդունիր ուրեմն նվաճողներիդ երթը,
Իբրև արգանդդ հին բեղմնավորող բարիք:–
Ընդունիր որդիներիդ հաղթանակի երգը,
Որ հնչում է ընդերքից աշխարհի –
Ընդունիր նաև այս երգը գորովական,
Որ քո չնչին հյուլեն մի գիշեր աստղալից
Մատուցեց քեզ սիրով ու որդիաբար՝
Ողջունելով խորհուրդդ աստղային...

Օ, Բնություն, օ, Մայր:–

1933. II. 27

...
Օ՛, ԲՆՈՒԹՅՈՒՆ, Օ՛, ՄԱՅՐ

ԽՈՒՐՋԻՆ ԼԻՃ (ԽՐՋՈՒՆ ԼԻՃ)

Խուրջին (խրջուն) լիճը գտնվում է Հայաստանի Այուսիքի մարզում՝ Մեղրու լեռների հարավային լանջին, Լիճք գյուղից 9 կմ արևմուտք՝ ծովի մակերևույթից 3577 մ բարձրության վրա: Այդտեղ 2 լիճ կա, որոնցից մեկը Կապտաչն է կամ ինչպես տեղացիներն են լիճը կոչում՝ Կապույտ լիճը կամ Սրտները (քանի որ վերևից նայելիս սրտի տեսք ունի), մյուսը՝ մոտ 600 մ հարավ, Խուրջին լիճն է: Խուրջին լճի մակերեսը 1,2 հա է:

Լիճը շրջապատված է Չանգեզուրի լեռնաշղթայով, որը ձգվում է Վարդենիսի և Արևելյան Սևանի լեռնաշղթաների հանգուցակետից (Քեթի լեռ) մինչև Արաքս գետի Մեղրու կիրճը: Երկարությունը շուրջ 130 կմ է: Գագնակալիճը, Կապուտանը, Ծակքարը և Կապտաչ լճերը նույնպես գտնվում են Չանգեզուրի լեռների կատարային մասում:

Այդ տարածքում է գտնվում «Չանգեզուր» արգելավայրը: Արգելավայրը հանդիսանում է բնության հատուկ պահպանվող տարածք, որը հիմնադրվել է 2009 թ.: Արգելավայրի տարածքը 17 368,77 հա է, գտնվում է ծովի մակերևույթից 2600-3904 մ բարձրության վրա: Արգելավայրը ստեղծվել է մարգագետնատափաստանային, եկթալայան և ալպյան էկոհամակարգերի պահպանության նպատակով:

Տարածքում կարելի է զարգացնել էկոթոսաշրջություն, որի համար խոչընդոտ են հանդիսանում սահմանափակ գոտի լինելու հանգամանքը:

Կապտաչ լիճ

Կապտաչ լիճը գտնվում է Սյունիքի մարզում՝ Մեղրու լեռների հարավային լանջին, Լիճք գյուղից մոտ 8,5 կմ արևմուտք, ծովի մակերևույթից 3283 մետր բարձրության վրա:

Տարածքում գտնվում է երկու լիճ՝ Կապտաչը և Նրանից մոտ 600 մետր հարավ գտնվող Խուրջին լիճը:

Կապտաչ լիճը հայտնի է նաև որպես Կապույտ լիճ կամ Սրտների լիճ: Վերջին անվանումը պայմանավորված է Նրանով, որ վերևից դիտելիս լիճը սրտի ձև ունի: Լճի մակերեսը 2,5 հեկտար է, միջին խորությունը՝ 6 մետր, իսկ ջրափնյա գծի երկարությունը՝ 0,4 կմ:

Դեպի լիճ տանող ճանապարհին հանդիպում են բազմազան բնական լանդշաֆտներ՝ լեռնային տափաստաններ, լեռնաանտառային տարածքներ, մարգագետնատափաստանային, ենթալպյան, ալպյան և ձնամերձ գոտիներ: Տարածքն առանձնանում է նաև հարուստ կենդանական աշխարհով, որտեղ կարելի է հանդիպել բեզդարյան այծեր, վայրի ոչխարներ, վարազներ և արջեր:

Լիճը գտնվում է Չանգեզուրի լեռնաշղթայի կատարային հատվածում:

Կապտաչ լճի շրջակայքն ունի էկոզոո-սաշրջության զարգացման հնարավորություններ՝ շնորհիվ իր բնական և կենսաբանական բազմազանության:

ԳԱՆՁԵՐՈՒՐԻ ԼԵՈՒՆՇՐՈՒՄԻ ՄԵՂՐՈՒ ՀԱՏԱԾԻ ԼՃԵՐԸ

Կապուտան լիճ

Կապուտան (Գոգի) լիճը Այունիքի մարզի ամենատապալուրիչ բնական տեսարժան վայրերից է: Այն գտնվում է Չանգեզուրի լեռնաշղթայի կատարային հատվածում՝ Քաջարան քաղաքից մոտ 8,5 կմ հարավ-արևմուտք, ծովի մակերևույթից 3286 մետր բարձրության վրա:

Սառցադաշտային ծագում ունեցող լճի մակերեսը կազմում է շուրջ 10 հա, առավելագույն խորությունը՝ 22 մետր, իսկ ջրի ծավալը՝ մոտ 1,5 մլն մ³: Կապուտանի ջրերն առանձնանում են բացառիկ մաքրությամբ ու թափանցիկությամբ: Եղանակային բարենպաստ պայմաններում հնարավոր է տեսնել լճի հատակը մինչև 3 մետր խորությամբ: Լճից սկիզբ է առնում Քաջարանց գետակը:

Կապուտանը ոչ միայն բնական հրաշք է, այլև ջրագրական բնության հուշարձան, որը 2008 թվականից ներառված է Հայաստանի Հանրապետության բնության պետական հուշարձանների ցանկում: Լիճը գտնվում է «Կապուտան (Գոգի) լիճ» բնության հուշարձանի պահպանվող տարածքում և կարևոր դեր ունի տարածաշրջանի եզակի էկոհամակարգերի պահպանման գործում:

Լիճ տանող ճանապարհը ինքնին արկածային է: Այստեղ կարելի է հանդիպել բեզուարյան այծեր, վայրի ոչխարներ, վարազներ և նույնիսկ արջեր: Տարածքում հաջորդաբար փոխարինվում են լեռնային տափաստանները, լեռնաանտառային գոտիները, ենթալպյան ու ալպյան մարգագետինները, ինչպես նաև ձևամերձ լանդշաֆտները՝ ստեղծելով բացառիկ

բնապատկերներ:

Կապուտանը շրջապատված է Չանգեզուրի հզոր լեռնաշղթայով, որի գագաթները և լեռնային լճերը ձևավորում են Հայաստանի ամենագեղատեսիլ բարձր-լեռնային համայնապատկերներից մեկը: Մոտակայքում են գտնվում նաև Գազանալիճը, Ծակքար, Կապտաչ և Խուրջին լճերը:

ԾԱՆԳԵՐՈՒՄԻ ԼԵՈՆԱՇՆՈՒՄԻ ՄԵՂՈՒ ՀԱՏԱԾԻ ԼՃԵՐԸ

Գագանալիճ

Գագանալիճը, որը հայտնի է Նաև Գագանա, Գագան, Ղազանգյու, Կագան և այլ անուններով, գտնվում է Հայաստանի Սյունիքի մարզում՝ Չանգեզուրի լեռնաշղթայի կատարային հատվածում, Քաջարան բաղաբից մոտ 11 կմ հյուսիս-արևմուտք՝ Գեղի գետի ակունքներում:

Լիճը գտնվում է ծովի մակերևույթից 3112 մետր բարձրության վրա և տարածաշրջանի ամենահետաքրքիր բարձրլեռնային ջրավազաններից մեկն է:

Նրա մակերեսը կազմում է շուրջ 1,8 հա, առավելագույն խորությունը հասնում է 10 մետրի, իսկ ջրային ավազանը՝ մոտ 2 կմ²: Լճի ջրի ծավալը կազմում է շուրջ 57,5 մ³:

Գագանալճի առանձնահատկությունն այն է, որ այն ունի հրաբխային ծագում: Լիճը ձևավորվել է հին հրաբխի խառնարանում և փաստորեն բաղկացած է երեք փոխկապակցված լճակից, ինչը նրան հաղորդում է յուրահատուկ տեսք և բնագիտական արժեք:

Ամռան ամիսներին լճի ջրի ջերմաստիճանը միջինում հասնում է մոտ 13°C-ի: Ձրերը բաղցրահամ են, մաքուր և առնչողակ:

Գագանալճի ջրերը կարևոր նշանակություն ունեն Նաև տարածաշրջանի համար, բանի որ օգտագործվում են բնակավայրերի, այդ թվում՝ Կապան բաղաբի ջրամատակարարման նպատակով: Լիճը գտնվում է Չանգեզուրի լեռնաշղթայի բարձրադիր գոտում, որտեղ ձևավորվել են բացառիկ լեռնային լանդշաֆտներ: Այս նույն լեռնային համակարգում են գտնվում Նաև Սյունիքի հայտնի բարձր լեռնային լճերը՝ Կապուտանը, Ծակբարը, Կապտաչը և Խուրջինը:

Ծակքարի (Ծաղկարի) Լիճ

Ծակքարի լիճը, որը հայտնի է նաև Ծաղկարի, Սագքար, Սախկար, Սախկարսու և Սակկար անվանումներով, գտնվում է Հայաստանի Այունիքի մարզում՝ Չանգեգուրի լեռնաշղթայի կատարային հատվածում։ Լիճը գտնվում է Քաջարան քաղաքից մոտ 8 կմ հարավ-արևմուտք՝ ծովի մակերևույթից շուրջ 3270-3272 մետր բարձրության վրա։

Կապուտան լճից մոտ 2 կմ արևելք գտնվող այս բարձր-լեռնային լիճը զբաղեցնում է շուրջ 3 հա մակերես։ Բարձրադիր դիրքի շնորհիվ այն առանձնանում է մաքուր օդով, լեռնային անադարտ բնությամբ և շրջակա գագաթների հիասթափ տեսարաններով։

Ծակքարի լիճը գտնվում է Չանգեգուրի լեռնաշղթայի սրտում։ Այս հզոր լեռնային համակարգը ձգվում է հյուսիսից հարավ՝ Հարավային Ծարասարից մինչև Արաքսի կիրճ՝

շուրջ 160 կմ երկարությամբ։ Այն Որոտան և Արփա գետերի ավազանների բնական ջրբաժանն է և Հայաստանի հարավի կարևորագույն լեռնային համակարգերից մեկը։

Չանգեգուրի լեռնաշղթայի կատարային մասում են գտնվում նաև տարածաշրջանի մյուս հայտնի բարձրլեռնային լճերը՝ Գազանալիճը, Կապուտանը, Կապտաչը և Խուրջինը, որոնք միասին ստեղծում են բացառիկ լեռնային լճային համակարգ։

Հարցազրույց ՀՀ շրջակա միջավայրի նախարար Համբարձում Մաթևոսյանի հետ

- Պարոն նախարար, որո՞նք են կենսաբազմազանության պահպանության ոլորտում Հայաստանի օրենսդրական հիմնական հենասյուները:

– Կենսաբազմազանության պահպանության ոլորտում Հայաստանի օրենսդրական և կառավարման համակարգը կարելի է դիտարկել չորս փոխկապակցված մակարդակներով՝ Նորմատիվային, տարածքային, տեսակային և վերարտադրողական: Այս մոտեցումը կարևոր է, քանի որ կենսաբազմազանության պահպանությունը չի սահմանափակվում միայն առանձին տեսակների պաշտպանությամբ, այլ ներառում է նաև դրանց աճելավայրերի և ապրելավայրերի պահպանումը, էկոհամակարգերի կայունության ապահովումը, բնական վերարտադրության համար անհրաժեշտ պայմանների ձևավորումը, ինչպես նաև բացասական մարդածին ազդեցությունների կանխարգելումը կամ նվազեցումը:

Օրենսդրական մակարդակում ոլորտի հիմնական հենասյուներն են Հողային, Անտառային և Ջրային օրենսգրքերը, «Կենդանական աշխարհի մասին», «Բուսական աշխարհի մասին», «Բնության հատուկ պահպանվող տարածքների մասին», «Սևանա լճի մասին», «Հրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման և փորձաքննության մասին» օրենքները, ինչպես նաև բնական ռեսուրսների կառավարման առնչվող այլ իրավական ակտեր: Այս իրավական դաշտը սահմանում է կենսաբազմազանության պահպանության, վերարտադրության, կայուն օգտագործման, մոնիթորինգի, կառավարման և վերահսկողության հիմնական մեխանիզմները:

Տարածքային մակարդակում առանցքային դեր ունի բնության հատուկ պահպանվող տարածքների համակարգը՝ պետական արգելոցները, արգելավայրերը, ազգային պարկերը և բնության հուշարձանները: Դրանք Հայաստանի կենսաբազմազանության պահպանության հիմնական տարածական հիմքն են, քանի որ ապահովում են բնական էկոհամակարգերի, տեսակների բնակության միջավայրերի և արժեքավոր լանդշաֆտների պահպանությունը:

Տեսակային մակարդակում կարևոր գործիքներ են Հայաստանի Հանրապետության կենդանիների և բույսերի Կարմիր գիրքը, որոնց միջոցով առանձնացվում են հազվագյուտ, անհետացման եզրին գտնվող կամ հատուկ պահպանության կարիք ունեցող տեսակները: Սա հնարավորություն է տալիս պահպանության միջոցառումները դարձնել առավել հասցեական՝ կենտրոնանալով ոչ միայն տարածքների, այլև կոնկրետ տեսակների, դրանց պոպուլյացիաների և կենսամիջավայրերի վրա:

Վերարտադրողական մակարդակում պետության քաղաքականությունը միտված է ոչ միայն առկա կենսաբազմազանության պահպանմանը, այլև խոցելի կամ անհետացման եզրին գտնվող տեսակների

պոպուլյացիաների վերականգնմանը և դրանց բնական վերարտադրության համար անհրաժեշտ պայմանների ապահովմանը: Դրա վառ օրինակներ են Սևանի իշխանի և ազնվացեղ եղջերուի պոպուլյացիաների վերականգնման ծրագրերը: Ժամանակակից բնապահպանական քաղաքականությունը պետք է ոչ միայն կանխի կորուստները, այլև նպաստի վնասված էկոհամակարգերի վերականգնմանը և բնական պաշարների կենսունակության ամրապնդմանը: Այս ամբողջ համակարգը լրացվում է մեր երկրի կողմից ստանձնած միջազգային պարտավորություններով:

– Ի՞նչ միջազգային պարտավորություններով և համաձայնագրերով է առաջնորդվում Հայաստանի Հանրապետությունը կենսաբազմազանության ոլորտում:

– Հայաստանի Հանրապետությունը կենսաբազմազանության ոլորտում առաջնորդվում է միջազգային բնապահպանական պարտավորությունների համակարգով, որի առանցքում ՄԱԿ-ի «Կենսաբանական բազմազանության մասին» կոնվենցիան է և դրա Կունմինգ-Մոնրեալի գլոբալ կենսաբազմազանության շրջանակը: Կարևոր է նաև «Ռիոյի» երեք կոնվենցիաների փոխկապակցվածությունը: Հայաստանի բնապահպանական քաղաքականությունն առնչվում է նաև ՄԱԿ-ի Կլիմայի փոփոխության շրջանակային կոնվենցիային և Անապատացման դեմ պայքարի կոնվենցիային, քանի որ կլիմայի փոփոխությունը, հողերի դեգրադացիան և բնական միջավայրերի կորուստն անմիջական ազդեցություն ունեն կենսաբազմազանության վիճակի վրա:

Բացի այդ, Հայաստանը կողմ երկիր է հանդիսանում մի շարք մասնագիտացված համաձայնագրերի՝ Բեռնի կոնվենցիային՝ վայրի բնության և բնական միջավայրերի պահպանության, Ռամսարի կոնվենցիային՝ խոնավ տարածքների պահպանության, CITES կոնվենցիային՝ անհետացման վտանգի տակ գտնվող տեսակների միջազգային առևտրի կարգավորման, Բոննի կոնվենցիային՝ միգրացվող տեսակների պահպանության, ինչպես նաև Կարթագենյան արձանագրությանը՝ կենսանվտանգության ոլորտում: Այս փաստաթղթերը ձևավորում են այն միջազգային իրավական հիմքը, որի վրա կառուցվում են Հայաստանի օրենսդրական, ծրագրային և կառավարման գործիքները:

ՈՍԵՍԱՆԱՊՈԽՈՐԴՈՒՄ ԵՎ ՊԵՏԱԿԱՆ ԲՆԱԿԱՊԱՀԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Վերջին շրջանում Հայաստանի Հանրապետության կողմից ընդունված նոր կարևոր միջազգային պարտավորություններից են Նագոյայի արձանագրությունը, որը վերաբերում է գենետիկական պաշարների հասանելիությանը և դրանց օգտագործումից ստացվող օգուտների արդար ու հավասար բաշխմանը, Խոշոր կատուների միջազգային դաշինքի շրջանակային համաձայնագիրը, որը կարևոր է Կովկասյան ընձառյուծի և մեր երկրում հանդիպող այլ վայրի կատվազգիների պահպանության տեսանկյունից, ինչպես նաև ազգային իրավագործությունից դուրս գտնվող տարածքների ծովային կենսաբազմազանության պահպանության և կայուն օգտագործման վերաբերյալ համաձայնագիրը:

Այդ համաձայնագրերը Հայաստանի համար ոչ միայն իրավական հանձնառություններ են, այլ նաև բնապահպանական կառավարման որակը բարձրացնելու գործիք: Դրանք պետք է վերածվեն գործնական ազգային քաղաքականության՝ օրենսդրության կատարելագործման, բնության հատուկ պահպանվող տարածքների և պետական անտառների արդյունավետ կառավարման, Էկոհամակարգերի վերականգնման, Կարմիր գրքում ընդգրկված տեսակների պահպանության և շրջակա միջավայրի վրա ազդեցությունների պատշաճ գնահատման միջոցով:

– Ո՞րն է Հայաստանի պետական քաղաքականության նպատակը կենսաբազմազանության ոլորտում:

– Հայաստանի պետական քաղաքականության հիմնական նպատակը կենսաբազմազանության ոլորտում բնական Էկոհամակարգերի ամբողջականության պահպանումն է, կենսաբանական ռեսուրսների կայուն օգտագործումը և վնասված կամ խոցելի Էկոհամակարգերի աստիճանական վերականգնումը: Այս մոտեցման հիմքում ընկած է հիմնական սկզբունք, համաձայն որի՝ կենսաբազմազանությունը միայն բնապահպանական արժեք չէ, այն մեր երկրի Էկոլոգիական անվտանգության, կլիմայական դիմակայունության, հանրային առողջության և երկարաժամկետ սոցիալ-տնտեսական զարգացման հիմքերից է:

Գործնական առումով պետական քաղաքականությունը միտված է մի քանի հիմնական ուղղությունների ամրապնդմանը՝ օրենսդրական և ինստիտուցիոնալ դաշտի կատարելագործում, բնության հատուկ պահպանվող տարածքների համակարգի զարգացում, հազվագյուտ և անհետացման վտանգի տակ գտնվող տեսակների պահպանում, ինչպես նաև առանձին տեսակների և Էկոհամակարգերի վերականգնման ծրագրերի իրականացում: Այս տրամաբանությունը համահունչ է կենսաբազմազանության պահպանության նորմատիվային, տարածքային, տեսակային և վերարտադրողական մակարդակների մոտեցմանը:

Երկարաժամկետ տեսլականում մենք ձգտում ենք ունենալ կենսաբազմազանությամբ հարուստ, Էկոլոգիապես կայուն և կլիմայական փոփոխություններին դիմակայող երկիր, որտեղ բնության պահպանությունը և տնտեսական զարգացումը դիտարկվում են ոչ թե որպես հակադիր, այլ իրար փոխլրացնող գործընթացներ: Հաշվի առնելով Նշված հանգամանքը՝ կարևոր է, որ կենսաբազմազանության պահպանության և կայուն օգտագործման հետ կապված հարցերը ներառվեն ոչ միայն բնապահպանական, այլև հողօգտագործման, անտառային տնտեսության, գյուղատնտեսության, ջրային ռեսուրսների, էներգետիկայի, քաղաքաշինության և տարածքային զարգացման ոլորտների քաղաքականություններում: Պետության նպատակն է ոչ միայն

կենսաբազմազանության կորստի կանխումը, այլ նաև բնական Էկոհամակարգերի կենսունակության վերականգնումը, պահպանվող տարածքների արդյունավետ կառավարման ապահովումը և այնպիսի իրավական ու կառավարման միջավայրի ձևավորումը, որտեղ բնական պաշարների օգտագործումը կլինի պատասխանատու, գիտահեն և համահունչ ինչպես ներկա, այնպես էլ ապագա սերունդների շահերին:

– Որո՞նք են այսօր կենսաբազմազանության ոլորտում իրականացվող պետական քաղաքականության հիմնական ուղղությունները:

– Այսօր կենսաբազմազանության ոլորտում Հայաստանի պետական քաղաքականությունը կենտրոնացած է մի քանի փոխկապակցված ուղղությունների վրա: Այս հիմքով մշակվել և հաստատվել է ՀՀ կենսաբանական բազմազանության պահպանության 2026-2030 թվականների նպատակների և գործողությունների ծրագիրը:

Ներկայացված ծրագիրը մշակվել է՝ հիմք ընդունելով կենսաբազմազանության պահպանության գլոբալ շրջանակի նպատակներն ու թիրախները: Փաստաթղթով սահմանվում է 5 ազգային նպատակ և 30 ազգային թիրախ՝ մինչև 2030 թվականն իրագործելու համար: Ծրագրով նախատեսված է 125 միջոցառում:

Միջոցառումները բաժանված են ըստ 6 թեմատիկ բլոկի՝ ներառելով համապատասխան ազգային թիրախներ.

1. տարածական պլանավորում, պահպանում և վերականգնում,
2. տեսակների օգտագործում, ինվազիվ տեսակներ, կենսաանվտանգություն,
3. աղտոտում, կլիմա և բնության վրա հիմնված լուծումներ,
4. ոլորտային քաղաքականությունների «կանաչեցում», կայուն արտադրություն և սպառում,
5. արդարություն, ռեսուրսների կառավարում, վնասակար խթանների նվազեցում,
6. ֆինանսավորում, կարողություններ, տվյալներ, մասնակցություն և գենդեր:

Առանձնահատուկ ուշադրություն է դարձվել իրականացման, մոնիթորինգի և հաշվետվության հստակ մեխանիզմների սահմանմանը, ինչը կապահովի ծրագրի թափանցիկությունը և արդյունքակետորոն իրականացումն ինչպես ազգային, այնպես էլ միջազգային մակարդակներում:

Այս գործողությունների արդյունքում ակնկալվում է բարձրացնել ՀՀ-ում կենսաբազմազանության պահպանության արդյունավետությունը:

– Ո՞ր կառույցներն են ներգրավված Հայաստանում կենսաբազմազանության պահպանության գործում:

– Հայաստանում կենսաբազմազանության պահպանության քաղաքականության ձևավորման և համակարգման հիմնական պատասխանատուն Հրջակա միջավայրի նախարարությունն է: Նախարարությունը մշակում է ոլորտային քաղաքականությունը, համակարգում է օրենսդրական և ծրագրային բարեփոխումները, ապահովում միջազգային պարտավորությունների կատարումը և ուղղորդում կենսաբազմազանության, անտառների, ջրային ռեսուրսների, պահպանվող տարածքների և շրջակա միջավայրի մոնիթորինգի հետ կապված հիմնական գործընթացները:

Գործնական մակարդակում կարևոր դեր ունեն նախարարությանը ենթակա կազմակերպությունները՝ Էկոպարեկային ծառայությունը, բնության հատուկ պահպանվող տարածքները կառավարող ՊՈԱԿ-ները՝

«Սևան» ազգային պարկ», ««Դիլիջան» ազգային պարկ», «Արփի լիճ» ազգային պարկ», «Խոսրովի անտառ» պետական արգելոց», «Արգելոցապարկային համալիր» և ««Չանգեզուր» կենսոլորտային համալիր», «Հայաստառ» և «Հիդրոէներգաբանության և մոնիթորինգի կենտրոն»:

Միևնույն ժամանակ կենսաբազմազանության պահպանությունը չի կարող դիտարկվել միայն մեկ գերատեսչության գործառնությի շրջանակում: Այս գործընթացում ներգրավված են նաև բնապահպանության ոլորտում վերահսկողություն իրականացնող տեսչական մարմինը, գիտական և կրթական հաստատությունները, տեղական ինքնակառավարման մարմինները, քաղաքացիական հասարակությունը, մասնավոր հատվածը և միջազգային գործընկերները: Միայն նման բազմակողմ համագործակցությունն է հնարավորություն տալիս, որ ազգային բաղաբականությունը հիմնված լինի ոչ միայն իրավական կարգավորումների, այլ նաև գիտական տվյալների, համայնքային մասնակցության, վերահսկողության և միջազգային փորձի վրա:

– ԻՆչ առանձնահատուկ տեղ ունի Սյունիքի մարզը Հայաստանի կենսաբազմազանության ընդհանուր համակարգում:

– Սյունիքը Հայաստանի կենսաբազմազանության համակարգում ունի առանձնահատուկ՝ կարելի է ասել ռազմավարական նշանակություն: Մարզը միավորում է անտառային, լեռնային, մերձալպյան, գետահովտային և չոր լանդշաֆտներ, ինչի շնորհիվ Սյունիքում ձևավորվել է տեսակների և բնական միջավայրերի բացառիկ բազմազանություն: Պատահական չէ, որ հենց Սյունիքում են գտնվում Հայաստանի ամենաարժեքավոր ութ պահպանվող տարածք և երեք անտառտնտեսություն: Առանձնահատուկ բազմազանությամբ առանձնանում են «Շիկահող» պետական արգելոցը, «Արևիք» ազգային պարկը, «Սոսու պուրակ», «Չանգեզուր» և «Բողաբար» պետական արգելավայրերը:

Սյունիքի կարևորությունը պայմանավորված է նաև այն հանգամանքով, որ մարզը Կովկասի կենսաբազմազանության կարևոր հատվածներից է և ունի տարածաշրջանային բնապահպանական նշանակություն: Այստեղ պահպանվում են հազվագյուտ և վտանգված տեսակների կենսամիջավայրեր, այդ թվում՝ լայնատերև անտառներ, սոսու եզակի ծառուտներ, բարձրադիր բնական էկոհամակարգեր և խոշոր գիշատիչների համար կարևոր տարածքներ: ««Չանգեզուր» կենսոլորտային համալիր» ՊՈԱԿ-ի կառավարմանը հանձնված բնության հատուկ պահպանվող տարածքներն այդ արժեքների պահպանության կարևոր ինստիտուցիոնալ հիմքն են:

Առանձնահատուկ պետք է ընդգծել նաև Սյունիքի անտառտնտեսությունների դերը: Մարզում գործող «Հայաստառ» ՊՈԱԿ-ի Կապանի, Սիսիանի և Սյունիքի անտառտնտեսության մասնաճյուղերը կարևոր նշանակություն ունեն ոչ միայն անտառների պահպանության և վերականգնման, այլ նաև կենսաբազմազանության կայուն օգտագործման տեսանկյունից: Սյունիքի անտառները բազմաթիվ կենդանական և բուսական տեսակների կենսամիջավայր են, միաժամանակ ունեն հողապաշտպան, ջրակարգավորիչ և կլիմայական դիմակայության կարևոր նշանակություն:

Այս առումով Սյունիքը պետք է դիտարկվել ոչ միայն որպես հարուստ բնական ժառանգություն ունեցող մարզ, այլև որպես Հայաստանի կենսաբազմազանության թեժ կետ: Այստեղ պետության խնդիրը պահպանվող տարածքների, անտառ-

տնտեսությունների, համայնքների և գիտական կառույցների համագործակցությունն ուժեղացնելն է, որպեսզի բնական պաշարների օգտագործումը լինի հավասարակշռված, իսկ կենսաբազմազանության պահպանումը՝ երկարաժամկետ և արդյունավետ:

– Ո՞ր կառույցներով է կարևորվում կենսաբազմազանության պահպանությունը Սյունիքի մարզում:

– Սյունիքի մարզում կենսաբազմազանության պահպանության առանցքային կառույցներից է ««Չանգեզուր» կենսոլորտային համալիր» ՊՈԱԿ-ը, որի միջոցով իրականացվում է մարզի կարևորագույն պահպանվող տարածքների՝ այդ թվում «Շիկահող» պետական արգելոցի, «Արևիք» ազգային պարկի և մի շարք պետական արգելավայրերի կառավարումը: Այս կառույցի դերը կարևոր է, քանի որ այն ապահովում է ոչ միայն առանձին տարածքների պահպանությունը, այլ նաև Սյունիքի արժեքավոր էկոհամակարգերի նկատմամբ ամբողջական և համակարգված մոտեցումը:

Պահպանության գործնական բաղադրիչում կարևոր դեր ունի Շրջակա միջավայրի նախարարության Էկոպարեկային ծառայությունը, որի Սյունիքի մարզային վարչության գործունեությունը պաշտոնապես մեկնարկել է 2025 թվականին: Ծառայության գործառնությունները կարևոր են կանխարգելիչ պահպանության, ապօրինի գործունեության դիսկերի նվազեցման, անտառների, վայրի բնության և պահպանվող տարածքների նկատմամբ ամենօրյա հսկողության ապահովման տեսանկյունից:

Վերահսկողական բաղադրիչն ապահովում է Բնա-

պահպանության և ընդերքի տեսչական մարմինը՝ Սյունիքի տարածքային բաժնի միջոցով: Եթե պահպանվող տարածքների կառավարման մարմինները և Էկոպարեկային ծառայությունը հիմնականում ապահովում են կառավարման, պահպանության և կանխարգելման գործառնությունները, ապա տեսչական մարմինը կարևոր է բնապահպանական օրենսդրության պահանջների պահպանման, խախտումների արձանագրման և պատասխանատվության մեխանիզմների կիրառման առումով:

Այս համակարգը գործում է նախարարության ընդհանուր համակարգմամբ և չի սահմանափակվում միայն պետական կառույցներով: Սյունիքում կենսաբազմազանության արդյունավետ պահպանության համար էական է նաև համայնքների, գիտական հաստատությունների, անտառտնտեսությունների, բաղադրական հասարակության և միջազգային գործընկերների մասնակցությունը:

– ԻՆչ կոնկրետ ծրագրեր են այսօր իրականացվում կենսաբազմազանության պահպանության գործում առկա մարտահրավերներին դիմակայելու համար:

– Այսօր կենսաբազմազանության պահպանության ոլորտում իրականացվող ծրագրերը միտված են ոչ միայն առանձին տեսակների պահպանությանը, այլ նաև ամբողջական էկոհամակարգերի կառավարման բարելավմանը, մոնիթորինգի կարողությունների զար-

գացմանը և պահպանվող տարածքներին հարակից համայնքների կայուն զարգացմանը: Այս մոտեցման հիմքում բնության պահպանությունը տեղական բնակչության սոցիալ-տնտեսական շահերի հետ համարելու սկզբունքն է:

Այս ուղղությամբ մշակված կարևոր ծրագրերից է Գերմանական զարգացման բանկի հետ համագործակցության շրջանակում իրականացվող «Կենսաբազմազանություն և կայուն տեղական զարգացում Հայաստանում» ծրագիրը: Այն նպատակ ունի ամրապնդել բնության հատուկ պահպանվող տարածքների կառավարումը, բարելավել ենթակառուցվածքները, աջակցել Էկոպարեկային ծառայության և վերահսկող մարմինների կարողությունների զարգացմանը, ինչպես նաև խթանել հարակից համայնքների կայուն զարգացումը: Ծրագրի շահառուների թվում են նաև Սյունիքում գտնվող բնության հատուկ պահպանվող տարածքները:

Կարևոր նշանակություն ունի նաև «Պահպանվող տարածքների աջակցման ծրագիր-Հայաստան» ծրագիրը, որը երկար տարիներ աջակցել է պահպանվող տարածքների համակարգի կարողությունների բարձրացմանը, կառավարման գործիքների բարելավմանը, տեխնիկական վերազինմանը և համայնքային բաղադրիչների զարգացմանը: Սկսած լճի Էկոհամակարգի պահպանության ուղղությամբ առանձնապես են «ԵՄ-ն Սևանի համար» և դրա շարունակական փուլ հանդիսացող «ԵՄ-ն Սևանի համար պլյուս» ծրագրերը, որոնք ուղղված են Սևանա լճի ավազանում բնական Էկոհամակարգերի պահպանությանը և վերականգնմանը, կենսաբանական և ջրային ռեսուրսների արդյունավետ կառավարմանը, ջրի որակի բարելավմանը, կեղտաջրերի կառավարմանը և Էկոհամակարգային մոտեցումների ամրապնդմանը:

Բացի այդ, կարևոր դեր ունեն Կովկասի բնության հիմնադրամի աջակցությունը,

«Կենսաբազմազանության ֆինանսավորման նախաձեռնություն» ծրագիրը, ինչպես նաև առանձին տեսակների վերականգնման նախաձեռնությունները, այդ թվում՝ ազնվացեղ եղջերուի և Սևանի իշխանի պոպուլյացիաների վերականգնման ծրագրերը: Այս բոլոր ծրագրերի նպատակը կենսաբազմազանության պահպանության այնպիսի մոդելի ձևավորումն է, որտեղ պահպանվող տարածքների արդյունավետ կառավարումը, գիտահետևողական մոնիթորինգը, տեսակների վերականգնումը և համայնքների կայուն զարգացումը դիտարկվում են որպես մեկ միասնական գործընթաց:

– Արդյո՞ք ոլորտի ֆինանսավորումը բավարար

Մենք պետք է բնությունը դիտարկենք որպես ազգային հարստություն և կենսական արժեք, որը պետք է ոչ միայն պահպանել, այլև խելամիտ և պատասխանատու կերպով կառավարել: Այս հարցում պետությունը, գիտական ոլորտը, համայնքները, մասնավոր հատվածը և յուրաքանչյուր քաղաքացի ունեն իրենց դերը:

է:

– Կենսաբազմազանության ոլորտում ֆինանսավորման կարիքները, ինչպես Հայաստանում, այնպես էլ աշխարհում, սովորաբար ավելի մեծ են, քան առկա ռեսուրսները: Դա պայմանավորված է նրանով, որ այս ոլորտը պահանջում է երկարաժամկետ և շարունակական ներդրումներ՝ պահպանվող տարածքների կառավարման, անտառների և էկոհամակարգերի վերականգնման, մոնիթորինգի, գիտական ուսումնասիրությունների, տեխնիկական կարողությունների և համայնքային մասնակցության ապահովման համար:

Այնուամենայնիվ, կարևոր է ֆինանսավորումը դիտարկել ոչ թե միայն որպես ուղղակի ծախս, այլ որպես ներդրում երկրի բնական անվտանգության, կլիմայական դիմակայունության, ջրային և հողային ռեսուրսների պահպանության, ինչպես նաև բնակչության կյանքի որակի բարելավման համար: Եթե այսօր բավարար միջոցներ չուղղվեն կենսաբազմազանության պահպանությանը, վաղը դրա կորուստների վերականգնումը կարող է պահանջել շատ ավելի մեծ ֆինանսական, սոցիալական և բնապահպանական ռեսուրսներ:

Վերջին տարիներին Հայաստանը կարողացել է ներգրավել բավականաչափ միջազգային աջակցություն՝ բնության հատուկ պահպանվող տարածքների և պետական անտառների կառավարման, էկոհամակարգերի վերականգնման, Սևանա լճի էկոհամակարգի բարելավման և համայնքային կայուն զարգացման ուղղություններով: Այս առումով կարևոր են գերմանական զարգացման բանկի, Եվրոպական միության, Կովկասի բնության հիմնադրամի, Գլոբալ էկոլոգիական հիմնադրամի, Միավորված ազգերի կազմակերպության զարգացման ծրագրի և այլ գործընկերների հետ իրականացվող ծրագրերը:

Միաժամանակ մեր խնդիրը միայն լրացուցիչ ֆինանսավորում ներգրավելը չէ, այլ նաև ֆինանսավորման կայուն և բազմաղբյուր համակարգ ձևավորելը: Դա ենթադրում է պետական բյուջեի միջոցների արդյունավետ օգտագործում, միջազգային ծրագրերի նպատակային ներգրավում, կենսաբազմազանության ֆինանսավորման նոր գործիքների զարգացում, ինչպես նաև մասնավոր հատվածի և համայնքների մասնակցության խրախուսում:

– Որքանով են համայնքները ներգրավված կենսաբազմազանության պահպանության գործընթացում:

– Համայնքների ներգրավվածությունը կենսաբազմազանության պահպանության գործում ունի առանցքային նշանակություն, քանի որ բնության պահպանությունն արդյունավետ չի կարող լինել առանց տեղական բնակչության մասնակցության և վստահության, քանի որ հենց համայնքներն են գտնվում բնական միջավայրի հետ ամենօրյա շփման մեջ, հետևաբար՝ վերջիններիս մասնակցությունը կարևոր է ինչպես պահպանության միջոցառումների իրականացման, այնպես էլ ռիսկերի վաղ հայտնաբերման, մոնիթորինգի և կայուն օգտագործման մշակույթի ձևավորման տեսանկյունից:

Մեր մոտեցումն այն է, որ կենսաբազմազանության պահպանումը պետք է համայնքների համար ստեղծի նաև սոցիալ-տնտեսական հնարավորություններ՝ զբաղվածություն, եկամտի այլընտրանքային աղբյուրներ, էկոտուրիզմի զարգացում, էներգախնայող լուծումներ, ենթակառուցվածքների բարելավում և բնական ռեսուրսների պատասխանատու օգտագործման նոր մոդելներ: Կարծում եմ՝ միայն այս դեպքում բնության

պահպանությունը համայնքի համար չի ընկալվի որպես միայն սահմանափակում, այլ կդառնա նաև երկարաժամկետ զարգացման հնարավորություն:

Այո՛ւնիք փորձն այս առումով շատ կարևոր է: Մարզում պահպանվող տարածքները, անտառները և հարակից համայնքները փոխկապակցված են, և անհրաժեշտ արդյունք հնարավոր է ապահովել միայն այն դեպքում, երբ պետական կառույցները, պահպանվող տարածքների կառավարող մարմինները, անտառտնտեսությունները, համայնքները և միջազգային գործընկերները գործում են համաձայնեցված: Այդ պատճառով բնության հատուկ պահպանվող տարածքների կառավարման պլաններում և իրականացվող ծրագրերում հատուկ ուշադրություն է դարձվում համայնքների կարողությունների զարգացմանը և նրանց ներգրավմանը որոշումների կայացման ու իրականացման գործընթացներում: Այլ կերպ ասած՝ համայնքները պետք է լինեն ոչ միայն պահպանության միջոցառումների շահառու, այլ նաև լիարժեք գործընկերներ:

– Ո՞ր գիտական հաստատություններն առանցքային դեր ունեն Հայաստանում կենսաբազմազանության ուսումնասիրման գործում:

– Հայաստանում կենսաբազմազանության ուսումնասիրության գործում առանցքային դեր ունեն գիտական և կրթական այն հաստատությունները, որոնք ձևավորում են ոլորտի համար անհրաժեշտ գիտական հենք՝ տեսակների ուսումնասիրությունից մինչև էկոհամակարգերի վիճակի գնահատում և մոնիթորինգի մեթոդաբանությունների ձևավորում:

Առանձնահատուկ կարևորություն ունեն Գիտությունների ազգային ակադեմիայի համակարգի գիտական կառույցները, մասնավորապես Ա. Լ. Թախտաշյանի անվան բուսաբանության ինստիտուտն ու Կենդանաբանության և հիդրոէկոլոգիայի գիտական կենտրոնը: Այդ կառույցներում իրականացվում են Հայաստանի բուսական և կենդանական աշխարհի, ջրային էկոհամակարգերի, հազվագյուտ և վտանգված տեսակների, ինչպես նաև բնական միջավայրերի խորքային գիտական ուսումնասիրություններ:

Կարևոր դեր ունի նաև Երևանի պետական համալսարանի կենսաբանության ֆակուլտետը, ինչպես նաև այլ բուհեր և գիտահետազոտական կենտրոններ, որոնք պատրաստում են մասնագետներ, իրականացնում են դաշտային հետազոտություններ և մասնակցում կենսաբազմազանության վերաբերյալ տվյալների հավաքագրմանը, վերլուծությանը և գիտական գնահատմանը:

Մեզ համար կարևոր է, որ գիտական ներուժն առավել գործնականորեն կապվի պետական կառավարման հետ: Կենսաբազմազանության ոլորտում արդյունավետ որոշումներ կայացնելու համար անհրաժեշտ են վստահելի տվյալներ, մշտադիտարկում, քարտեզագրում, գիտական ուսումնասիրություններ և ռիսկերի գնահատում: Այդ իմաստով գիտական հաստատությունները մենք դիտարկում ենք ոչ միայն որպես հետազոտողների, այլ նաև պետական քաղաքականության որակը բարձրացնող կարևոր գործընկերների:

– Ինչպիսի՞ դեր ունեն այսօր նոր տեխնոլոգիաները կենսաբազմազանության կառավարման մեջ:

– Նոր տեխնոլոգիաներն այսօր կենսաբազմազանության կառավարման անբաժանելի գործիք են: Եթե նախկինում որոշումները հիմնվում էին առանձին ուսումնասիրությունների և դաշտային դիտարկումների վրա, ապա այսօր անհրաժեշտ է ունենալ տարածական տվյալների, թվային քարտեզագրման, հեռահար զոն-

դավորման, մշտադիտարկման և տվյալների վերլուծության համադրված և համահավաք համակարգ: Սա հնարավորություն է տալիս ավելի ճշգրիտ գնահատել էկոհամակարգերի վիճակը, տեսակների տարածվածությունը, բնական միջավայրերի փոփոխությունները և ռիսկային գոտիները:

Գործնական առումով կարևոր նշանակություն ունի շրջակա միջավայրի տվյալների ազգային հարթակը՝ էկոպորտալը, որտեղ համադրվում են շրջակա միջավայրի վերաբերյալ բարտեզները, ցուցիչները, վերլուծական նյութերը և ջրային ռեսուրսների վերաբերյալ տեղեկատվությունը: Ոչ պակաս կարևորություն ունի նաև Ազգային գեոպորտալը, որը հնարավորություն է տալիս դիտել Հայաստանի բարտեզը, մուտք գործել տարածական տվյալների շտեմարան, օգտվել մետատվյալների կատալոգից և ներբեռնել անհրաժեշտ տեղեկատվություն: Այն ներառում է բազային բարտեզագրական շերտեր, այդ թվում՝ կադաստրային բարտեզներ, հողօգտագործման, հասցեների, աշխարհագրական անվանումների, օրթոֆոտոհատակագծերի և ռելիեֆի վերաբերյալ տվյալներ, ինչպես նաև թեմատիկ բարտեզագրական շերտեր, այդ թվում՝ հողատիրապետի, անտառների, բնության հատուկ պահպանվող տարածքների, մակերևութային ջրերի և այլ համապատասխան բարտեզագրական շերտեր:

Բնության հատուկ պահպանվող տարածքների և պետական անտառների կառավարման տեսանկյունից Ազգային գեոպորտալը կարևոր է հատկապես տարածքների սահմանների հստակեցման, հողերի նպատակային և գործառնական նշանակության համադրման, ռիսկային գոտիների բացահայտման, տարածական պլանավորման և տարբեր պետական մարմինների միջև տվյալների փոխանակման համար: Սա նաև համահունչ է կառավարության կողմից որոշեցված թվայնացման օրակարգին, բանի որ բնապահպանական որոշումները պետք է հիմնվեն ոչ միայն իրավական կարգավորումների, այլ նաև ճշգրիտ, համադրելի և հասանելի տարածական տվյալների վրա:

Կենսաբազմազանության կառավարման մեջ մեծանում է նաև արբանյակային տվյալների, անօդաչու թռչող սարքերի, ֆոտոթակարդների, գեոինֆորմացիոն համակարգերի և դաշտային թվային գործիքների դերը: Դրանք կարող են կիրառվել պահպանվող տարածքների սահմանների հստակեցման, անտառների վիճակի գնահատման, ապօրինի ճնշումների հայտնաբերման, վայրի կենդանիների մոնիթորինգի և ջրային էկոհամակարգերի փոփոխությունների գնահատման համար:

Այս ամենի հիմնական նպատակը ժամանակակից տեխնոլոգիաների կիրառմամբ կենսաբազմազանության կառավարումն ավելի գիտահեն, թափանցիկ և կանխատեսելի դարձնելն է: Ժամանակակից թվային գործիքները թույլ են տալիս խնդիրներին տալ արագ արձագանք, պահպանության միջոցառումները պլանավորել առավել արդյունավետ և ապահովել, որ պետության որոշումները հիմնված լինեն ճշգրիտ տվյալների վրա:

– ԻՆչ նոր հնարավորություններ է ստեղծում Հայաստանի համար COP 17-ի հյուրընկալումը:

– ՍԱԿ-ի «Կենսաբանական բազմազանության մասին» կոնվենցիայի կողմերի 17-րդ համաժողովի հյուրընկալումը Հայաստանի համար բացառիկ հնարավորություն է՝ մեր երկիրը միջազգային հարթակում ներկայացնելու որպես կենսաբազմազանության պահպանության օրակարգում պատասխանատու, նախաձեռնող և վստահելի գործընկեր: Այն հնարավորություն է տալիս ավելի տեսանելի դարձնել Հայաստանի

բնապահպանական բաղաբաղանությունը, ձևավորել նոր համագործակցություններ՝ ներգրավելով ֆինանսական, գիտական և տեխնոլոգիական ռեսուրսներ, ինչպես նաև ներկայացնել մեր երկրի բնական ժառանգությունը, գիտական ներուժը և պահպանվող տարածքների համակարգը:

Միևնույն ժամանակ COP 17-ը կարևոր խթան է ներքին բարեփոխումների համար: Այն մեզ հնարավորություն է տալիս արագացնել կենսաբազմազանության ոլորտի օրենսդրական և ինստիտուցիոնալ բարեփոխումները, ամրապնդել բնության հատուկ պահպանվող տարածքների կառավարումը, զարգացնել մոնիթորինգի և տվյալահեն որոշումների համակարգը, ինչպես նաև ավելի ակտիվ ներգրավել համայնքներին, գիտական կառույցներին և մասնավոր հատվածին:

COP 17-ը Հայաստանի համար միայն մեկանգամյա միջոցառում չէ, այլ երկարաժամկետ հնարավորություն՝ ամրապնդել երկրի դերը գլոբալ բնապահպանական օրակարգում և ցույց տալ, որ նաև փոքր երկրները կարող են հանդես գալ կարևոր նախաձեռնություններով և նպաստել միջազգային ջանքերի համադրմանը: Այդ համաժողովի հյուրընկալմամբ Երևանը կարող է դառնալ այն հարթակը, որտեղ միջազգային երկխոսությունը կվերածվի գործնական համագործակցության, իսկ կենսաբազմազանության պահպանությունը՝ ապագա սերունդների հանդեպ ընդհանուր պատասխանատվության:

– ԻՆչ հիմնական ուղերձ կցանկանայիք փոխանցել հանրությանը կենսաբազմազանության պահպանության կարևորության վերաբերյալ:

– Կենսաբազմազանության կարևորության մասին կարելի է երկար խոսել, բանի որ այն առնչվում է մեր կյանքի գրեթե բոլոր ոլորտներին: Սակայն իմ հիմնական ուղերձը թերևս հետևյալն է. կենսաբազմազանության պահպանությունը միայն բնապահպանական խնդիր չէ, այն մեր առողջության, կյանքի որակի, պարենային և ջրային անվտանգության, կլիմայական դիմակայության և երկրի երկարաժամկետ զարգացման հիմքերից է:

Շրջակա միջավայրի ցանկացած փոփոխություն ազդում է յուրաքանչյուրիս կյանքի որակի վրա՝ մաքուր օդից ու ջրից մինչև հողի բերրիություն, գյուղատնտեսության կայունություն և բնական աղետների նկատմամբ դիմադրողականություն: Կենսաբազմազանության կորուստը միայն որևէ տեսակի կամ էկոհամակարգի կորուստ չէ, այն բնական հավասարակշռության խախտում է, որի հետևանքները վաղ թե ուշ անդրադառնում են մարդու, համայնքի և պետության վրա:

Մենք պետք է բնությունը դիտարկենք որպես ազգային հարստություն և կենսական արժեք, որը պետք է ոչ միայն պահպանել, այլև խելամիտ և պատասխանատու կերպով կառավարել: Այդ հարցում պետությունը, գիտական ոլորտը, համայնքները, մասնավոր հատվածը և յուրաքանչյուր բաղաբաղի ունեն իրենց դերը:

Մեր ընդհանուր նպատակը պետք է լինի ոչ միայն պահպանել այն բնական ժառանգությունը, որը ունենք, այլ փոխանցել այն ապագա սերունդներին ավելի կայուն, առողջ և կենսունակ: Կենսաբազմազանության պահպանումը պատասխանատվություն է ոչ միայն բնության, այլև մեր ու մեր երկրի ապագայի նկատմամբ:

– Դարոն Մաթևոսյան, շնորհակալություն հետաքրքիր զրույցի համար:

ՀԱՐՑԱԶՈՐՈՒՅՑԸ՝ ՍԱՄԿԵԼ ԱԼԵՔՍԱՆՅԱՆԻ

ԱՉԳԱՅԻՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՍԱԲԱՆԱԿԱՆ ԲԱԶՄԱԶԱՆՈՒԹՅԱՆ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԴՐՈՒՅԹՆԵՐԸ

Հայաստանի Հանրապետության կենսաբանական բազմազանության (այսուհետ՝ կենսաբազմազանություն) ազգային ռազմավարություն և գործողությունների ծրագիրը (այսուհետ՝ Ռազմավարություն) սահմանում է Հայաստանի Հանրապետության կենսաբազմազանության պահպանության, վերականգնման և կայուն օգտագործման պետական քաղաքականության հիմնական ուղղությունները 2025–2030 թվականների համար:

Ռազմավարությունը միտված է.

- ապահովելու կենսաբազմազանության պահպանման և վերականգնման ոլորտում պետության լիազոր մարմինների համակարգված և հետևողական գործունեությունը,
 - նպաստելու բնակչության կենսամակարդակի բարելավմանը և կայուն զարգացման նպատակների իրականացմանը:
- Ռազմավարությունը կիրառվում է՝**
- բոլոր տեսակի էկոհամակարգերի, վայրի բուսական և կենդանական տեսակների, ինչպես նաև գենետիկ ռեսուրսների նկատմամբ,
 - պետական և մասնավոր հատվածների, հասարակական կազմակերպությունների, միջազգային և գիտական կազմակերպությունների կողմից իրականացվող միջոցառումների շրջանակում:

ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍԼԱԿԱՆԸ, ԱՌԱՔԵԼՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՆՊԱՏԱԿՆԵՐԸ

Ռազմավարության տեսլականը մինչև 2030 թվականը Հայաստանի Հանրապետությունում

կենսաբազմազանության պահպանումը, վերականգնում և կայուն կերպով օգտագործումն է՝ հիմքում դնելով էկոհամակարգային ծառայությունների շարունակականությունը և հանրության բարեկեցությունը:

Ռազմավարության առաքելությունը Հայաստանի Հանրապետության կենսաբազմազանության պահպանության ապահովումն է գենետիկ, տեսակային և էկոհամակարգային մակարդակներում՝ հիմք ընդունելով բնապահպանական, սոցիալ-տնտեսական և գիտական հիմնավորումները:

Ռազմավարության հիմնական նպատակներն են՝

- կենսաբազմազանության վերաբերյալ գիտելիքների և տվյալների հասանելիության ընդլայնումը,
- կենսաբազմազանության պաշտպանության իրավական և ինստիտուցիոնալ համակարգի կատարելագործումը,
- կենսաբազմազանության վրա ճնշող գործոնների կանխարգելումը և վերացումը,
- ֆինանսական կայունության ապահովումը և միջազգային համագործակցության ընդլայնումը:

ԿԵՆՍԱԲԱՆԱԿԱՆ ԲԱԶՄԱԶԱՆՈՒԹՅԱՆ ՎԻՃԱԿԸ ԵՎ ԴՐԱ ՎՐԱ ԱՇԽԱՏ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԸ

Հայաստանի Հանրապետության տարածքում կենսաբազմազանության ներկայիս վիճակը գնահատվում է որպես էկոլոգիապես զգայուն և մասնակիորեն խոցելի՝ պայմանավորված Հայաստանի Հանրապետությունում մարդու տնտեսական գործունեությամբ, կլիմայական փոփոխություններով և բնական ռեսուրսների կառավարման անկատարություններով:

Հայաստանի Հանրապետության կենսաբազմա-

զանության վրա բացասաբար ազդող հիմնական գործոններն են՝ բնական կենսամիջավայրերի կորուստը և դեգրադացիան, կենսաբազմազանության բաղադրիչների ոչ կայուն օգտագործումը, ներմուծված օտարածին (ինվազիվ) տեսակների ազդեցությունը, կլիմայի փոփոխության ազդեցությունը, թափոնների և վտանգավոր նյութերի անբավարար կառավարումը:

Նշված գործոնները հանգեցնում են՝ տեսակների անհետացման ռիսկի մեծացմանը, էկոհամակարգերի խախտմանը, կենսաբազմազանության էկոլոգիական արժեքի նվազեցմանը:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ, ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԵՎ ԻՆՍԻՏՈՒՑԻՈՆԱԼ ՄԻՋԱՎԱՅՐ

Հայաստանի Հանրապետությունում կենսաբազմազանության պահպանության քաղաքական, իրավական և ինստիտուցիոնալ հիմքերը ձևավորված են ոլորտին վերաբերող մի շարք օրենսգրքերով, օրենքներով և ելթաօրենսդրական ակտերով, ինչպես նաև միջազգային պարտավորություններով:

Համաձայն Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 12-րդ հոդվածի, պետությունը պարտավորվում է պահպանել բնական միջավայրը և վերականգնել բնական ռեսուրսները: Սույն դրույթն ուղղակիորեն հիմք է հանդիսանում կենսաբազմազանության պահպանությանն ուղղված օրենսդրական և քաղաքական դաշտի ստեղծման համար:

Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրական համակարգում կենսաբազմազանության պահպանությանն առնչվող հիմնական իրավական ակտերն են.

- Հայաստանի Հանրապետության հողային օրենսգիրքը,
- Հայաստանի Հանրապետության անտառային օրենսգիրքը,
- Հայաստանի Հանրապետության ջրային օրենսգիրքը,
- Հայաստանի Հանրապետության ընդերքի մասին օրենսգիրքը,
- «Բուսական աշխարհի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքը,
- «Կենդանական աշխարհի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքը,
- «Բնության հատուկ պահպանվող տարածքների մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքը,
- «Սևանա լճի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքը,
- «Որսի և որսորդական տնտեսության վարման մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքը,
- «Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման և փորձաքննության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքը,
- «Բնապահպանական իրավախախտումների հետևանքով կենդանական և բուսական աշխարհին պատճառված վնասի հատուցման սակագների մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքը:

ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԾՐԱԳԻՐԸ՝ ՀԱՏՈՒՆԱԿԱՆԱԿԱՆ ՆՊԱՏԱԿՆԵՐԻ

Սույն որոշմամբ սահմանվում են Հայաստանի Հանրապետության կենսաբազմազանության ազգային ռազմավարությանը համապատասխան գործողությունները, որոնք ուղղված են 2025–2030 թվականների ժամանակահատվածում ռազմավարական նպատակների իրագործմանը:

Գործողությունները դասակարգվում են ըստ

ռազմավարական նպատակների և սահմանում են պետական մարմինների կողմից իրականացվելիք միջոցառումների շրջանակը:

Կենսաբազմազանության և էկոհամակարգերի պահպանության, բարելավման, խախտված կենսամիջավայրերի վերականգնման ազգային նպատակները և խնդիրներն են.

- ներառել կրիտիկական կենսամիջավայրերը տարածական պլանավորման մեջ,
- վերականգնել դեգրադացված էկոհամակարգերը,
- ընդլայնել բնության հատուկ պահպանվող տարածքների ցանցը, այդ թվում՝ տարածքային բնապահպանական այլ արդյունավետ գործիքակազմերի կիրառման միջոցով,
- բարձրացնել բնության հատուկ պահպանվող տարածքների կառավարման արդյունավետությունը,
- պահպանել գյուղավտանգված տեսակները և կառավարել մարդ-վայրի կենդանիներ կոնֆլիկտը,
- զարգացնել վայրի տեսակների կարգավորող իրավական կարգավորման շրջանակը՝ կայուն հավաքի, օգտագործման և առևտրի համար,
- սահմանել օտարածին (ինվազիվ) տեսակների ներմուծման և տարածման կանխարգելման, կառավարման և վերահսկման համար կարգավորող իրավական շրջանակը,
- նվազեցնել Սևանա լճի էկոհամակարգի աղտոտումը, վերականգնել դրա էկոհամակարգի հավասարակշռությունը,
- նվազեցնել Հայաստանում ջրային ռեսուրսների աղտոտումը,
- բարձրացնել անտառային լանդշաֆտների դիմակայողությունը կլիմայի փոփոխությանը,
- ներդնել կայուն որսորդության փորձառություններ (պրակտիկաներ),
- խթանել կայուն անտառտնտեսությունը և գյուղատնտեսությունը,
- կիրառել բնահեն լուծումներ,
- խթանել բնակավայրերի, այդ թվում՝ քաղաքների կանաչ զարգացումը,
- ապահովել գենետիկական ռեսուրսների արդար հասանելիությունը և օգտագործումը,
- բարձրացնել կենսաբազմազանության պահպանության կարևորությունն ու նշանակությունը տեղականից մինչև ազգային մակարդակներում,
- ներդնել բնապահպանական, սոցիալական և կառավարչական կարգավորումներ,
- զարգացնել պետական «կանաչ» գնումները,
- բարելավել թափոնների վերամշակման մակարդակը և խթանել կայուն սպառման ընտրության հնարավորությունները,
- նվազեցնել սննդի գերսպառումը և սննդի թափոնների գոյացումը,
- կարգավորել և ամրապնդել կենսաանվտանգության միջոցները և կառավարել կենսատեխնոլոգիան և դրա օգուտների տարածումը,
- նվազեցնել կենսաբազմազանության վրա վնասակար ազդեցությունները,
- գույքագրել ներքին ֆինանսական միջոցները,
- գույքագրել միջազգային ֆինանսական միջոցները,
- զարգացնել կենսաբազմազանության ոլորտի հետազոտությունները (այդ թվում՝ կարողությունները) և տեխնիկական համագործակցությունը,
- ամրապնդել կենսաբազմազանության գույքագրումն ու մշտադիտարկումը,

- խթանել կենսաբազմազանության տվյալների հասանելիությունը, օգտագործումը և փոխանակումը,
 - խրախուսել հանրության մասնակցությունը կենսաբազմազանության վերաբերյալ հետազոտություններում և բարձրացնել բնապահպանական իրազեկվածության մակարդակը,
 - Ներգրավել համայնքներին բնապահպանական կառավարման մեջ,
 - Կենսաբազմազանության պահպանման ոլորտում ապահովել գեղեցիկ հավասարությունը:
 - Կենսաբազմազանության պահպանումը և վերականգնումը ներառում է.
 - կենսաբազմազանության կրիտիկական տարածքների ինտեգրումը տարածական պլանավորման և հորդօգտագործման գործընթացներում,
 - դեգրադացված էկոհամակարգերի վերականգնումը և կապակցվածության ապահովում կենսաբազմազանության համար կարևոր տարածքների միջև,
 - բնության հատուկ պահպանվող տարածքների ցանցի ընդլայնում և դրանց արդյունավետ կառավարման ամրապնդումը,
 - կենսաբազմազանության առանձին տեսակների in-situ և ex-situ պահպանության ապահովում՝ ներառյալ Հայաստանի Հանրապետության բույսերի և կենդանիների Կարմիր գրքերում ընդգրկված տեսակների համար միջոցառումների իրականացումը,
 - մարդ-վայրի կենդանի կոնֆլիկտների կառավարման ծրագրի մշակումը և կիրառումը,
 - օտարածին (ինվազիվ) և պոտենցիալ օտարածին տեսակների նկատմամբ մոնիթորինգի, կանխարգելման և վերահսկման իրավական հիմքերի մշակումը:
- Կենսաբազմազանության կայուն օգտագործումը ներառում է.**
- կայուն որսորդության և վայրի բուսական և կենդանական տեսակների օգտագործման իրավական շրջանակների վերանայումը և ներդրումը,
 - կենսաբազմազանությանն աջակցող գյուղատնտեսական և անտառային գործունեության խթանումը և կարգավորումը,
 - էկոհամակարգային ծառայությունների ճանաչումը, գնահատումը և ներառումը տարածքային զարգացման և ներդրումային գործընթացներում,
 - թափոնների էկոլոգիապես անվտանգ կառավարման և «կանաչ» գնումների համակարգի ներդրումը՝ կայուն սպառման ապահովման նպատակով,
 - քաղաքային միջավայրում կենսաբազմազանության պահպանման և կանաչ տարածքների ընդլայնման գործողությունների իրականացումը:
- Գենետիկ ռեսուրսների արդար և հավասար հասանելիությունը և օգտագործումը ներառում է.
- գենետիկ ռեսուրսների հասանելիության և դրանցից բխող օգուտների բաշխման ազգային իրավական և ինստիտուցիոնալ շրջանակի ձևավորումը,
 - թվային հաջորդականության տվյալների օգտագործման և փոխանակման իրավական հիմքերի մշակումը,
 - գենետիկ ռեսուրսների վերաբերյալ հետազոտական գործունեության և տեխնոլոգիական փոխանակման

- խթանումը:
- Կենսաբազմազանության կառավարման արդյունավետությունը և ֆինանսավորումը ներառում է.
- կենսաբազմազանության մոնիթորինգի և կադաստրի ազգային համակարգի ձևավորումը և ամրապնդումը՝ համապատասխան ցուցիչների մշակումով,
 - կենսաբազմազանության վերաբերյալ տվյալների հասանելիության և փոխանակման մեխանիզմների ներդրումը,
 - կենսաբազմազանության ֆինանսավորման ազգային պլանի հաստատումը և գործարկումը,
 - միջազգային ֆինանսական միջոցների ներգրավման մեխանիզմների կիրառումը,
 - բնապահպանական, սոցիալական և կառավարման չափանիշների ներառման խթանում պետական և մասնավոր հատվածներում,
 - համայնքային կառավարման ուժեղացումը, շահագրգիռ կողմերի ներգրավման ապահովումը, գեղեցիկ հավասարության խթանումը,
 - կենսաբազմազանության կարևորության վերաբերյալ կրթադաստիարակչական ծրագրերի, հասարակության իրազեկության, ինչպես նաև շրջակա միջավայրի պահպանության ուղղությամբ հանրային պատասխանատվության բարձրացման աշխատանքների իրականացում:

ՈԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՄՈՆԻՏՈՐԻՆԳ, ԳՆԱՀԱՏՈՒՄ ԵՎ ՀԱՇՎԵՏՎՈՒԹՅՈՒՆ

Ռազմավարության և գործողությունների ծրագրի իրականացման ընթացքը ենթակա է պարբերական մոնիթորինգի, արդյունքների գնահատման և հաշվետվության ձևակերպման՝ ապահովելու համար դրա արդյունավետությունը, թափանցիկությունը և հաշվետվողականությունը:

Ռազմավարության մոնիթորինգը և գնահատումը կազմակերպվում են Հայաստանի Հանրապետության շրջակա միջավայրի նախարարության կողմից:

Ռազմավարության և գործողությունների ծրագրի իրականացման ընթացքի արդյունքների գնահատման չափանիշները յուրաքանչյուր գործողության համար սահմանված է հավելված 2-ով:

Հայաստանի Հանրապետության շրջակա միջավայրի նախարարը.

- ռազմավարության իրականացման վերաբերյալ հաշվետվություն է ներկայացնում Հայաստանի Հանրապետության կառավարությանը՝ ամեն տարի՝ ընթացիկ առաջընթացը և արդյունքները գնահատելու նպատակով.
 - ապահովում է հանրային հասանելիություն ռազմավարության կատարման ընթացքի վերաբերյալ տեղեկատվությանը՝ իրապարակելով հաշվետվությունները շրջակա միջավայրի նախարարության պաշտոնական կայքում:
- Ռազմավարության գնահատման արդյունքները հիմք են հանդիսանում ծրագրային ուղղությունների վերանայման, միջոցառումների ճշգրտման և ֆինանսավորման առաջնահերթությունների փոփոխման համար:

ՀՀ ԿԵՆՍԱԲԱԶՄԱԶԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ՈԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ԶԱՍՏԱՏՎԵԼ ԵՎ ՀՀ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ 2025 Թ. ՈՐՈՇՄԱՄԲ

ՍՅՈՒՆԻՔ, ԿԵՆՍԱԲԱԳՄԱԳԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՆՍՈՒՇՆԵՐ

ԼՈՒՍԱՆԿԱՐՆԵՐԸ՝ ԲԵՐՏԱ ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆԻ

Վարդագույն
սարյակ
Rosy starling

Տնային բվիկ
Little owl

Հողմավար
բազե
Common kestrel

Մեծ ձկնկույ
Great cormorant

Սև կեռնեխ
Common Blackbird

Աքիս
Weasel

Տափաստանային ճուռակ
Long-legged buzzard

Հոպուկ
Eurasian Hoopoe

Սովորական աղվես
Red Fox

Միջերկրածովյան կրիա
Greek tortoise

ՍՅՈՒՆԻՔ, ԿԵՆՍԱԲԱԶՄԱԶԱՆՈՒԹՅԱՆ ՆՍՈՒՇՆԵՐ

ԼՈՒՄԱՆԿԱՐՆԵՐԸ՝ ԲԵՐՏԱ ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆԻ

ՍՅՈՒՆԻՔ, ԿԵՆՍԱԲԱԳՄԱԳԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՆՍՈՒՇՆԵՐ

ԼՈՒՍԱՆԿԱՐՆԵՐԸ՝ ԲԵՐՏԱ ՍԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆԻ

Մարգագետ-
նային մորեխ
Meadow
grasshopper

Ցիկադա
Red Cicada

Ինը բծավոր
ցեց
Nine-spotted
moth

Առագաս-
տաթիթեռ
Swallowtail
butterfly

Հիրիկ
Կղմիկողային
Overlapping Iris

Հարցազրույց «Հայաստան» ՊՈԱԿ-ի տնօրենի պաշտոնակատար Գարեգին Միրզոյանի հետ

– Պարոն Միրզոյան, մեր զրույցն իրատեսական հունով տանելու համար կխնդրեիք նախառաջ համառոտ գծերով ներկայացնել «Հայաստան» ՊՈԱԿ-ը:

– «Հայաստան» ՊՈԱԿ-ը Հայաստանի Հանրապետության պետական անտառների և անտառային հողերի կառավարման լիազորություն ունեցող կառույց է, գործում է Շրջակա միջավայրի նախարարության ենթակայությամբ, պետական անտառների և անտառային հողերի պաշտպանության, վերարտադրության և օգտագործման ոլորտներում իրականացնում է պետական ծրագրեր:

ՊՈԱԿ-ի կողմից կառավարվող տարածքների հանրագումարը շուրջ 365460 հեկտար է, որում, ըստ կառավարման պլանների, անտառածածկ է շուրջ 289 930-ը, ինչը մեր երկրի տարածքի գրեթե 9,7 %-ն է:

Առավել հստակ պատկերացում կազմելու համար նշեմ, որ Հայաստանի անտառածածկ տարածքն ընդհանուր առմամբ 358340 հա է՝ երկրի տարածքի շուրջ 12,1%-ը:

Հաշվի առնելով ՊՈԱԿ-ի կողմից կառավարվող տարածքների մեծությունը՝ կարող ենք փաստել ՊՈԱԿ-ի առանցքային դերն անտառների կայուն կառավարման համատեքստում:

Ասեմ նաև, որ ՊՈԱԿ-ն իր գործունեությունը ծավալում է Լոռու, Տավուշի, Սյունիքի, Վայոց ձորի, Գեղարքունիքի, Կոտայքի, Շիրակի, Արագածոտնի մարզերում գտնվող 17 մասնաճյուղի միջոցով՝ կառավարման պլանների հիման վրա:

– Կուզենայիք Ձեր օգնությամբ պատկերացում կազմել Սյունիքի մարզի անտառային ծածկույթի, ինչպես և այն մասին, թե կառավարման ի՞նչ համակարգ է գործում Սյունիքի մարզն ընդգրկող նախկին շրջաններում:

– Սյունիքի մարզում «Հայաստան»-ն իրականացնում է Կապանի, Սիսիանի և Սյունիքի «անտառտնտեսություն» մասնաճյուղերի կառավարումը, որոնց պատկերն ըստ անտառպետությունների և տարածքների հետևյալն է.

- «Սյունիքի» անտառտնտեսություն՝ մասնաճյուղ. ընդգրկում է Գորիսի և Շուշուկի անտառպետությունները՝ 12100 հա ընդհանուր տարածքով (անտառածածկն այդ թվում՝ 8722,4 հա),
- «Կապանի» անտառտնտեսություն՝ մասնաճյուղ. ընդգրկում է Առաջածորի, Կապանի, Դավիթբեկի, Սյունիքի, Նորաշենիկի, Արծվանիկի, Ճակատենի անտառպետությունները՝ 42889 հա ընդհանուր տարածքով (անտառածածկն այդ թվում՝ 39204,7 հա),
- «Սիսիանի» անտառտնտեսություն՝ մասնաճյուղ. ընդգրկում է Սիսիանի և Շաղատի անտառպետությունները՝ 5946 հա ընդհանուր տարածքով (անտառածածկն այդ թվում՝ 2088,1 հա):

Այսբանով հանդերձ՝ մարզում ՊՈԱԿ-ը կառավարում է ընդհանուր առմամբ 60935 հա տարածք, որում, ըստ կառավարման պլանների, անտառածածկ է ավելի քան 50015-ը:

Մեղրիի առնչությամբ նշեմ, որ համանուն մասնաճյուղը 2010 թվականին առանձնացվել է «Հայաստան» ՊՈԱԿ-ից և «Արևիք» ազգային պարկ անվամբ ու կարգավիճակով մաս է կազմում «Չանգեզուր» կենսոլորտային համալիր» ՊՈԱԿ-ի: Ավելի վաղ՝ 1958-ին Կապանի անտառտնտեսության Շիկահողի անտառպետության հիման վրա կազմավորվել էր նաև «Շիկահող» պետական արգելոցը, որը ևս կենսոլորտային համալիրի կազմում է:

– Սյունիքի անտառապատ տարածքների ո՞ր մասն է համայնքների ենթակայության ներքո, արդյո՞ք դրանց կառավարումը նույնպես «Հայաստան»-ի միջոցով է իրականացվում:

– ՊՈԱԿ-ի լիազորությունները սահմանափակվում են պետական սեփականության անտառային տարածքներով, հետևաբար՝ համայնքային սեփականության անտառների հետ կապված լիազորություն ՊՈԱԿ-ը չունի:

– Ոլորտում իրականացվող ծրագրերը (նաև դոնոր կազմակերպությունների կողմից), այդ թվում՝ Սյունիքի անտառային տարածքներում:

– ՊՈԱԿ-ի կողմից իրականացվող ծրագրերի ուղղություններից արդեն իսկ խոսեցինք: Անտառօգտագործման առնչությամբ նշեմ, որ «Սյունիքի անտառտնտեսություն» մասնաճյուղի 54 հեկտար տարածքում ՄԱԿ ՊԳԿ կողմից աջակցություն է ցուցաբերվում մաքրման և Նոսրացման աշխատանքների իրականացման ուղղությամբ:

Ի դեպ, «Հայաստան»-ը 2023-ից մեկնարկել և անտառային տարածքներում զարգացնում է մեղվապահություն, և այլ մասնաճյուղերի թվում՝ «Կապանի անտառտնտեսություն» մասնաճյուղի արտադրանք-մեղրը 2025-ից խոշոր վաճառակետերում առաջարկվում է սպառողին:

– Անտառային տարածքները՝ որպես կենսաբազմազանության ապահովման գլխավոր միջավայր:

– Անտառները երկրագնդի ամենահարուստ էկոհամակարգերն են, որոնք ցամաքային կենսաբազմազանության շուրջ 80%-ի ապրելավայրերը և աճելավայրերն են: Դրանք ոչ միայն տարատեսակ բույսերի և կենդանիների տունն են, այլև՝ կյանքի պահպանման բարդ մեխանիզմ:

Անտառների կարևորությունը կենսաբազմազանության տեսանկյունից կարող ենք մասնավորեցնել մի քանի պատճառներով, որոնցից են՝

- տեսակների բազմազանությունը. անտառներում բնակվում են միլիոնավոր տեսակներ՝ միկրոօրգա-

- նիզմաներից մինչև խոշոր կաթնասուններ, Էկոհամակարգային ծառայությունները. անտառները կարգավորում են ջրային շրջապտույտը, կանխում հողի երոզիան և հանդիսանում են մթնոլորտի «թոքերը»՝ կլանելով ածխաթթու գազը և արտադրելով թթվածին,
- գենետիկական պաշարը. անտառային բույսերը հիմք են հանդիսանում ժամանակակից դեղամիջոցների մեծ մասի համար,
- կլիմայի կայունությունը. անտառների պահպանումն ամենից արդյունավետ միջոցն է կլիմայական փոփոխությունների դեմ պայքարում, ինչն իր հերթին տեսակներին պաշտպանում է ոչնչացումից:

Այսօր անտառների հատումը և դեգրադացիան համարվում են կենսաբազմազանության կորստի հիմնական պատճառները և այդպիսով վտանգում բնական հավասարակշռությունը:

– Որքանով է պահպանվում անտառների կենսաբազմազանության ինքնավերականգնման կարողությունը:

– Լշեմ, որ կենսաբազմազանության պահպանությունն իրականացվում է 2024 թվականից գործարկված Էկոպարենեային ծառայության կողմից:

– Անտառային կենսաբազմազանությանը վնաս պատճառող գործոնները կամ ռիսկերը:

– Անտառային կենսաբազմազանությանը վնաս պատճառող հիմնական գործոններից ու ռիսկերից կառանձնացնեմ ապօրինի հատումները, կլիմայի փոփոխությունը, հրդեհները և մարդու գործունեությունը: Սրանք են, որ հանգեցնում են Էկոհամակարգերի դեգրադացմանը և տեսակների անհետացմանը:

Թվարկածիս առնչությամբ թույլ տվեք մանրամասներ Լշեյ.

- գյուղատնտեսության ընդլայնման, փայտանյութի արդյունահանման և ենթակառուցվածքների շինարարության նպատակով իրականացվող հատումները ոչնչացնում են կենդանի օրգանիզմների բնական միջավայրը,
- կլիմայի մերօրյա փոփոխությունը՝ գլոբալ տաքացումը և տեղումների փոփոխականությունը խաթարում են տեսակների բնականոն զարգացումը՝ դժվարացնելով նրանց հարմարվողականությունը,
- հաճախակի դարձած ինտենսիվ հրդեհները ոչ միայն ոչնչացնում են բուսածածկը, այլև թույլ չեն տալիս անտառին բնական ճանապարհով վերականգնվել,
- ինվազիվ (օտարածին) տեսակները՝ ոչ բնիկ բույսերը կամ միջատները, կարող են դուրս մղել տեղական տեսակներին, տարածել հիվանդություններ և փոխել Էկոհամակարգի կառուցվածքը,
- անպատասխանատու հանքարդյունաբերությունը՝ ընդերքի շահագործումը, բերում է անտառների զանգվածային հատման, փոշով աղտոտման և ստորերկրյա ջրերի մակարդակի իջեցման,
- կենսառեսուրսների գերօգտագործումը՝ որսագողությունը և բուսական պաշարների անխնա օգտագործումը, խախտում են սննդային շղթաները և կրճատում տեսակների քանակը,
- անտառների մասնատումը՝ ճանապարհների և բնակավայրերի կառուցման հետևանքով անտառային տարածքների բաժանումը փոքր հատվածների, սահմանափակում է կենդանիների տեղաշարժը և նվազեցնում գենետիկական բազմազանությունը,
- շրջակա միջավայրի աղտոտումը, որում հատկապես նշվում են արդյունաբերական արտանետումները, թունաքիմիկատները և օդի աղտոտվածությունը թուլացնում են ծառերի դիմադրողականությունը

հիվանդությունների նկատմամբ:

– Եվ այդ ռիսկերը չեզոքացնելու կամ դրանց դեմ պայքարելու ուղղությամբ կատարվող աշխատանքները:

– Հայաստանում անտառային կենսաբազմազանության պահպանությունը, ինչպես արդեն Լշեյի, բախվում է մի շարք լուրջ խնդիրների, որոնց առնչվող հիմնական ռիսկերը և դրանց չեզոքացմանն ուղղված ընթացիկ աշխատանքները հետևյալն են:

Հայաստանի անտառների մեծ մասը համարվում է դեգրադացված, և ռիսկային են մասնավորապես հետևյալ պատճառներով.

- ապօրինի հատումներ և վառելիքի օգտագործում. գյուղական համայնքներում անտառը շարունակվում է մնալ վառելիքի հիմնական աղբյուր, ինչը հանգեցնում է անտառածածկի կրճատման,
- կլիմայի փոփոխության դրսևորումներից ջրի սակավությունը, երաշտները բարդացնում են անտառների բնական վերականգնումը,
- անտառային հրդեհների ծավալները վերջին տասնամյակում աճել են՝ վտանգելով Էկոհամակարգերի ամբողջականությունը,
- անասունների անվերահսկելի գերարածնունդը խոչընդոտում է մատղաշի աճին,
- տարածքների ամբողջական կորստին է հանգեցնում անպատասխանատու և անվերահսկելի հանքարդյունաբերությունը,
- այնպիսի բնական գործոններ, ինչպիսիք են վնասատուները և հիվանդությունները, նույնպես զգալի վնաս են հասցնում ծառատեսակների առողջությանը:

Թվարկածս ռիսկերի չեզոքացմանն ուղղվող միջոցառումներից առանձնացնեմ հետևյալները.

Հայաստանը որդեգրել է կայուն անտառկառավարման ռազմավարություն, որն իրականացվում է մի քանի ուղղություններով.

պետական ծրագրեր և օրենսդրություն.

- Ընդունվել է «ՀՀ կենսաբանական բազմազանության 2025-2030 թվականների գործողությունների ազգային ծրագիրը», որով նախատեսվում է Բնության հատուկ պահպանվող տարածքների (ԲՀՊՏ) ցանցը հասցնել երկրի տարածքի առնվազն 16-20%-ի,
- Մշակվել և արդիականացվել են 15 անտառտնտեսությունների կառավարման պլանները,
- տեխնոլոգիական և մոնիթորինգային միջոցառումներ.
- ներդրվում են անտառների մշտադիտարկման ժամանակակից համակարգեր և կենսաբազմազանության ավելի քան 200 տեսակի մոնիթորինգ,
- իրականացվում են վնասատուների դեմ կենսաբանական պայքարի միջոցառումներ,

միջազգային համագործակցություն.

2026 թվականին Հայաստանը կհյուընկալի ՄԱԿ-ի Կենսաբազմազանության մասին կոնվենցիայի COP 17 համաժողովը, ինչի շրջանակում արդեն հիմնվել է խորհրդանշական «COP 17 անտառը»:

– Ձեր ունեցած տեղեկություններով՝ Սյունիքի անտառներում ի՞նչ պատկեր ունի կենդանական և բուսական աշխարհը:

– Սյունիքի մարզի անտառներն աչքի են ընկնում հարուստ կենսաբազմազանությամբ, որի մի մասն ընդգրկված է Հայաստանի «Կարմիր գրքում»: Այստեղ հանդիպում են ինչպես խիտ անտառներ, այնպես էլ լեռնային չորասեր տեսակներ:

Կենդանատեսակների առնչությամբ Լշեմ, որ Սյունիքի անտառներում և հարակից տարածքներում հանդիպում են հազվագյուտ և բնորոշ այնպիսի տեսակներ, ինչպիսիք

են կաթնասուններից՝ ընծառյուծը, մուֆլոնը, բեզդարյան այծը, եղնիկը, վայրի խոզը, գորշ արջը, փորսուղը: Տարածաշրջանը հարուստ է բազմատեսակ թռչուններով ու լեռնային տարածքներին բնորոշ տարբեր սողուններով:

Բուսական աշխարհը ևս բազմազան է. անտառակազմող տեսակներ են կաղնին, բոխին, լայն տարածում ունեն նաև վայրի պտղատու ծառերն ու արժեքավոր թփերը:

– Որքանով են կլիմայական փոփոխություններն անդրադառնում անտառային կենսաբազմազանությանը:

– Կլիմայական փոփոխություններն էական և բազմակողմանի ազդեցություն ունեն անտառային կենսաբազմազանության վրա. դրանց հետևանքով փոխվում է ծառատեսակների բաշխվածությունը, մեծանում հրդեհների ու հիվանդությունների ռիսկը, որոնք էլ սպառնում են բազմաթիվ տեսակների գոյությանը:

Կլիմայի փոփոխության ազդեցությունն անտառային կենսաբազմազանության վրա ունի մի շարք դրսևորումներ, որոնցից հիմնականները փորձեն նշել:

Տեսակների տեղաշարժը և տարածման փոփոխությունը. ջերմաստիճանի բարձրացման հետևանքով բուսական և կենդանական տեսակները ստիպված են տեղաշարժվել դեպի ավելի հյուսիսային լայնություններ կամ ավելի բարձր լեռնային գոտիներ: Այն տեսակները, որոնք չեն հասցնում հարմարվել կամ տեղաշարժվել, կանգնում են ոչնչացման վտանգի առջև:

Չորային և տաք կլիման նպաստում է անտառային հրդեհների թվի և ինտենսիվության աճին, ինչը հանգեցնում է էկոհամակարգերի ամբողջական քայքայման:

Տաքացումը նպաստում է նոր ինվազիվ տեսակների և վնասատուների բազմացմանը, որոնք թուլացնում և ոչնչացնում են տեղական ծառատեսակները:

Կլիմայի փոփոխությունը բերում է նաև բույսերի ծաղկման և կենդանիների միգրացիայի ժամկետների փոփոխման, ինչը խախտում է սննդային շղթաները

(օրինակ՝ փոշոտողների և բույսերի միջև կապը):

– Անտառվերականգնման և անտառապահպանման ուղղությամբ կատարվող աշխատանքները Սյունիքում՝ վերջին 3-5 տարիների ընթացքում:

– 2021-2025 թվականներին ՀՀ պետական բյուջեի միջոցներով, ՄԱԿ-ի ՊԳԿ-ի «Հայաստանում անտառների դիմակայության բարձրացում՝ մեղմացման միջոցառումների շնորհիվ հարմարեցման և գյուղական վայրերում կանաչ տարածությունների ընդլայնման միջոցով» ծրագրի շրջանակում և անտառին հասցված վնասի հատուցման պայմանագրերի շրջանակում Սյունիքի մարզում իրականացվել են 180,38 հա անտառապատման և անտառվերականգնման միջոցառումներ, այդ թվում՝

- 2025 թվականին՝ 76 հա, որից 58 հա՝ ՄԱԿ-ի ՊԳԿ-ի կողմից, 18 հա՝ «ՀԴՄԿ» ՓԲԸ-ի հետ կնքված պայմանագրի շրջանակում,
- 2024 թվականին՝ 28 հա, որից՝ 15 հա ՄԱԿ-ի ՊԳԿ-ի կողմից և 13 հա պետական բյուջեի միջոցներով,
- 2023 թվականին՝ 46,38 հա, որից՝ 35,38 հա «ԲԷՑ» ՓԲԸ-ի հետ կնքված պայմանագրի շրջանակում և 11 հա պետական բյուջեի միջոցներով,
- 2022 թվականին՝ 20 հա պետական բյուջեի միջոցներով,
- 2021 թվականին՝ 10 հա պետական բյուջեի միջոցներով:

– Անտառապատում. անտառային մշակույթի հիմնադրման համար ի՞նչ ռեսուրսներ կան Սյունիքում (այդ թվում՝ տնկարաններ, ջերմոցներ):

– 2023 թվականից «Սիսիանի անտառնուտեսություն» մասնաճյուղում գործարկվել է երկու ջերմատուն, որտեղ աճեցվում են անտառակազմող ծառատեսակների սերմնաբուսակներ՝ անտառապատման աշխատանքներում օգտագործման նպատակով:

– Պարոն Միզոյան, շնորհակալություն հետաքրքիր հարցազրույցի համար:

ՀԱՐՑԱԶՈՐՈՒՅՑԸ՝ ԻԶԱ ԱՍԾԱՏՐՅԱՆԻ

Ֆարցագրույց ՀՀ շրջակա միջավայրի նախարարության Էկոպարեկային ծառայության պետ Վլադիմիր Կիրակոսյանի հետ

– Պարոն Կիրակոսյան, նախ շնորհակալություն՝ մեր պարբերականին հարցագրույց տալու կամեցողության համար:

«Այոնյաց երկրի» հատուկ համարը, որ հրատարակվում է «Հանգեզուրի ՊՄԿ» ՓԲ ընկերության նախաձեռնությամբ, նվիրված է Այոնիքի կենսաբազմազանության խնդիրներին:

Մեր գրույցը, բնականաբար, այդ թեմայի շրջանակում է: Սակայն բուն թեմային անցնելուց առաջ կուզենայինք նախառաջ համառոտ պատկերացում կազմել Էկոպարեկային ծառայության առաքելության, հիմնական խնդիրների մասին:

– Շնորհակալություն մեր ծառայության հանդեպ հետաքրքրության համար:

Էկոպարեկային ծառայությունը ստեղծվել է անտառային հողերի և բնության հատուկ պահպանվող տարածքների պահպանությունն ապահովելու, ինչպես նաև դաշտային պայմաններում բնապահպանական օրենսդրության պահանջների պահպանման նկատմամբ հսկողություն իրականացնելու նպատակով: Մեր հիմնական առաքելությունն է՝ ապահովել կենսաբազմազանության պահպանությունը և բնական ռեսուրսների օգտագործման նկատմամբ հսկողությունը:

Ծառայության գործունեության առանցքում են ապօրինի ծառահատումների, որսագողության և այլ բնապահպանական իրավախախտումների կանխարգելումն ու բացահայտումը: Մենք ապահովում ենք իրավախախտումների արձանագրումը, իրականացնում ենք բնությանը պատճառված վնասի հաշվարկման գործընթացը և համագործակցում այլ պետական մարմինների հետ՝ իրավական ընթացակարգերի լիարժեք իրականացման նպատակով:

Կարևոր է նաև ընդգծել, որ մեր աշխատանքը միտված է ոչ միայն արձագանքելու արդեն տեղի ունեցած խախտումներին, այլև՝ իրականացնելու կանխարգելիչ գործառնություններ՝ արդյունավետ հսկողություն և պահպանություն իրականացնելու միջոցով:

– Էկոպարեկային ծառայության կառուցվածքը հանրապետությունում, ծառայության ի՞նչ ստորաբաժանումներ են գործում Այոնիքի մարզում:

– Էկոպարեկային ծառայության կառուցվածքը սահմանված է օրենքով և բաղկացած է կենտրոնական մարմնի կառուցվածքային և մարզային ստորաբաժանումներից:

Ծառայության կառավարման համակարգի հիմքում գտնվում է կենտրոնական ապարատը, որը կազմակերպում և համակարգում է ծառայության գործունեությունը, սահմանում միասնական մոտեցումներ և ապահովում գործառնությունների իրականացումը հանրապետության ողջ տարածքում:

Տարածքային մակարդակում ծառայությունը գործում է մարզային վարչությունների միջոցով, որոնց կազմում

ընդգրկված են համապատասխան տեղամասեր: Այոնիքի մարզում գործում է Այոնիքի մարզային վարչությունը՝ Գորիսի, Սիսիանի, Կապանի և Մեղրու տեղամասերով, որոնց միջոցով իրականացվում է հսկողություն և պահպանություն տեղում:

Նման կառուցվածքը հնարավորություն է տալիս համատեղել կենտրոնացված կառավարումը և տարածքային ճկունությունը՝ ապահովելով ծառայության արդյունավետ աշխատանքը և օպերատիվ արձագանքը տեղական մակարդակում:

– Մոտ մեկուկես տարի է՝ Այոնիքում ևս գործում է Էկոպարեկային ծառայություն, և Դուք, անշուշտ, ամբողջական պատկերացում ունեք մարզի կենսաբազմազանության միջավայրի պահպանության, առկա ռիսկերի մասին: Կուզենայինք իմանալ՝ հատկապես ի՞նչ ռիսկեր կան Այոնիքում՝ կենսաբազմազանության պահպանության տեսակետից:

– Այոնիքի մարզն առանձնանում է հարուստ և բազմազան կենսաբազմազանությամբ՝ կենդանական և բուսական աշխարհի արժեքավոր ու հազվագյուտ տեսակներով, ինչը միաժամանակ մեծացնում է դրանց պահպանության կարևորությունը:

Բնականաբար, ռիսկերը մարզի տարբեր հատվածներում նույնը չեն և էականորեն տարբերվում են՝ կախված տարածքի բնական առանձնահատկություններից: Էկոպարեկային ծառայության կողմից իրականացվող հսկողության և պահպանության արդյունավետությունն ապահովելու համար յուրաքանչյուր տեղամասում աշխատանքները կազմակերպվում են՝ հաշվի առնելով հենց այդ ռիսկերը:

Մասնավորապես՝ Կապանի տարածքում, որտեղ առկա է զարգացած անտառածածկ, պահպանության հիմնական թիրախներից են ապօրինի ծառահատումները: Մեղրիի տեղամասում, պայմանավորված բնության հատուկ պահպանվող տարածքների առկայությամբ, առավել արդիական են ապօրինի որսի դեպքերը: Իսկ Սիսիանի հատվածում

ուշադրության կենտրոնում են անտառային հողերի ապօրինի օգտագործման դեպքերը:

Այսպիսով, ծառայության աշխատանքը կառուցվում է ռիսկերի գնահատման հիման վրա՝ յուրաքանչյուր տարածքի առանձնահատկություններին համապատասխանեցված մոտեցումներով, ինչը թույլ է տալիս առավել արդյունավետ իրականացնել կենսաբազմազանության պահպանությունը:

– **2025 թվականից ի վեր Էկոպարեկային ծառայության աշխատանքի արդյունքը Սյունիքում՝ պետական անտառների, անտառային հողերի և բնության հատուկ պահպանվող տարածքների պահպանության ապահովման տեսակետից:**

– Սյունիքի մարզում Էկոպարեկային ծառայության կողմից պահպանությունը 24/7 ռեժիմով սկսել է իրականացվել 2025 թվականի ապրիլ ամսից:

Լշված ժամանակահատվածից ի վեր ծառայության կողմից իրականացվող հսկողության և պահպանության արդյունքում հնարավոր է դարձել էականորեն բարձրացնել բնապահպանական իրավախախտումների հայտնաբերման դեպքերի թիվը, ինչպես նաև բացահայտված իրավախախտումների թիվը, այսինքն՝ այն դեպքերը, որտեղ իրավախախտ անձը նույնականացված է: Լշված հանգամանքն արդեն իսկ վկայում է 24/7 ռեժիմով պահպանության արդյունավետության, ինչպես նաև ծառայության ստեղծման հիմնավորվածության մասին:

Այս մոտեցումը հնարավորություն է տվել ոչ միայն արձանագրել իրավախախտումները, այլև ապահովել դրանց հասցեական արձագանքը, իրավական գնահատականը և ընթացքը՝ նպաստելով պետական անտառների, անտառային հողերի և բնության հատուկ պահպանվող տարածքների պահպանության մակարդակի բարձրացմանը:

Այսպիսով՝ Սյունիքի մարզային վարչության գործունեության մեկնարկից հետո 1 տարվա ընթացքում արձանագրված բնապահպանական իրավախախտումների դեպքերը 2.8 անգամ գերազանցել են մինչև մեկնարկը նախորդած 1 տարվա ընթացքում արձանագրված դեպքերին:

Միաժամանակ արձանագրվել է նաև բացահայտման արդյունավետության աճ. թեթ 2024 թվականին արձանագրված դեպքերի մոտ 41 տոկոսն էր բացահայտվում, ապա 2025 թվականին այդ ցուցանիշը հասել է մոտ 46 տոկոսի, ինչը վկայում է ոչ միայն դեպքերի արձանագրման, այլև դրանց բացահայտման արդյունավետության բարձրացման մասին:

Լշված արդյունքները կարելի է գնահատել որպես ծառայության գործունեության զգալի առաջընթաց և արձանագրված շոշափելի արդյունք:

– **Կարող եք որոշ չափորոշիչներով զուգահեռներ կամ համեմատություններ անցկացնել 2024-ից առաջ եղած ցուցանիշների հետ՝ Սյունիքի մարզի կտրվածքով:**

– Այդ հարցին անդրադառնալով՝ կուզենայի ներկայացնել Սյունիքի մարզում արձանագրված բնապահպանական իրավախախտումների վերաբերյալ համեմատական տեղեկատվությունը՝ մարզային կտրվածքով, ինչը հնարավորություն է տալիս գնահատել 2024 և 2025 թվականների ցուցանիշների դինամիկան և ծառայության գործունեության արդյունավետությունը:

2024 և 2025 թվականների համեմատությունը ցույց է տալիս, որ Սյունիքի մարզում արձանագրված բնապահպանական իրավախախտումների ընդհանուր պատկերը

ընդ կրել է էական փոփոխություն՝ ինչպես դեպքերի բացահայտման, այնպես էլ դրանց կառուցվածքի առումով:

Մասնավորապես՝ 2024 և 2025 թվականների համեմատությունը ցույց է տալիս, որ Սյունիքի մարզում արձանագրված բնապահպանական իրավախախտումների ընդհանուր թիվը 17 դեպքից աճել է մինչև 48 դեպք:

Միաժամանակ էական աճ է արձանագրվել բացահայտված դեպքերի մասով. 2024 թվականին բացահայտված դեպքերը կազմել են 7, իսկ 2025 թվականին՝ 22:

Բացահայտված դեպքերի տեսակարար կշիռը ևս աճել է՝ 41%-ից հասնելով 46%-ի, ինչը վկայում է ոչ միայն դեպքերի արձանագրման, այլև նաև դրանց բացահայտման արդյունավետության բարձրացման մասին:

2024 թվականին արձանագրված դեպքերի մի զգալի մասը մնացել է չբացահայտված, մինչդեռ 2025 թվականին գերակշռում են բացահայտված դեպքերը:

Ընդհանուր առմամբ՝ տվյալները վկայում են, որ ծառայության գործունեության արդյունքում ոչ միայն ավելացել է արձանագրված դեպքերի թիվը, այլև բարձրացել է դրանց բացահայտման արդյունավետությունը, ինչը կարելի է գնահատել որպես համակարգային աշխատանքի շոշափելի արդյունք:

– **Արդյո՞ք Էկոպարեկային ծառայության լիազորությունները կամ գործառնությունները տարածվում են համայնքային անտառների, անտառային հողերի վրա:**

– Էկոպարեկային ծառայության մասին օրենքով ծառայողի լիազորություններից է պետական անտառների, անտառային հողերի և բնության հատուկ պահպանվող տարածքների պահպանության իրականացումը, ինչպես նաև այդ տարածքներում օրենսդրության պահանջների պահպանության ապահովումը:

Միևնույն ժամանակ, գործնականում հաճախ հանդիպում ենք այն իրավիճակին, երբ դեպի պետական անտառներ կամ բնության հատուկ պահպանվող տարածքներ տանող ճանապարհներն անցնում են համայնքային սեփականություն հանդիսացող հողերով: Այս պայմաններում Էկոպարեկային ծառայողը, լինելով հանրային ծառայող և չջապա միջավայրի պահպանության ոլորտում գործող պետական մարմնի ներկայացուցիչ, իր ծառայողական գործունեության ընթացքում ի հայտ դարձած առերևույթ իրավախախտման կամ հանցագործության դեպքերին պարտավոր է արձագանքել:

Նման դեպքերում ծառայողը, իր լիազորությունների շրջանակում, ձեռնարկում է իրավիճակին համարժեք միջոցներ՝ սկսած իրավախախտման կանխմանն ուղղված գործողություններից մինչև իրավասու մարմիններին համապատասխան տեղեկության փոխանցում՝ հետագա ընթացքն ապահովելու նպատակով:

Այսպիսով, թեև ծառայության հիմնական գործառնությունները վերաբերում են պետական անտառներին և բնության հատուկ պահպանվող տարածքներին, գործնականում ծառայության գործունեությունը նպաստում է նաև հարակից տարածքներում բնապահպանական իրավակարգի պահպանությանը:

– **Արդյո՞ք Էկոպարեկային ծառայությունը զբաղվում է նաև պետական անտառների, անտառային հողերի և բնության հատուկ պահպանվող տարածքների կենդանական աշխարհի, ջրային ռեսուրսների պահպանության հարցերով:**

– Այո, Էկոպարեկային ծառայությունը, իր լիազորությունների շրջանակում, իրականացնում է նաև

կենդանական աշխարհի օգտագործման նկատմամբ հսկողություն:

Մասնավորապես, ծառայության գործունեությունն ուղղված է կենդանական աշխարհի նկատմամբ ապօրինի գործողությունների կանխմանը և հայտնաբերմանը, ինչպես նաև որսի ու ձկնորսության կանոնների պահպանության ապահովմանը պետական անտառներում, անտառային հողերում և բնության հատուկ պահպանվող տարածքներում:

Այդ համատեքստում հատուկ ուշադրություն է դարձվում նաև Սևանա լճում ապօրինի ձկնորսության կանխմանը, ինչպես նաև արդյունագործական որսի համար սահմանված կանոնների պահպանության նկատմամբ հսկողությանը:

Այսպիսով, ծառայության գործառնությունները ներառում են ոչ միայն բուսական, այլև կենդանական աշխարհի պահպանության ապահովումը՝ նպաստելով կենսաբազմազանության համակողմանի պաշտպանությանը:

– Էկոհամակարգերի բնականոն զարգացման վրա մարդածին բացասական ազդեցության կանխարգելման կամ մեղմացման գործում շատ կարևոր են համայնքների և ընդհանրապես հանրության հետ շփումները: Հաջողվե՞լ է անցած ժամանակաշրջանում շփումների արդյունավետ համակարգ ձևավորել:

– Այո, մենք մեծապես կարևորում ենք համայնքների և հանրության հետ շփումն ու համագործակցությունը և համոզված ենք, որ առանց դրա հնարավոր չէ ապահովել ծառայության գործունեության լիարժեք արդյունավետությունը:

Մեր փորձը ցույց է տալիս, որ բնապահպանական իրավախախտումների կանխարգելման և էկոհամակարգերի պահպանության գործում համայնքների հետ ուղիղ կապը և փոխվստահությունն ունեն առանցքային նշանակություն: Այդ պատճառով հետևողականորեն աշխատում ենք ձևավորել արդյունավետ հաղորդակցության և համագործակցության մեխանիզմներ:

Հենց այս մոտեցումից ելնելով՝ Էկոպարեկային ծառայության նախաձեռնությամբ կատարվել են նաև օրենսդրական փոփոխությունների առաջարկներ. մասնավորապես՝ Էկոպարեկային ծառայության մասին օրենքում նախատեսվել են լրացումներ՝ ուղղված տեղական ինքնակառավարման մարմինների հետ համագործակցության ամրապնդմանը և հստակեցմանը:

Վստահ ենք, որ համայնքների հետ համագործակցության խորացումն էականորեն կբարձրացնի ինչպես կանխարգելման արդյունավետությունը, այնպես էլ ընդհանուր պահպանության մակարդակը:

– Տարիների փորձը ցույց է տալիս, որ Այոնիքի անտառներում և բնության հատուկ պահպանվող տարածքներում չափազանց կարևոր է հրդեհային անվտանգության ապահովումը:

Հաջողվո՞ւմ է Էկոպարեկային ծառայությանը (նաև տեխնիկական միջոցների տեսակետից) պատշաճ հսկողություն ապահովել հրդեհային անվտանգության հարցում:

– Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ անտառային հրդեհները շրջակա միջավայրին հասցնում են զգալի և երբեմն անդառնալի վնասներ, Էկոպարեկային ծառայությունը մեծ կարևորություն է տալիս հրդեհային անվտանգության ապահովմանը և անտառային հրդեհների դեմ պայքարին:

Այդ մարտահրավերներին արդյունավետ արձագանքելու նպատակով Այոնիքի մարզում ծառայության

կողմից կիրառվում են ինչպես կազմակերպչական, այնպես էլ տեխնիկական միջոցներ: Մասնավորապես՝ ծառայության մեջ ներգրավված «Պիկապ» թափքով ամենագնաց մեքենաներից 7-ը կահավորված են հրդեհաշիջման համար նախատեսված հատուկ համակարգերով, որոնք ներառում են 500 լիտր տարողունակությամբ ջրի բաք, բարձր ճնշման մոտոպոմպ և ճկուն խողովակաշար:

Այս տեխնիկական լուծման առավելությունն այն է, որ «Պիկապ» ամենագնացները, ունենալով բարձր անցումակողություն, կարողանում են անտառային դժվարանցանելի ճանապարհներով արագ հասնել հրդեհի օջախներ, այն դեպքում, երբ ծանր հրդեհաշիջման տեխնիկան հաճախ նման հնարավորություններ չունի:

Բացի այդ, ծառայության տեղամասերը հագեցված են նաև հրդեհաշիջման համար նախատեսված այլ անհրաժեշտ գույքով՝ կրակմարիչներով, կրակթափիչներով, կացիններով, բլունգներով, ձեռքի ջրցան տեխնիկայով և այլ միջոցներով, ինչը հնարավորություն է տալիս հրդեհի սկզբնական փուլում արագ արձագանքել և տեղում իրականացնել առաջնային հրդեհաշիջման գործողություններ:

Միաժամանակ մեծ ուշադրություն է դարձվում նաև ծառայողների պատրաստվածությանը. պարբերաբար կազմակերպվում են վերապատրաստումներ և ուսուցումներ անտառային հրդեհների դեմ պայքարի թեմայով, ինչը թույլ է տալիս բարձրացնել արձագանքման արդյունավետությունը և ապահովել գործողությունների համակարգված իրականացումը դաշտային պայմաններում:

Այսպիսով, համադրելով տեխնիկական հագեցվածությունը, մասնագիտական կարողությունները և օպերատիվ արձագանքը՝ ծառայությունը կարողանում է ապահովել հրդեհային անվտանգության արդյունավետ մակարդակ:

– Մարդածին բացասական ազդեցության կանխարգելման կամ մեղմացման համար կարևոր է մարդկանց բաջատեղակությունը ոլորտին առնչվող օրենսդրությանը: Ենթադրում ենք, որ այդ ուղղությամբ էլ աշխատանքներ եք տանում:

– Այո, իրազեկման ուղղությամբ իրականացվող աշխատանքները մենք դիտարկում ենք որպես բնապահպանական իրավախախտումների կանխման և կանխարգելման կարևոր գործոն:

Էկոպարեկային ծառայության գործունեության առաջնային նպատակներից մեկը հենց իրավախախտումների կանխումն ու կանխարգելումն է, և այդ համատեքստում կարևորում ենք հանրության, հատկապես համայնքների բնակիչների տեղեկացվածության բարձրացումը ոլորտին առնչվող օրենսդրության պահանջների վերաբերյալ: Այդ նպատակով իրականացվում են իրազեկման աշխատանքներ, հանդիպումներ, ինչպես նաև տեղեկատվության տարածում տարբեր հարթակներով:

Վստահ ենք, որ իրազեկված բաղաբաժնի առավել պատասխանատու է շրջակա միջավայրի նկատմամբ, և հենց հանրության ակտիվ մասնակցությունն ու համագործակցությունն են ապահովում պահպանության իրական արդյունքը:

Օգտվելով առիթից, կցանկանամ բոլորին հորդորել՝ առավել հոգատար վերաբերմունք ցուցաբերել բնության նկատմամբ, քանի որ դրա պահպանությունը յուրաքանչյուրիս պատասխանատվությունն է և մեր ապագայի կարևոր նախապայմանը:

ՀԱՐՑԱԶՈՐՈՒՅՑԸ՝ ՎԱՅՐԱՍ ՕՐԲԵԼՅԱՆԻ

ՈՍԿԱՆԴԱՆԻ ՊՈԼԻՏԵԿՆԻԿԱՆ ԳԻՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՏՈՐԱՏՈՐԻ ՎԵՐՈՒՄԸ

Հարցազրույց «Չանգեզուրի ՊՄԿ» ՓԲ ընկերության կայուն զարգացման գծով տնօրենի տեղակալ Տարոն Նավասարդյանի հետ

– **Պ**արոն Նավասարդյան, Նախ ճշտենք՝ կենսաբազմազանության ոլորտի պահպանման կամ բնապահպանության ուղղությամբ աշխատանքների կարևորությունը «ՉՊՄԿ» ՓԲ ընկերության առաջնահերթությունների շարքում:

– «ՉՊՄԿ» ՓԲ ընկերության համար կենսաբազմազանության պահպանումը և ընդհանրապես բնապահպանական պատասխանատու կառավարումը հանդիսանում են կայուն զարգացման քաղաքականության առանցքային ուղղություններից մեկը: Մեզ համար սա միայն օրենսդրական պահանջների կատարման հարց չէ, այլ նաև երկարաժամկետ պատասխանատու բիզնես վարելու սկզբունքային մոտեցում:

Հաշվի առնելով, որ ընկերությունը գործում է էկոլոգիական տեսանկյունից զգայուն տարածաշրջանում, մենք կարևորում ենք արտադրական գործունեության և բնական միջավայրի պահպանության միջև հավասարակշռության ապահովումը: Այդ պատճառով հատկապես վերջին տարիներին բնապահպանական և կենսաբազմազանության հարցերը ներառվել են ընկերության կառավարման, գնահատման և հաշվետվողականության համակարգերում:

– **ԻՆչ կոնկրետ խնդիրներ է դրել իր առջև «ՉՊՄԿ» ՓԲ ընկերությունը և իՆչ արդյունքներ է գրանցել 2021 թվականից ի վեր:**

– 2021-2022 թվականներից ի վեր ընկերությունն իր առջև դրել է մի շարք կարևոր խնդիրներ՝

- համակարգել բնապահպանական կառավարումը միջազգային լավագույն փորձին համապատասխան,
- բարելավել մոնիթորինգի և տվյալների հավաքման

մեխանիզմները,

- իրականացնել կենսաբազմազանության և էկոհամակարգերի ավելի խորքային ուսումնասիրություններ,
- բարձրացնել հաշվետվողականությունը հանրության և շահագրգիռ կողմերի առջև և այլն:

Այդ ուղղություններով վերջին տարիներին գրանցվել են մի շարք արդյունքներ: Ընկերությունն արդեն մի քանի տարի իրապարակում է կայուն զարգացման տարեկան զեկույցներ, Նախորդ տարի իրականացրել է կենսաբազմազանության ուսումնասիրություն միջազգային չափորոշիչներին համապատասխան, իսկ ներկայումս առաջին անգամ պատրաստում է Նաև TNFD հաշվետվություն, ինչը կարևոր քայլ է կենսաբազմազանության հետ կապված ռիսկերի և ազդեցությունների բացահայտման, գնահատման ու կառավարման ուղղությամբ:

– **Կենսաբազմազանության կամ բնապահպանության ոլորտում կատարվող աշխատանքները չափելու կամ գնահատելու համակարգը (և ոչ միայն կոմբինատում):**

– Կենսաբազմազանության և բնապահպանական աշխատանքի արդյունավետությունը հնարավոր է գնահատել միայն այն դեպքում, երբ առկա են հստակ ցուցանիշներ, համադրելի տվյալներ և ժամանակային կտրվածքով վերլուծություն: Մեր ընկերությունում այս ուղղությամբ կիրառվում է մի քանի շերտից բաղկացած մոտեցում՝

- դաշտային ուսումնասիրություններ և բազային գնահատումներ,
- պարբերական մոնիթորինգ,

- Այո, Արծվակնիկի պոչամբարի մասով վերջին տարիներին իրականացվում է կառավարման և տեխնիկական մոտեցումների բարելավման գործընթաց՝ միջազգային մասնագիտական ընկերության աջակցությամբ: Այդ աշխատանքի նպատակը միայն կառույցի ֆիզիկական կայունության գնահատումը չէ, այլ ընդհանուր կառավարման համակարգի կատարելագործումը՝ միջազգային լավագույն փորձի հաշվառմամբ: Գործընթացը ներառում է ռիսկերի վերագնահատում, կառավարման մեխանիզմների վերանայում, մոնիթորինգի համակարգերի ուժեղացում և որոշումների ընդունման ավելի համակարգված հիմքերի ձևավորում: Կարելի է ասել, որ դա ընկերության համար ռազմավարական նշանակություն ուղղությամբ է, բանի որ պոչամբարների անվտանգ և պատասխանատու կառավարումն ուղղակիորեն կապված է ինչպես բնապահ-

պանական, այնպես էլ սոցիալական վստահության հետ:

– Տեղյակ եմք նաև, որ «Հանգեզուրի ՊՄԿ» ՓԲ ընկերությունում իրականացվում է ընդլայնման ծրագիր: Արդյո՞ք դրան գուզահեռ վերանայվում են բնապահպանական ու կենսաբազմազանության պահպանման ծրագրերը:

– Այդ, նման ծրագրերի դեպքում բնապահպանական և կենսաբազմազանության պահպանման միջոցառումները չեն կարող մնալ անկոփոխ: Ցանկացած ընդլայնման կամ նոր նախագծային լուծման պարագայում անհրաժեշտ է վերանայել նաև հնարավոր ազդեցությունները, ռիսկերը և կառավարման միջոցառումները:

Մեր մոտեցումը հետևյալն է՝ տեխնիկական զարգացումը պետք է ուղեկցվի բնապահպանական գնահատումների և համապատասխան միջոցառումների արդիականացմամբ: Այդ համատեքստում օգտագործվում են նաև ESIA գործընթացի տվյալները, մասնագիտական ուսումնասիրությունները, ինչպես նաև TNFD շրջակայում իրականացվող գնահատումները:

– Եվ ի՞նչ կոնկրետ ծրագրեր են իրականացվում ընկերության կողմից՝ կենսաբազմազանության պահպանման ուղղությամբ. մի քանի օրինակ վերջին տարիների կտրվածքով:

– Վերջին տարիներին իրականացված աշխատանքներից կարելի է առանձնացնել մի քանի կարևոր ուղղություն.

- կենսաբազմազանության բազային և դաշտային ուսումնասիրությունների իրականացում միջազգային չափորոշիչներին համապատասխան,
- շրջակա միջավայրի տարբեր բաղադրիչների մոնիթորինգի ընդլայնում,
- պոչամբարի կայունության կառավարման բարելավման ծրագրեր,
- ջրային ռեսուրսների կառավարման և հնարավոր ազդեցությունների նվազեցման միջոցառումներ,
- հաշվետվողականության և հանրային բացահայտման մեխանիզմների զարգացում՝ կայուն զարգացման գեկույցների միջոցով,
- բնության հետ կապած ռիսկերի առաջին համակարգված գնահատումի TNFD մոտեցմամբ:

Այդ բոլոր ուղղությունները միասին ձևավորում են ավելի ամբողջական համակարգ, որտեղ կենսաբազմազանության պահպանումը դիտարկվում է ոչ թե առանձին միջոցառումների, այլ ռազմավարական կառավարման տեսանկյունից:

– Կենսաբազմազանության պահպանմանը փորձենք մոտենալ տեխնոլոգիական տեսանկյունից. ի՞նչ տեխնոլոգիաներ են ներկայումս կիրառվում և ի՞նչ է կատարվում տեխնոլոգիական բազայի շարունակական արդիականացման ուղղությամբ:

– Տեխնոլոգիական տեսանկյունից այսօր մեծ դեր ունեն մոնիթորինգի, տվյալների մշակման և տարածական վերլուծության գործիքները: Ընկերությունում կիրառվում են տարբեր գործիքներ և մեթոդներ՝ շրջակա միջավայրի վիճակը գնահատելու, ռիսկերը բարտեղաբերելու և որոշումների ընդունումը տվյալապես դարձնելու համար:

- Այդ ուղղությամբ շարունակաբար կարևորում ենք՝
- GIS և քարտեզագրական տվյալների կիրառումը,
- դաշտային հետազոտությունների թվայնացումը,
- ինժեներական և բնապահպանական մոնիթորինգի գործիքների կատարելագործումը,
- կենսաբազմազանության կառավարման և մշտադիտարկման հեռակառավարվող տեխնոլոգիաների

Կիրառումը (ֆոտոթափարոյներ և այլն),

- Միջազգային խորհրդատուների կողմից կիրառվող առաջադեմ գնահատման մեթոդների ներմուծումը: Հատկապես TNFD հաշվետվության պատրաստման գործընթացը մեզ համար նաև տեխնիկական կարողությունների զարգացման կարևոր փուլ է:
 - Կա՞ տվյալների հասանելի կամ հրապարակային բազա, որի օգնությամբ հանրությունը կարող է տեսնել ոլորտում՝ ոչ միայն ընկերության ազդեցության գոտում, այլև ամբողջ մարզում կատարվող աշխատանքները, իրականացվող ծրագրերը:

– Այս պահին չեմ ասի, որ կա մեկ միասնական, ամբողջական և բոլորի համար հասանելի հարթակ, որտեղ հնարավոր է տեսնել թե՛ մարզի, թե՛ առանձին ընկերությունների կողմից իրականացվող բոլոր բնապահպանական և կենսաբազմազանության ծրագրերը: Սա, իմ կարծիքով, ոլորտի զարգացման կարևոր ուղղություններից մեկն է:

Միաժամանակ, առանձին տվյալներ և տեղեկություններ հասանելի են տարբեր հարթակներում՝ պետական մարմինների, գիտական կազմակերպությունների, ինչպես նաև ընկերությունների հրապարակումների միջոցով: Մեր ընկերության պարագայում նման տեղեկատվության կարևոր աղբյուր են կայուն զարգացման տարեկան զեկույցները, ինչպես նաև հետագայում TNFD հաշվետվությունը, որոնց կարելի է ծանոթանալ ընկերության պաշտոնական կայքում:

— Անշուշտ, հսկայական աշխատանք է կատարվում կենսաբազմազանության պահպանման ոլորտում «Զանգեզուրի ՊՄԿ» ՓԲ ընկերության կողմից: Եվ, այդուհանդերձ, ի՞նչ հիմնախնդիրներ եք տեսնում մարզում և ի՞նչ նոր նպատակներ է դնում ընկերությունը՝ կենսաբազմազանության պահպանման ուղղությամբ:

– Սյունիքում առկա են մի շարք համակարգային մարտահրավերներ՝ կապված հողերի դեգրադացիայի, ջրային ռեսուրսների խոցելիության, կլիմայական գործոնների փոփոխության, կենսամիջավայրերի մասնատման և ընդհանուր կուտակային ազդեցությունների հետ: Այդ խնդիրները վերաբերում են ոչ միայն մեկ տնտեսավարողի, այլև ամբողջ տարածաշրջանի զարգացման տրամաբանությանը: Մեր կողմից առաջիկա նաատակներին հաղորդում են՝

- կենսաբազմազանության վերաբերյալ տվյալների բազայի խորացում,
- բնության հետ կապված ռիսկերի կառավարման համակարգի կատարելագործում,
- վերականգնողական և կանխարգելիչ միջոցառումների արդյունավետության բարձրացում,
- ավելի սերտ համագործակցություն գիտական և մասնագիտական կառույցների հետ,
- միջազգային հաշվետվողականության գործիքների ավելի լիարժեք կիրառություն:

– Համագործակցությունը տարածաշրջանի տնտեսվարող սուբյեկտների, տեղական ինքնակառավարման մարմինների հետ՝ կենսաբազմազանության ապահովման ուղղությամբ կատարվող աշխատանքներում:

– Այդ ոլորտում արդյունք հնարավոր է ապահովել միայն համագործակցության միջոցով: Բնական միջավայրը վարչական կամ կորպորատիվ սահմաններ չի ճանաչում, ուստի տնտեսվարողների, համայնքների, պետական մարմինների և մասնագիտական կազմակերպությունների համատեղ աշխատանքը ներհանրապես անհրաժեշտ է:

նշանակություն ունի:

Մեր փորձը ցույց է տալիս, որ հատկապես տեղական ինքնակառավարման մարմինների հետ համակարգված աշխատանքը կարևոր է ինչպես մոնիթորինգի, այնպես էլ տեղեկատվության փոխանակման, ծրագրերի համադրման և հանրային վստահության ամրապնդման համար: Նույնը վերաբերում է նաև տարածաշրջանում գործող այլ տնտեսվարողների հետ մասնագիտական երկխոսությանը:

– Դուք ուղրտի փորձառու և բաջատեղյակ մասնագետ եք: Ինչպե՞ս կզնահատեիք կենսաբազմազանության ներկա վիճակը Այոնիքում: Ամենամեծ ռիսկերն ու մտահոգությունները Այոնիքում:

– Այոնիքը կենսաբազմազանության տեսանկյունից բացառիկ արժեքավոր տարածաշրջան է: Այստեղ առկա են տարբեր լանդշաֆտներ, հարուստ բուսական և կենդանական աշխարհ, ինչպես նաև բնապահպանական բարձր արժեք ունեցող տարածքներ: Միևնույն ժամանակ, տարածաշրջանը եկթարկվում է տարբեր տեսակի ճնշումների՝ տնտեսական, ենթակառուցվածքային, կլիմայական և երբեմն նաև անբավարար կառավարման պատճառով:

Ամենամեծ մտահոգությունները, իմ գնահատմամբ, կապված են կենսամիջավայրերի մասնատման, ջրային համակարգերի խոցելիության, որոշ տարածքներում հողի ծածկույթի փոփոխության և կուտակային ազդեցությունների հետ: Այս իրավիճակում շատ կարևոր է, որ զարգացումը լինի պլանավորված, տվյալահեն և պատասխանատու:

– Ենթադրում եմ, որ կենսաբազմազանության պահպանման և ընդհանրապես բնապահպանության ոլորտը լուրջ ֆինանսական միջոցներ է պահանջում: Եթե գաղտնիք չէ, ապա հաջողվո՞ւ է ապահովել անհրաժեշտ միջոցների ներդրումը:

– Այո, ուղրտը պահանջում է զգալի ֆինանսական ռեսուրսներ, հատկապես եթե խոսքը վերաբերում է ոչ միայն նվազագույն պարտադիր միջոցառումներին, այլ նաև համակարգային մոնիթորինգին, միջազգային խորհրդատվությանը, ինժեներական բարելավումներին ու երկարաժամկետ ուսումնասիրություններին:

Ընկերությունում այս ուղղությամբ ներդրումներ իրականացվում են, և վերջին տարիներին ակնհայտ է, որ բնապահպանական ու կենսաբազմազանության հարցերն ավելի մեծ տեղ են զբաղեցնում օրակարգում: Իհարկե, ցանկացած կազմակերպության համար ռեսուրսների արդյունավետ բաշխումը կարևոր հարց է, բայց սկզբունքային մոտեցումն այն է, որ այս ոլորտը չպետք է դիտարկվի որպես երկրորդական ծախս: Սա-կայն ֆինանսական բեռի մասին խոսելիս պետք է մշտապես հիշել, որ ուղրտի վրա ծախսված գումարներն ամբողջությամբ արդարացված են, քանի որ այն հիմնական բաղադրիչն է սոցիալական լիցենզիայի կայունության և պատասխանատու հանքարդյունաբերության տեսանկյունից: Իսկ այս երկու բաղադրիչը կարևոր հանգամանք են բիզնեսի համար:

– Իսկ ունե՞ք միջազգային կազմակերպությունների կամ դոնորների ներդրումներ ուղրտում՝ դարձյալ վերջին տարիների կտրվածքով:

– Այս պահին հիմնականում խոսքը վերաբերում է աշխատանքների կարևորությանը՝ «ՉՊՄԿ» ՓԲ ընկերության առաջնահերթությունների շարքում: Սա հարցական նախադասություն է, սակայն ավարտվում է առանց հարցականի: Միջազգային խորհրդատվական և մասնագիտական կազմակերպությունների հետ համագործակցության մասին, որոնք ներգրավված են

տարբեր գնահատումների, ուսումնասիրությունների և համակարգերի զարգացման մեջ: Եթե դոնորային ուղիղ ֆինանսավորման մասին խոսենք, ապա այդ ձևաչափը մեր գործունեության հիմնական հենարանը չէ:

Մեր դեպքում առավել կարևոր է այն, որ միջազգային փորձն ու մեթոդաբանությունը ներմուծվում են ընկերության գործնական աշխատանքի մեջ՝ անկախ նրանից՝ դա դոնորային ծրագրով է իրականացվում, թե՞ ընկերության սեփական ներդրումներով:

– Համագործակցությունը միջազգային խորհրդատվական կազմակերպությունների հետ (քիչ առաջ մենք երկու օրինակ մատնանշեցինք):

– Միջազգային խորհրդատվական կազմակերպությունների հետ համագործակցությունը մեզ համար շատ կարևոր գործոն է՝ ինչպես փորձի փոխանակման, այնպես էլ կառավարման որակի բարձրացման տեսանկյունից:

Նման համագործակցությունը հնարավորություն է տալիս համադրել տեղական իրողությունները միջազգային չափանիշների և լավագույն փորձի հետ:

Վերջին տարիներին այդպիսի համագործակցությունը հատկապես կարևոր դեր է ունեցել կենսաբազմազանության ուսումնասիրությունների, ESIA գործընթացների, պոչամբարի կառավարման բարելավման, ինչպես նաև TNFD և TCFD հաշվետվությունների պատրաստման ուղղությամբ: Սա մեզ օգնում է ոչ միայն գնահատել առկա վիճակը, այլ նաև ավելի հստակ ձևավորել հետագա քայլերը:

– Համագործակցությունը հանրապետության գիտական հաստատությունների հետ:

– Գիտական հաստատությունների հետ համագործակցությունը սկզբունքորեն կարևոր է, որովհետև կենսաբազմազանության պահպանման ոլորտում որակյալ որոշումները պետք է հիմնված լինեն գիտական տվյալների և մասնագիտական վերլուծության վրա: Մենք կարևորում ենք այդ համագործակցության խորացումը՝ հատկապես բազային ուսումնասիրությունների, տեսակների գնահատման, մոնիթորինգի մեթոդաբանության և տարածաշրջանային էկոհամակարգերի ավելի լավ ճանաչման հարցերում:

Կարծում եմ՝ առաջիկայում հենց գիտական և կիրառական փորձի համադրումը պետք է դառնա ուղրտի առավել ուժեղ կողմերից մեկը:

– Կենսաբազմազանության պահպանման ոլորտի արդյունավետ և խելամիտ կառավարումը, անշուշտ, որակյալ մասնագետ կադրերով է հնարավոր իրականացնել:

– Լիովին համաձայն եմ: Ցանկացած համակարգ, որքան էլ լավ նախագծված լինի, արդյունավետ չի աշխատի առանց մասնագիտական կարողություններ ունեցող մարդկանց: Կենսաբազմազանության և բնապահպանության ոլորտում անհրաժեշտ են թե՛ նեղ մասնագիտացված գիտելիքներ, թե՛ միջոլորտային մտածողություն՝ հասկանալու համար բնապահպանության, արտադրության, ռիսկերի կառավարման և հանրային հաղորդակցության փոխկապակցվածությունը:

Այդ իմաստով մենք նույնպես մեծ կարևորություն ենք տալիս մասնագետների զարգացմանը, արտաքին փորձի ներգրավմանը և կառավարման համակարգի շարունակական կատարելագործմանը: Ուղրտի ապագան մեծապես կախված է հենց որակյալ մասնագետներից և տվյալահեն կառավարման մշակույթից:

– Պարոն Նավասարդյան, շնորհակալություն հետաքրքիր զրույցի համար:

ՀԱՐՑԱԶՈՐՈՒՅՑԸ՝ ՍԱՍԿԵԼ ԱԼԵՔՍԱՆՆԻ

ԳՊՄԿ-Ն՝ ԱՆԵՆԱԳԵՐՈՒՄԻՆ ՊԵՐՄԱՆԱՆ ՈՒՆՈՏՈՒՄ

ԶՊՄԿ ֆինանսավորմամբ իրականացվում են լայնամասշտաբ անտառվերականգնման և անտառապատման աշխատանքներ

Յ շրջակա միջավայրի նախարարության, «Հայաստան» ՊՈԱԿ-ի և Հանգեզուրի պղնձամոլիբդենային կոմբինատի միջև կնքված եռակողմ հուշագրի համաձայն կողմերը կմիավորեն ներուժը՝ ԶՊՄԿ-ի ֆինանսավորմամբ 273 հեկտար տարածքում անտառվերականգնման և անտառապատման աշխատանքներ իրականացնելու նպատակով: Ծրագրի նպատակը շրջակա միջավայրի վրա բացասական ազդեցությունների նվազեցումն է, ինչպես նաև էկոհամակարգերի վերականգնումը:

ԶՊՄԿ գլխավոր տնօրենի տեղակալ, կայուն զարգացման գծով տնօրեն Արմեն Ստեփանյանն ընդգծել է, որ ընկերությունը պարտավորվել է 300 հա անտառվերականգնում իրականացնել: **«18 հա արդեն վերականգնվել է «Հայաստան» ՊՈԱԿ-ի հետ համատեղ ջանքերի շնորհիվ: 2 հա վերականգնման աշխատանքները դեռևս ընթացքի մեջ են, որը նպատակ ունենք ավարտին հասցնել այս կամ հաջորդ տարի»**,– ասել է

Ա. Ստեփանյանը: Հարունակելով պատասխանատու հանքարդյունաբերության թեման, ՀՊՄԿ գլխավոր տնօրենի տեղակալն ընդգծել է, որ ժամանակակից աշխարհում պատասխանատու գործելաոճը բիզնես մոդելի հիմքում է և այս ծրագիրն իրականացվում է՝ ընկերության գործունեության հիմքում դնելով հենց այդ պատասխանատվությունը՝ ուժերի ներածին չափով վերադարձնել բնությանը:

ՀՄ Նախարարի տեղակալ Արամ Մեյմարյանն իր ողջույնի խոսքում նշել է.

«Այս համագործակցությունը տնտեսության և բնության հավասարակշռության մասին է: Հուշագրի կնքմամբ մենք շարունակելու ենք համատեղ անցնել մի ճանապարհ, որի հիմքում բնապահպանությունն է: Մեր երկրի զարգացումը պետք է ապահովվենք ոչ միայն հանքարդյունաբերությամբ, այլ նաև՝ երկարա-ժամկետ բնապահպանական համատեղ ջանքերով: Վստահ եմ, որ համագործակցության շրջանակում իրականացվող ծրագրերի ազդեցությունը կզգան Սյունիքում, ինչպես նաև մայրաքաղաքում»:

Համագործակցությունը Նախատեսում է՝

- անտառվերականգնման և անտառապատման ծրագրերի համատեղ պլանավորում,
- համապատասխան տարածքների ընտրություն՝ շահագրգիռ կողմերի ներգրավմամբ,
- ոլորտային փորձագետների մասնակցությամբ ծրագրերի մշակում,
- իրականացված աշխատանքների վերաբերյալ տեղեկատվության և հաշվետվությունների փոխանակում,
- իրազեկման և հաղորդակցման միջոցառումների իրականացում:

**ՀՊՄԿ ԼՐԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՀԵՏ
ԿԱՊԵՐԻ ԲԱԺԻՆ, 03.04.2026**

Սյունիքի մարզի ֆիզիկաաշխարհագրական բնութագիրը

ՀԱՅԿ ՀԱՆՈՒՅԱՆ

Սյունիքի մարզը բարձր լեռնաշղթաների, խոր կիրճերի, արագահոս գետերի, գեղատեսիլ ջրվեժների, կանաչ սարավանդների, անտառածածկ լեռնալանջերի, քաղցրահամ և հանքային ջրերի, բնական, պատմաճարտարապետական հուշարձանների, հանքային ու բնական հարուստ ռեսուրսների տարածք է:

Տարածքի չափերը, աշխարհագրական դիրքը և սահմանները

Տարածքի մեծությամբ՝ 4506 կմ², Սյունիքի մարզը ՀՀ-ում երկրորդն է՝ զիջելով միայն Գեղարքունիքի մարզին, իսկ ցամաքային տարածքով առաջինն է: Այն ունի յուրահատուկ, նեղ ու երկարաձիգ տեսք: Ամենանեղ հատվածը Վայոց ձորի մարզի հետ սահմանն է՝ 36 կմ (սա նաև ՀՀ ամենանեղ հատվածն է), իսկ ամենալայնը՝ Սիսիան-Գորիս առանցքն է՝ 70 կմ: Մարզի ձգվածությունը հյուսիս-արևմուտքից հարավ-արևելք կազմում է մոտ 130 կմ (ՀՀ-ում այն կազմում է 360 կմ):

Սյունիքի մարզը գտնվում է ՀՀ հարավ-արևելյան հատվածում և տարածվում է հյուսիս-արևմուտքից հարավ-արևելք ուղղությամբ: Ֆիզիկաաշխարհագրական դիրքի տեսանկյունից Սյունիքի մարզը գտնվում է հյուսիսային մերձարևադարձային գոտու կենտրոնական հատվածում, ծովափերից ավելի քան 200 կմ հեռու: Տարածքը տեղադրված է հյուսիսային լայնության 38050'-ից մինչև 39°50' և արևելյան երկայնության 45°40'-ից մինչև 46°30' աշխարհագրական կոորդինատների միջև: Նրա տարածքում են գտնվում ՀՀ տարածքի թե՛ ամենահարավային և թե՛ ամենաարևելյան ծայրակետերը:

Սյունիքը ՀՀ ամենաերկար սահմաններ ունեցող մարզն է, մոտ 340 կմ, որից միայն 36 կմ-ն է ներքին սահման (Վայոց ձորի մարզի հետ): Սահմանները լեռնագրական բնույթի են և անցնում են Չանգեզուրի լեռների, Սյունիքի բարձրավանդակի կատարային հատվածներով և Արաքս գետի հունով: Մարզը շրջապատված է Ադրբեջանի, Նախիջևանի Ինքնավար Հանրապետության և Իհ-ի կողմից: Վերջինիս հետ կազմած սահմանը մոտ 42 կմ է:

Մակերևույթը, երկրաբանական կառուցվածքը և օգտակար հանածոները

ՀՀ Սյունիքի մարզի մակերևույթը ծալքավոր, ծալքաբեկորավոր ու հրաբխային լեռների, կուտակումային սարահարթերի, բարձրադիր լավային սարավանդների, նեղ ու խոր գետահովիտների ու լճագետային գոգավորությունների բարդ համակցություն է: Մարզին բնորոշ բնական պայմանների խիստ բազմազանությունն ու վերընթաց գոտիականությունը պայմանավորված են բարդ ռելիեֆով, տարածքի բացարձակ ու հարաբերական բարձրությունների մեծ տատանումներով, կառուցվածքային ձևերի առանձնահատկություններով:

Սյունիքը ՀՀ ամենալեռնոտ և մակերևույթի բար-

ձրությունների ամենամեծ տարբերություններն ունեցող մարզն է: Նրա ամենաբարձր (Վապուտջուղ լեռ՝ 3904 մ) և ամենացածր (Մեղրու կիրճում՝ 380 մ) կետերի բարձրությունների տարբերությունը կազմում է 3524 մ և ավելին է, քան ՀՀ որևէ այլ մարզում: Տարածքի 2-3 %-ն ունի մինչև 1000 մ բարձրություն (ՀՀ-ում այդ ցուցանիշը 10 %-է), իսկ միջին բարձրությունն անցնում է 2000 մ-ից (աշխարհի բարձրադիր երկրների շարքում գտնվող ՀՀ տարածքի միջին բարձրությունը 1830 մ է):

Ըստ բնական պայմանների և

երկրաբանական կառուցվածքի՝ Սյունիքի տարածքում առանձնացվում են Հայաստանի 4 լեռնագրական մարզերից երկուսը.

1. Հրաբխային լեռնազանգվածների ու սարավանդների մարզի հարավային ենթամարզ՝ Սյունիքի հրաբխային բարձրավանդակ, որը բնութագրվում է լավային սարավանդներով, հրաբխային կոներով, մակերևույթի թույլ մասնատվածությամբ և թույլ մակերևութային հոսքով: Հրաբխային ռելիեֆի կարևոր ձևերից են արտաժայթքային կոները՝ առանց խառնարանի հրաբուխները, որոնցում թթվային լավան դուրս մղվելով՝ կուտակվել է երկրի մակերևույթին՝ առաջացնելով զանազան լանջերով կոներ կամ լեռնազանգվածներ, որոնք լավ արտահայտված են Ծղուկ (3581 մ), Մեծ Իշխանասար (3550 մ), Փոքր Իշխանասար լեռնազանգվածներում, Եռաբլրի, Գորիսի և Տեղի սարահարթերում: Ծագումնաբանական տեսակետից մարզը խիստ տարբերվում է Հայաստանի ծալքաբեկորավոր լեռների համակարգից: Գերակշռում են խիստ ծակոտկեն ու ճեղքավորված ջրաթափանց ապարները, և անգամ տեղատարափ անձրևների ժամանակ մակերևութային հոսք հազվադեպ է ձևավորվում:

2. Հարավային ծալքաբեկորավոր լեռնաշղթաների մարզի Չանգեզուրի ենթամարզ, որն ունի խիստ մասնատված մակերևույթ, խոր հովիտներ ու կիրճեր, սրակատար լեռնազանգվածներ: Ամենախոշոր լեռնագրական միավորը Չանգեզուրի լեռնային համակարգն է՝ Բարգուշատի, Մեղրու լեռնաշղթաներով և դրանց բազմաթիվ լեռնաճյուղերով, առանձին լեռնագրական միավոր է Խուստուկի-Վատար աղեղնաձև լեռնաշղթան: Լեռնազանգվածներից հայտնի են Վապուտջուղը (3904 մ), Գագանասարը (3829 մ), Մեղրիի լեռը (3820 մ), Բաղաքսարը (3250 մ), Խուստուկը (3206 մ), Կատարը և այլն: Սյունիքի մարզում ամենահայտնի լեռնանցքներից են Որոտանի (2344 մ), Տաթևի և Մեղրիի (2356 մ) լեռնանցքները, որոնք մեծ ռազմավարական նշանակություն ունեն, քանի որ լեռնային, ոլորապտույտ ճանապարհներով ոչ միայն մարզի բնակավայրերն են միացնում միմյանց ու ՀՀ մայրաքաղաք Երևանին, այլ նաև կապում են ՀՀ-ն Իրանի հետ:

Սյունիքի մարզի տարածքը շատ հարուստ ու բազմազան է: Այն հանդիսանում է Հայաստանի ամենաբարդ երկրաբանական կառուցվածք ունեցող տա-

Սյունիքի մարզը, երկրաբանական պայմանների ու ռելիեֆի ձևերի բազմազանությամբ պայմանավորված, օգտակար հանածոների տեսակների և պաշարների առումով ՀՀ ամենահարուստ մարզերից է: Շատ են հատկապես մետաղային և ոչ մետաղային հանքատեսակները: Առայժմ հայտնաբերված է են միայն վառելիքային հանքանյութի պաշարներ: Մարզում և կենտրոնացված ՀՀ մետաղական հանքավայրերի մեծ մասը, որոնք ունեն

Այլուիքի մարզի կլիման իր ռեսուրսներով ու բազմազանությամբ հանրապետությունում նմանը չունի։ Մի քանի տասնյակ կիլոմետր է անջատում Մեղրու չոր մերձարևադարձային գոտին Կապուտջուղի մշտական ձյունից։ Կլիմայի այսպիսի բազմազանության պատճառը ռելիեֆի լեռնային բնույթն է և տարածքի խիստ մասնատվածությունը։ Կլիմայի վրա հատկապես մեծ ազդեցություն են թողնում տարածքի զգալի բարձրությունը ծովի մակերևույթից, լեռնաշղթաների դիրքադրությունը, լայն գետահովիտներով և գոգավորություններով պարփակվածությունը։ Կապանի և Գորիսի տարածաշրջանների լեռնալանքների և գետահովիտների մեծ մասն ուղղված է դեպի արևելք։ Այդ պատճառով արևելքից ներթափանցող օդային զանգվածները, բարձրապլով լանջերն ի վեր, հետգիտես սառչում են, որի հետևանքով մեծանում է հարաբերական խոնավությունը։ Դրան հակառակ՝ արևմտահայաց լանջերին ու Միսիանի գոգավորության վրա տեղումներ շատ քիչ են լինում։ Այդ է պատճառը, որ Բարգուշատի լեռնաբազուկների արևելահայաց լանջերը «խլելով» տեղումները, անտառապատ են, իսկ արևմտյան և հյուսիսային լանջերը՝ մեծ մասամբ անտառազուրկ։ Դրա հետևանքով վերընթաց լանդշաֆտային գոտիների բնույթն ու հաջորդականությունն արևմտահայաց և արևելահայաց լանջերին իրարից խիստ տարբերվում են։ Նման պայմաններ են ստեղծվում նաև Մեղրու տարածաշրջանում։ Այս դեպքում խոնավաբեր օդային զանգվածները պատնեշվում են Մեղրու լեռնաշղթայի կողմից։ Միայն հոգո և խիստ խոնավ արևելյան զանգված-

ների ներխուժման ժամանակ է, որ Սիսիանի և Մեղրու տարածաշրջանները դրսից տեղումներ են ստանում: Նույնատիպ երևույթ նկատվում է նաև արևմտյան խոնավաբեր օդային զանգվածների ներխուժման ժամանակ: Այս դեպքում Սյունիքի մարզը պատնեշող Չանգեզուրի լեռնաշղթան է, որի հաղթահարման պրոցեսում օդային զանգվածները խիստ ձևափոխվում են և չորանում:

Կապանն ու Գորիսն իրենց շրջակայքով մարզի ամենախոնավ ու անձրևոտ վայրերն են, իսկ Արաքսի հովիտը՝ Մեղրու շրջանում՝ ամենաչորայինը: Լեռնակատարներում, սարահարթերում ու լեռնանցքներում փչում են ուժեղ քամիներ, որոնք հաճախ են վնասներ հասցնում Սիսիանի ու Գորիսի բնակավայրերին, խոչընդոտում հաղորդակցությանը: Սիսիանի տարածաշրջանը մարզում ամենացուրտն է թե՛ ավելի հյուսիս գտնվելու և թե՛ զգալի բարձրության պատճառով (ծ.մ. 1500-1700 մ-ից վեր): Սյունիքի հրաբխային բարձրավանդակում ձմեռը տևում է 6-7 ամիս, իսկ կայուն ձնածածկույթը մնում է 200 օր և ավելի: Շատ ավելի մեղմ ձմեռներ են լինում Գորիսի և ավելի ցածրադիր Կապանի գոգավորություններում: Կապանում բացասական միջին ջերմաստիճաններ դիտարկվում են միայն հունվար ամսին (-10°C): Գորիսում ձնածածկույթի միջին տևողությունը՝ տարեկան ընդամենը 52 օր, իսկ նրա հզորությունն ամբողջ ձմեռվա ընթացքում՝ նույնիսկ 10 սմ չի հասնում: Կապանի և Մեղրու շրջանի ցածրադիր մասերը ձյան տեղումներ չափ չեն տեսնում: Էլ ավելի հազվադեպ է գոյանում ձյան կայուն ծածկույթ: Այստեղ օդի միջին ջերմաստիճանն ավելի բարձր է, քան Հայաստանի այլ վայրերում: Ձմռանը Մեղրի բաղաբուն և Արաքսի ձախափնյա գյուղերում ցերեկը լինում է մեղմ, երբեմն նույնիսկ տաք:

Ամառը Սյունիքի բարձրադիր գոտում կարճատև է ու մեղմ, իսկ ցածրադիր շրջաններում՝ երկարատև ու շոգ: Մեղրիում են արձանագրվել ՀՀ-ում երբևէ դիտարկված ամենաբարձր՝ 43.1 °C ջերմաստիճանը:

Սյունիքի մարզն իր դիրքի ու ռելիեֆի պատճառով ունի վերընթաց փոփոխվող բազմազան կլիմայական պայմաններ:

Սյունիքի մարզում ձևավորվել են ՀՀ ուղե կլիմայական գոտիներից հետևյալ յոթը՝

1. չոր մերձարևադարձային կլիմա, մինչև 700 մ բարձրություններում, Սյունիքի հովիտներ (Մեղրի),
2. չափավոր տաք կլիմա՝ մեղմ ձմեռներով, 700-1000 մ բարձրություններում, ցածր նախալեռներ (Կապան),
3. բարեխառն կլիմա՝ մեղմ ձմեռներով, 1000-1300 մ բարձրություններում, նախալեռներ,
4. բարեխառն՝ ամբողջ տարին համեմատաբար խոնավ, 1300-1700 մ, բարձր նախալեռներ (Գորիս),
5. բարեխառն կլիմա՝ մեղմ ամառներով և համեմատաբար ցուրտ ձմեռներով, 1700-2400 մ, լեռներ (Քաջարան, Սիսիան),
6. չափավոր ցուրտ կլիմա՝ կարճատև զով ամառ և ցուրտ ձմեռներով, 2400-3500 մ, բարձր լեռներ,
7. ձյունամերձ (խիստ ցուրտ) կլիմա՝ բազմամյա ձնաբծեր, ամառվա բացակայություն, 3500մ-ից վեր:

1. Չոր մերձարևադարձային կլիման ընդգրկում է մինչև 390-700 մ բարձրության տարածքները: Գոտին բնորոշ է մթնոլորտային տեղումների սակավությամբ, օդի մեծ չորությամբ և ինտենսիվ գոլորշիացմամբ: Այն գլխավորապես տարածված է Մեղրու կիրճի նախալեռներում, իսկ առանձին լեզվակներով նաև Որոտան, Գորիս, Ողջի, Ծավ, Խնձորեսկ, Քարաշեն և այլ գետերի ստորին հոսանքների շրջանում: Օդի տարեկան միջին ջերմաստիճանը 14°C է, ամենատաք ամսվա օդի միջին ջերմաստիճանը 26°C, հունվարի

միջին ջերմաստիճանը՝ 1-2°C: Օդի բացարձակ առավելագույն ջերմաստիճանը դիտվել է 43.1°C (Մեղրի), իսկ բացարձակ նվազագույն ջերմաստիճանը -18.0°C (Մեղրի): Անսառնամանիք ժամանակաշրջանի տևողությունը 220-252 օր է: Մթնոլորտային տեղումների միջին տարեկան քանակը տատանվում է 280-350 մմ-ի սահմաններում: Ձմեռները սակավաձյուն են և մեղմ, ըստ որում հաստատուն ձնածածկույթ առաջանում է առանձին տարիների: Առանց կայուն ձնածածկույթի ձմեռների կրկնելիությունը կազմում է 90-95 %:

2. Չափավոր տաք կլիման մեղմ ձմեռներով ձևավորվել է մինչև 1000 մ բարձրությունների վրա: Օդի միջին տարեկան ջերմաստիճանը 12°C է (Կապան), ամռան ամիսներին միջին ջերմաստիճանը մոտ 24°C է, բացարձակ առավելագույն ջերմաստիճանը դիտվել է 42.4°C (Կապան), իսկ նվազագույնը՝ -22.1°C (Կապան): Մթնոլորտային տեղումների տարեկան քանակը կազմում է 500-600մմ, ընդ որում՝ առավելագույնը դիտվում է գարնանը՝ 60-130մմ: Դիտվում են նաև տեղատարափ անձրևներ, երբ տեղումների օրական առավելագույն քանակը գերազանցում է ամսական նորման, այսպես օրինակ՝ Կապանում 1960թ. հուլիսի 21-ին տեղումների օրական առավելագույն քանակը կազմել է 176 մմ, որը մոտ 5.5 անգամ գերազանցել է ամսական նորման:

3. Բարեխառն կլիման մեղմ ձմեռներով ձևավորվում է մինչև 1300 մ բարձրությունների վրա: Հունվար ամսվա միջին ջերմաստիճանը տատանվում է -0 -1°C սահմաններում, իսկ բացարձակ նվազագույնը՝ -18 -20°C: Հուլիս ամսվա միջին ջերմաստիճանը հասնում է 19°C, իսկ բացարձակ առավելագույնը 35.4°C-ից չի գերազանցել: Մթնոլորտային տեղումների քանակը հասնում է մինչև 800 մմ: Հաստատուն ձնածածկույթ առաջանում է ոչ ամեն տարի:

4. Համեմատաբար ամբողջ տարվա ընթացքում բարեխառն խոնավ կլիման ձևավորվում է լեռնալանջերին՝ մինչև 1500-1700մ բարձրությունների վրա, սա բավարար խոնավությամբ կլիմայի միակ տիպն է: Օդի տարեկան միջին ջերմաստիճանը կազմում է 7°C, հունվար ամսին՝ -4 -5°C, բացարձակ նվազագույն ջերմաստիճանը հասել է մինչև -34.4°C (Սիսիան), իսկ բացարձակ առավելագույնը 36.2°C-ից (Սիսիան) չի գերազանցել: Ձմռանը կայուն ձնածածկույթ առաջանում է ոչ ամեն տարի, իսկ առաջացման դեպքում միջին բարձրությունը կազմում է 5-6սմ, առավելագույնը՝ 30-40սմ: Մթնոլորտային տեղումների տարեկան քանակը հասնում է մինչև 600 մմ:

5. Բարեխառն կլիմա մեղմ ամառներով և համեմատաբար ցուրտ ձմեռներով ձևավորվում է մինչև 2200 մ բարձրությունների վրա: Գերակշռում են ցուրտ եղանակներ, հունվարին օդի միջին ամսական ջերմաստիճանը հասնում է -3°C, բացարձակ նվազագույնն իջնում է մինչև -22°C (Քաջարան -21.5°C), իսկ առավելագույնը հասնում է մինչև 34°C (Քաջարան 33.6°C): Ձնածածկույթ գոյանում է մինչև 20սմ և ավելի բարձրության: Մթնոլորտային տեղումների քանակը հասնում է 750մմ-ի:

6. Չափավոր ցուրտ կլիման կարճատև զով ամառներով և ցուրտ ձմեռներով ձևավորվում է 2200-3000 մ բարձրությունների վրա: Ձմեռը ցուրտ է, հունվարին օդի միջին ամսական ջերմաստիճանը -8°C (Սիսիանի լեռնանցք), բացարձակ նվազագույնն իջնում է մինչև -26°C (Սիսիանի լեռնանցք -25.9°C), հուլիս-օգոստոս ամիսներին միջին ամսական ջերմաստիճանը հասնում է 13°C, իսկ բացարձակ առավելագույնը՝ 31°C (Սիսիանի լեռնանցք 30.9°C): Մթնոլորտային տեղումների քանակը 750-800 մմ է և ավելի: Ձնածածկույթ գոյանում է ամեն տարի, որի միջին բարձրությունը հասնում է 95-100 սմ,

Սյունիքի մարզի բնության պահպանության և բնական ռեսուրսների ռազմիկնալ օգտագործման, գիտական ուսումնասիրությունների և էկոտորիզմի զարգացման նպատակով ստեղծվել են հատուկ պահպանվող տարածքներ:

Սյունիքի մարզի բուսական և կենդանական աշխարհը

ԱՆՆԱՅԻՏ ՄԻՆԱՍՅԱՆ,

ՀՀ վաստակավոր մանկավարժ

Սյունիքի մարզը, աչքի է ընկնում բուսական համակենցությունների ու բուսատեսակների արտահայտված բազմազանությամբ: Դա երկրի կեղևի բարդ երկրաբանական կառուցվածքի, կլիմայի, հողերի խառնարկային բնույթի, ռելիեֆի խիստ տատանումների և, որ ամենակարևորն է, ֆլորագենետիկական տեսակետից նպաստավոր աշխարհագրական դիրքի արդյունք է: Տարածքը գտնվելով Եվրասիական և Իրանաթուրանական բուսական մարզերի շփման գոտում, ինչպես նաև երկրի բնապատմական պայմանների բազմազանության պատճառով հանդիպում են 2000-2500 տեսակի բարձրակարգ անողնաշար բույսեր, որոնք կազմում են Հայաստանի ֆլորայի (մոտ 3500 տեսակ) զգալի մասը: Տեսակների բնակավայրերը ծաղկավոր բույսերին չեն զիջում նաև սնկերը, ջրիմուռները, մամուռները և բարաբույսերը, որոնց տեսակային կազմը դեռևս ամբողջությամբ բացահայտված չէ:

Գոյություն ունեն ֆլորայի ներթափանց հարստությունը բնորոշող այլ ցուցանիշներ ևս, որոնք բնութագրվում են Էնդեմների, զուտ տեղական (աբորիգեն) տեսակների և մնացորդային (ռելիկտային) բուսատեսակների առկայությամբ: Եթե Հայաստանի Հանրապետությունում հաշվում են մոտ 120 Էնդեմիկ բուսատեսակ, ապա Սյունիքում այդ թիվը մոտավորապես կազմում է 70-90 տեսակ (ըստ տարբեր գիտական աղբյուրների):

Էնդեմիկ տեսակներից հայտնի են Չանգեզուրի գանգակածաղիկը, Չանգեզուրի գազը (աստրագալ), Նրբագեղ հիբիսկը, գեղատես սրիոնուղը և այլն: Իսկ ռելիկտային բույսերից է արևելյան սոսիս, կենին, կովկասյան կաղնին, բազմապտուղ գիհին և այլն:

Նշված, ինչպես նաև թվով 450-470 բուսատեսակներ ընդգրկված են Հայաստանի Կարմիր գրքում, որոնք հիմնականում հանդիպում են լեռնային բարձրադիր լանջերում, խիտ անտառներում (հատկապես Հիկախո-ղում և գետահովիտների խոնավ վայրերում):

Յուրաքանչյուր լեռնային երկրում (Սյունիքում նույնպես) բուսականության հիմնական տիպերի աշխարհագրական տեղաբաշխումը պայմանավորված է վերընթաց գոտականությամբ: Ցածրադիր վայրերը ծածկված են անապատակիսանապատային գոտու, իսկ բարձրադիր մասերը՝ ալպյան գոտու բուսականությամբ: Դրանց միջև տարածվում են տափաստանային բուսականությունը և անտառները: Վարից վեր իրար են հաջորդում բուսական հետևյալ տիպերը:

1. Կիսաանապատային (մերձարևադարձային չոր) գոտի

Տարածվում են Չանգեզուրի և Մեղրու լեռնաշղթաների (Կապանի և Մեղրու տարածաշրջանների)՝ ծովի մակերևույթից 400-800 մ բարձրության վրա գտնվող գրեթե բոլոր անջրդի հողատարածություններում: Սրանք հեռվից միանգամայն կենսագույն անապատի տպավորություն են թողնում: Բնորոշ բուսատիպերից են լեռնաչորասեր (լեռնաբսերոֆի) բուսականությունը՝ ֆրիգանոիդ թփերի մասնակցությամբ՝ մասրենի, ցափ, գազ, ոգնաթուփ, ինչպես նաև չորասեր (բսերոֆի) տեսակներով՝ աղեղնաեղ ասպի-րակի, զարշահոտ և կազակական գիհիների, բթատերև պիստակենու և այլ տեսակներով:

Տիրապետող բույս է օշինդրը, որը սպիտակաթաղիք ցողուններով, կամֆորայի դուրեկան հոտով կիսաթուփ է:

2. Անտառային գոտու բուսականությունը

Գոտին զբաղեցնում է մարզի տարածքի շուրջ 20%-ը՝ հիմնականում տարածվելով Չանգեզուրի լեռնաշղթայի արևելյան և հարավային լանջերին, գետահովիտների և կիրճերի երկայնքով (Որոտան, Ողջի և Մեղրի գետերի ավազաններում):

Սյունիքի կլիման անտառների համար բավականին նպաստավոր է, որի շնորհիվ մարզում անտառները մոտ 200-300 մետր ավելի վերև են տարածվում, քան հյուսիսային անտառային գոտին: Բարձրությունները տատանվում են մոտ 700-2400 մետր: Սյունիքի միջին լեռնային գոտու անտառներում գերակշռող ծառատեսակը վրացական կաղնին է: Այն շերտատեր է, չորադիմացկուն և աճում է լեռների հարավահայաց լանջերին, 1700-1800 մ-ից վեր չի բարձրանում: Արևելյան կաղնին խոնավասեր է և աճում է հյուսիսահայաց լանջերին՝ հասնելով 2300-2400 մ բարձրության: Իսկ Արաքսյան կաղնին չորադիմացկուն է և տարածվում է միայն Արաքսի ափերից մինչև 500-600 մ բարձրության վրա: Լույսի ճառագայթների առատությունը կաղնու անտառներում նպաստում է խառնարկային խոտածածկույթի առատ զարգացմանը: Հանդիպում են նաև բոխին, հացենին, հիրկակյան և դաշտային թխկները, կովկասյան տանձենին, թեղին, արոսենին: Այստեղ անտառը լավ է զարգացած: Այն կազմված է հոնիից, ճապկուց, իլենուց, զկեռնուց, մալբուց և այլն:

Սյունիքում ծավ գետի հովտում է գտնվում «Սոսու պուրակ» արգելավայրը՝ 60 հա տարածքով, որի հիմնական ծառատեսակն արևելյան սոսին է կամ չինարին: Այն երկարակյաց ծառ է և ապրում է մինչև 2000 տարի:

Սյունիքի անտառների տնտեսական արժեքը գնահատվում է ոչ թե անտառափայտի պաշարներով, այլ Էկոլոգիական, հողապահպան, ջրապահպան և կլիմայակարգավորիչ նշանակությամբ: Գոտին ոչ միայն Հայաստանի բնական հարստություններից է, այլև ամբողջ Կովկասի կարևոր Էկոհամակարգերից մեկը:

3. Լեռնատափաստանային բուսականության գոտի

Մարզի հյուսիսային մասում Սիսիանի տարածաշրջանում 1400-2000 մ (ավելի բարձրադիր), իսկ

Գորիսի տարածաշրջանում՝ 1200-1800 մ (ավելի ցածրադիր) բարձրություններում, բարեխառն չոր կլիմայական պայմաններում տարածվում են տափաստանային գոտու բուսականությունը: Այս գոտուն բնորոշ են դաշտավայրային, փայտի և ոչխարի շյուղախոտերի, սովորական կծմախոտի, Լեսինգի և Նեղատերև փետրախոտերի, հազարատերևուկի և այլ խոտաբույսերի տեսակները: Հարավային դիրքադրության և սակավ հողերի վրա հանդես են գալիս սիզախոտային տափաստանները, որտեղ տարածված բույսը մասիկավոր սիզախոտն է:

Տափաստանային գոտին ամենաշատ յուրացվածն է և մարզի հացահատիկային մշակաբույսերի մշակության հիմնական շրջանը:

4. Լեռնամարգագետնային բուսականության գոտի

Այս գոտու բուսական աշխարհը շատ հարուստ ու բազմազան է՝ պայմանավորված բարձրադիր ռելիեֆով, առատ տեղումներով և զով կլիմայով: Այն ներառում է ինչպես ենթալպյան, այնպես էլ ալպյան բուսականությունը: Գոտին տարածվում է 2300-3500 մ բարձրության վրա:

Լեռնամարգագետնային գոտու բուսականությունը հիմնականում ներկայացված է բազմամյա խոտաբույսերով, որոնք ձևավորում են խիտ, կանաչ ծածկույթ: Այս բույսերը հարմարված են կարճ վեգետացիոն շրջանի և հաճախ ունենում են արագ աճի ու ծաղկման ցիկ:

Մերձալպյան գոտու հիմնական բուսատեսակները հացազգիներն են՝ ցորենուկը, դաշտավայրային, շյուղախոտը, հոտավետ հասկիկը, ինչպես նաև երկշաքիլավոր խոտերը, երեթևուկը, եղջերառուկույտը, խատուտիկը և այլն: Շատ են նաև մեղրատու բույսերը, որոնք ունեն սևնդարար և բուժիչ հատկություններ:

Ի տարբերություն մերձալպյան գոտու բուսականության, որոնք փարթամ են, բարձրահասակ, օրինակ՝ սոխազգիները, զանգակածաղիկները, ալպյան գոտու բույսերը կարճիկ են, գետնատարած, որոնց տերևներն աճելով արմատին մոտ կազմում են վարդանման փնջեր:

Դրան հակառակ՝ ծաղիկները խոշոր են, բուրավետ, վառ ու խայտաբղետ գույնի: Բազմազան ծաղիկներով զարդարված մարգագետինները հեռվից թողնում են գույնզգույն գորգերի տպավորություն և կոչվում են ալպյան «գորգեր»: Ալպյան «գորգեր» ամենաբնորոշ տեսակներն են եռատամ զանգակածաղիկը, Ստեփանի խատուտիկը, անմոռուկը, գնարբուկը, երեթևուկը, ճոճուկը և այլն: Հացազգիների դերն ալպյան գորգերում երկրորդական են: Այդպիսի հարավային մասի մարգագետինները միջակ որակի են, քանի որ գերիշխում են քսերոֆիլ տեսակները:

Լեռնամարգագետնային բուսականության գոտին իր փարթամ խոտաբույսերով և արոտավայրերով մեծ նշանակություն ունի անասնապահության զարգացման համար:

Մարդու տնտեսական գործունեության հետևանքով նկատելիորեն տուժել է նաև մարզի բուսածածկույթը: Նկատվում են օգտակար բուսատեսակների քանակի նվազում և ցածրաթմբե բույսերի արագ աճ ու բազմացում:

Այդպիսի բուսական աշխարհը՝ հանդիսանալով Հայաստանի բնական հարստություններից մեկը, պահանջում է խելամիտ օգտագործում և պահպանություն:

5. Այոնիքի մարզի կենդանական աշխարհը

Մարզի կենդանական աշխարհը հարուստ է և

բազմազան: Դրա վրա ազդել է ռելիեֆի, կլիմայի, հողերի ու բույսերի բազմազանությունը: Բազմազանությանն էականորեն նպաստել է նաև աշխարհագրական դիրքը՝ Իրանական, Անատոլիական, Փոքր Կովկասի, մասամբ նաև Միջին Ասիայի կենդանաաշխարհագրական մարզերի հանգուցավայրում գտնվելը:

Այոնիքում կենդանական աշխարհն ընդգրկում է հազարավոր տեսակներ՝ սկսած միջատներից մինչև խոշոր գիշատիչներ: Թեպետ կոնկրետ մարզի համար ընդհանուր թվաքանակը դժվար է առանձնացնել, այն կազմում է Հայաստանի ընդհանուր ֆաունայի զգալի մասը և ունի մեծ բնապահպանական արժեք: Ներկայումս հանրապետության տարածքում հայտնի են կենդանիների մոտ 12000 տեսակ, որոնցից կաթնասուններ՝ 75, թռչուններ՝ 300-308, սողուններ՝ 43, միջատներ և անողնաշարավորներ՝ ավելի քան 11000:

Այոնիքը հատկապես հարուստ է տեղային (լոկալ) և Կովկասյան Էնդեմիկ տեսակներով, որոնցից է Չանգեզուրի ժայռային մողեսը, Չանգեզուրի բզեզները, Կովկասյան ընձառույծը, բեզուարյան այծը, հայկական վայրի ոչխարը՝ մուֆլոնը, կովկասյան փասիանը, հայկական եղջերավոր օձը և այլն:

Կենդանական աշխարհը սերտորեն կապված է բուսականության հետ, որը դրսևորվում է նրանով, որ նախ՝ բուսականության բազմազանությունն իր հետ բերում է կենդանական աշխարհի բազմազանություն, և երկրորդ՝ ամեն մի բուսական վերընթաց գոտի ունի իր յուրահատուկ կենդանական աշխարհը: Սակայն կենդանիների շարժունակության պատճառով շատ տեսակներ հանդիպում են համարյա բոլոր վերընթաց գոտիներում: Այդպիսին են, օրինակ, նապաստակը, աղվեսը, գայլը, դաշտամուկը, թռչուններից՝ լորը, ճնճուկը, կաթավը, ուրուրը, արծիվը, բազեն:

Կիսաանապատային գոտում տարածված են հիմնականում Իրանական բարձրավանդակին և մասամբ Միջին Ասիային բնորոշ կենդանիներ: Այս գոտու կենդանական աշխարհը ձևավորվել է խիստ չոր, տաք ամառներով և համեմատաբար մեղմ ձմեռներով կլիմայական պայմաններում: Գերակշռում են փոքր և միջին չափերի կենդանիները, որոնք հարմարվել են սակավաջրությանը, բարձր ջերմաստիճաններին և աղքատ բուսածածկույթին: Գոտին հատկապես հարուստ է սողուններով, քանի որ տաք կլիման նպաստում է նրանց տարածմանը: Հիմնական ներկայացուցիչներն են՝ մողեսային օձը, կույր օձը, փոքրիկ վիշապ օձը, մողեսը: Առանձնապես հայտնի է գյուրզան, որը Հայաստանում հանդիպող ամենաթունավոր օձն է: Թունավոր օձերի թշնամիներն են՝ օձակեր բազեն, լորտուն, արագիլը, ինչպես նաև հաճախակի հանդիպող աքիսը, ժանտաքիսը, համատերը: Գիշատիչներից շատ տարածված են աղվեսը, գայլը, բորենին: Ամենատարածված կրծողները՝ դաշտամուկը, գետնասկյուռը, ավազամուկը, որոնք հանդիսանում են սնդային շղթայի հիմքը:

Այոնիքի կիսաանապատային գոտում գրանցված է ավելի քան 50 թռչնատեսակ: Բնորոշ տեսակներից է կովկասյան փասիանը, թուրաջը, շիկապոչ քարաթռչնակը և այլն:

Գոտում մեծ դեր ունեն նաև անողնաշարավորները՝ սարդերը, կարիճները, միջատները: Լեռնային չորասեր՝ Ֆրիգանային բուսականության գոտին, առանձնանում է բավական յուրահատուկ կենդանական աշխարհով: Այն հիմնականում տարածվում է Այոնիքի հարավային և հարավարևելյան հատվածներում: Չանգեզուրի լեռների քարքարոտ լանջերի մացառուտներում

և լեռնածերպերին հանդիպում են բեզդարյան այծ, վայրի ոչխար (մուֆլոնը) և այդ խոտակեր կենդանիների մսով հրապուրված՝ Արաքսի հովտից այստեղ թափանցած հովազը (ընծառաշյուծ): Այդ երեք կենդանիները գրանցված են միջազգային «Կարմիր գրքում»: Թռչուններից հայտնի են բարձր լեռների խորհրդանիշ հանդիսացող ոսկեգույն արծիվը, լեշերով սնվող անգղները, քարթառոտ լանջերին տարածված քարակաթավը, բաց տարածքների բնորոշ արոտույտները: Լայն տարածում ունեն նաև չրիկները, կրծողները, օձերի և մողեսների որոշ տեսակներ: Բազմազան են միջատները, թիթեռները:

Լեռնային տափաստանների կենդանական աշխարհը

Գոտին Հայաստանի ամենահարուստ կենսաբազմազանությամբ տարածքներից է: Այն ընդգրկում է միջին և բարձր լեռնային հատվածները, որտեղ գերակշռում են տափաստանային բուսականությունը, թփուտները և երբեմն անտառային կոշակները: Այս պայմանները ձևավորում են յուրահատուկ կենդանական աշխարհ: Գոտին համեմատաբար հարուստ է կրծողներով՝ դաշտամուկը, գետնասկյուռը, համստերները, քսամուկը և թռչուններով՝ սևաճակատ շամփուրկը, սարյակները, արծիվները, անգղները, կաթավը, արտույտները: Կրծողներից բնորոշ է նաև լեռնային կուրամուկը, որն ապրում է բարդ բներում՝ փորելով հատուկ ճանապարհներ՝ կեր գտնելու համար: Ամենազվազան կրծողը՝ սովորական դաշտամուկն է: Հանգվածային բազմացման տարիներին այդ կրծողները վնասում են գյուղատնտեսությանը:

Թռչուններից հետաքրքիր է սևաճակատ շամփուռը, որը բարձր դիրքերից հսկում է շրջապատը և անմիջապես որսում երևացող միջատներին:

Հաճախ են հանդիպում տաև նապաստակը, գայլը, գորշուկը, շնագայլը, որոնք կարգավորում են կրծողների քանակը:

Սողուններից պատահում են տարբեր տեսակի մոդեսներ, ինչպես նաև օձերի թունավոր և ոչ թունավոր տեսակներ:

Ընդհանուր առմամբ սողուններն ու երկկենցաղները քիչ են:

Այսպիսով՝ լեռնատափաստանային գոտին փխրուն, բայց շատ կարևոր էկոհամակարգերից է։ Դրանց պահպանությունն անհրաժեշտ է ոչ միայն կենդանական աշխարհի, այլև մարդու բարեկեցության համար։

Անտառային գոտու կենդանական աշխարհը

Լայնատեղիս խիտ անտառները, առանձին ժայռային ցգվածքները, նեղ, խորը կիրճերը, բարբարոս զառիվայր լանջերն ապաստան են հանդիսանում այնպիսի խոշոր կաթնասունների համար, ինչպիսիք են գորշ արջը, եվրոպական լուսանը, եվրոպական անտառային կատու, այծմար, գորշուկը, նապաստակը:

Իրանական լեռնաշխարհից Այունիքի մարզ է թափանցում վայրի խոզը, որի հիմնական բնակատեղին Մեղրու տարածաշրջանն է: Այն բնակվում է ժայռերում, քարանձավներում, սևվում վայրի բույսերով, սոխարմատներով:

Հարավային չորային անտառներում շատ սովորական են սիրիական արջը, որը գորշ արջից ավելի բաց գուևավորում ունի: Հաճախ են հանդիպում ՀՀ «Կարմիր գրքում» գրանցված հնդկական մացառախոզը և լայնկանայն ոզնին: Անտառներում երբեմն հանդիպում է շևազայր, իսկ բարձր ժայռածածկերին՝ բեգարյան

այծը:

Կաթնատուներից ապրում են նաև ձնային դաշտամուկը, անդրկովկասյան կուրամկիկը, փոքր սիական համստերը, քարակզաքիսը, չոչիկների մի քանի տեսակ և այլն: Անտառներում հատկապես լուսավոր կաղնուտներում, շատ են թռչունները, որոնք սնվում են ծաղիկներով, սերմերով, միջատներով: Բնորոշ են շիկահալը, գորշ մորեկանը, կարմրատուտը, փայտփորիկը, սև արոսը, երաժշտահալը, անգղը և այլն:

Սյունիքը նաև կարևոր կանգառ է միգրացիոն թռչունների համար:

Երկու տասնյակից ավելի տեսակներով է ներկայացված սողունների ֆաունան: Հայաստանի «Կարմիր գրքում» գրանցված տեսակներից հանդիպում են կապկայան կառավածոճ, անդրկովկասյան սահնոճը, հայկական իծը, փջերկրածովյան կրիան և այլն:

Սյունիքի անտառային գոտու կենդանական աշխարհը բազմազան և կենսականորեն կարևոր է տարածաշրջանի էկոհամակարգի համար: Դրանց պահպանությունը կենսական անհրաժեշտություն է, որպեսզի Սյունիքը շարունակի մնալ կենսաբազմազանության կարևոր կենտրոն:

6. Մերձալայան և ալայան գոտի

Չբաղեցնելով մարզի բարձր լեռնային ռելիեֆ ունեցող տարածքները, որտեղ կլիման ձմռանը ցուրտ է, ամռանը զով, հանդիպում են այդ պայմաններին հարմարված յուրահատուկ կենդանական աշխարհ:

Բարձր կարգի կաթնասուններից հանդիպում են վայրի ոչխարը և բեզուարյան այծը: Այստեղ են հանդիպում նաև գայլը, լեռնային նապաստակը, սննդային շղթայում կարևոր դեր ունեցող սովորական ձյան դաշտամուկը, սրկապը:

Գոտին աչքի է ընկնում թռչունների, միջատների ու գույնզգույն թիթեռների առատությամբ: Հանդիպում են լեռնային հնդկահավը (ուլար), եղջերավոր արտոյտը, ալպիական սերիխոսը, գիշատիչների՝ խոշորամարմին գառնակը, ուրուրը, մկնորս բազեն և այլն: Չնայած խիստ պայմանների՝ հանդիպում են նաև մողեսներ և լեռնային օձեր:

Առանձին խումբ են կազմում ջրային և մերձափնյա (արտալանդաֆտային) էկոհամակարգերին բնորոշ կենդանատեսակները: Միայն Արաքս գետում կա ձկան 13 տեսակ, որոնցից գերակշռող են լոբոն, սափտակածուկը, բելյունը: Մարզի լեռնային գետերում հանդիպում են կարճարձափայտը, Կուրի կողակը, արևելյան տառեխիկը, անորկովաայան սափտակածուկը:

Մի շարք բուսատեսակներ և կենդանատեսակներ հայտնվել են «Կարմիր գրքում»:

Սյունիքի մարզի բնության պահպանության և բնական ռեսուրսների օգտագործման նպատակով ստեղծվել են հատուկ պահպանվող տարածքներ:

Սյունիքի հարուստ կենսաբազմազանությունը պահպանելու համար անհրաժեշտ է համակարգված մոտեցում միաժամանակ պետական, համայնքային և անհատական մակարդակներով:

Սյունիքի յուրահատուկ Ֆլորան և բուսականությունը

**ԻՎԱՆ
ԳԱԲՐԻԵԼՅԱՆ**

**ԳՈՅԱՐ
ԱՐԱԶՅԱՆ**

Սյունիք աշխարհի ֆլորան (ջրիմուռների, բա-
րաբուսերի, մամուռների, բարձրակարգ
անոթավոր բույսերի տեսակները) և բուսա-
կանությունը (անտառներ, կիսաանապատներ, տա-
փաստաններ, մարգագետիններ) խիստ յուրահատուկ
են և բազմազան: Այն հասկանալու համար բավական
է պատկերացնել տարածքի բարդ երկրաբանական
կառուցվածքը, ժամանակակից դիրքը Սև և Կասպից
ծովերի ու Եվրոպայի և Առաջավոր Ասիայի միջև,
լանդշաֆտների բարձունքային գոտիները և այլն:

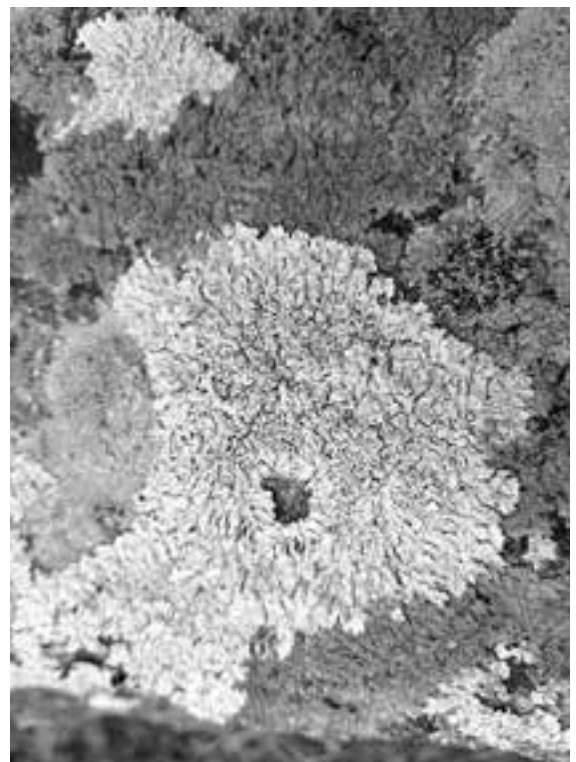
Սյունիքի ֆլորայի և բուսականության հարստությունն ու բազմազանությունը լիովին պատկերացնելու համար այն կարելի է համեմատել Կովկասի ամբողջ ֆլորայի հետ: Կենսաբազմազանության առումով Կովկասի տարածաշրջանն աշխարհի թե՛ տեսակներով հարուստ վայրերից մեկն է: Եթե Կովկասի բարձրակարգ

անդթավոր բույսերի տեսակների բնական մոտ 6500 է, իսկ Հայաստանի Հանրապետության ֆլորան՝ մոտ 3800 տեսակ, ապա Սյունիքի ֆլորան ունի 128 ընտանիքի պատկանող ավելի քան 2400 տեսակ, որը կազմում է Կովկասի ֆլորայի մոտ 37 տոկոսը, և դա այն դեպքում, երբ Սյունիքը զբաղեցնում է Կովկասի տարածքի միայն մեկ տոկոսը:

Համապատասխանաբար բազմազան է նաև Սյունիքի բուսականությունը: Այն իր մեջ ընդգրկում է Հայաստանում հանդիպող բուսականության բոլոր տիպերը: Դրանք են՝ կիսաանապատները, տափաստանները, մարգագետնատափաստանները,

Ծառերի վրա աճող քարաքոս

Քարտեի վրա աճող քարաքոս

անտառները, մերձալպյան և ալպյան մարգագետինները, ազոնալ բուսականության համարյա բոլոր ձևերը՝ ջրածահիճային, ժայռային, ձնամերձ և այլն:

Լանդշաֆտային առումով ևս Սյունիքն ունի 33 տարածքի բարձրությունների համարյա ամենամեծ տարբերությունները՝ սկսած մոտ 400 մետրից մինչև 3906 մետրը, որոնք հնարավորություն են տալիս այստեղ աճել չոր մերձարևադարձային բուսատեսակներից մինչև մերձալպյան և ձնամերձ տեսակները:

Սյունիքի ֆլորայի մասին Նշելիս անհնար է չհիշատակել Հայաստանի ֆլորայի ու բուսականության մասին այնպիսի պատմական հիշատակություններ, որոնք թողել են ականավոր հետազոտողներ Քսենոֆոն Աթենացին, Միսիթար Հերացին, Ժոզեֆ Տուրնեֆորը, Կարլ Կոխը, Ալեքսանդր Լոմակինը, Ալեքսանդր Շելյովսկիովը, Արմեն Թախտաշյանը, Էլեոնորա Գաբրիելյանը, Վրեժ Մանակյանը և բազմաթիվ այլ հետազոտողներ, ովքեր մինչև այժմ էլ շարունակում են բուսաբանների լավագույն ավանդույթները:

33 ֆլորայի, մասնավորապես՝ Սյունիքի ֆլորայի և բուսականության ուսումնասիրությունն այսօր ևս շարունակվում է ինտենսիվ կերպով: Ամեն տարի այստեղ հայտնաբերվում են կամ տարածաշրջանի, կամ գիտության համար նոր տեսակներ: Բավականին արդյունավետ են ընթանում քարաքոսերի, սկևերի, մամուռների ուսումնասիրությունները: Հայաստանի բրածո ֆլորան ևս անմասն չէ այս հետազոտություններից: Միսիանի և Մեղրու շրջաններում պահպանվել են վաղ պլեյստոցենի և ուշ միոցենի ժամանակաշրջանների ֆլորայի մասին վկայող բրածո բույսերի տերևների, պտուղների և այլ օրգանների բազմաթիվ դրոշմներ և քարացուկներ: Մինչև վերջերս դեռ քննարկվում էր Նոնենու և Արևելյան սոսու տեղաբնիկ լինելու հարցը, մինչև որ Միսիանի շրջանի դիատոմային կավերի մոտ մեկ միլիոն տարի վաղեմություն ունեցող շերտերում հայտնաբերվեց Նոնենու տերևի դրոշմ, իսկ Սատանայի կամրջի տրավերտինների միջից դարձյալ վերջերս հայտնաբերվեց սոսու բրածո տերևի դրոշմ, որն ուներ չորս և կես հազար տարվա վաղեմություն:

Սյունիքի տարածաշրջանը հարուստ է ինչպես գիտական առումով հետաքրքիր՝ Էնդեմիկ, ռելիկտային բուսատեսակներով, այլև բազմաթիվ օգտակար բուսատեսակներով, որոնք ունեն մարդու համար արժեքավոր նշանակություն՝ ուտելի, դեղատու, մեղրատու, համե-

Լեզվապտեր

Ժամանակավոր ջրափոսերում բնակվող ջրիմուռ

Մնդրիկ կամ Սողոմոնի կնիք

Կանաչ մամուռ

Նեղտերև
բաշվարդ՝
Ամանան
գետի
ավազանում

Բրովիչի
տանձենի

մունքային, գեղազարդային, ներկատու, կերային, տեխնիկական և այլն:

Սյունիքի մարզի յուրահատուկ բույսերից են Արաքսի երկու կողմում լայնորեն տարածված Եփրատյան բարդին (*Populus euphratica*), Մեղրու և Կապանի շրջանների ստորին լեռնային գոտում տարածված Արաքսյան կաղնին (*Quercus araxina*), Մեղրի բաղաբի շրջակայքում հանդիպող, Հարավարևմտյան Ասիայում լայնորեն տարածված վայրի ձմերուկը (*Citrullus colocynthis*), համեմունքային նշանակություն ունեցող Աղտոր դաբաղայինը (*Rhus coriaria*) և այլ տեսակներ:

Մարզի ֆլորայի մոտ երկու և կես հազար բուսատեսակներից մի որոշակի հատված՝ մոտ 180-ը, հազվագյուտության տարբեր աստիճաններով գտնվում են ՀՀ բույսերի Կարմիր գրքի ցուցակում, որը հետագա անհետաձգելի գործողությունների մասին է ահազանգում: Դրանցից կարելի է հիշատակել, օրինակ, գեղազարդային տեսակներ՝ Գրոսհեյմի հիրիկը (*Iris grossheimii*), Ֆլորենսկու վարդակակաչը (*Tulipa florenskyi*), Կապանի շրջանի մի փոքր հատվածում հանդիպող Նեղտերև բաշվարդը (*Peonia tenuifolia*)՝ Գեղմսախոտ ռավենյանը (*Erianthus ravennae*) և այլն:

Սյունիքի մարզի հնագույն, յուրահատուկ, հարուստ, տեղ-տեղ վտանգված ֆլորան և բուսականությունը կարիք են զգում հոգատար ու խնայողական վերաբերմունքի, և միայն այս դեպքում մենք սերունդներին կարող ենք անկորուստ փոխանցել նախնիներից ժառանգածը:

Սարի չամիչ կամ Էֆեդրա

Սմախ կամ աղտոր դաբաղային՝ Մեղրի
բաղաբի շրջակայքում

Բարձրկաճ թփերով
պատված տափաստան

Գիհի
երկարատերև

Սյունիքի մարզի ձկնաշխարհը և երկկենցաղները

ՍԱՄՎԵԼ ԴԻՂՈՅԱՆ

Կենսաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Սյունիքի մարզի հիմնական գետերից են Ողջին, Որոտանը և Մեղրին, որտեղ բնակվող ձկնատեսակների մասին տեղեկատվությունը ներկայացվում է ստորև:

Ողջի գետի ավազանում (Սյունիքի մարզի տարածքում) հանդիպում են ձկների հետևյալ տեսակները՝ կարմրախայտը *Salmo caspius* (նախկինում դիտարկվել է որպես *Salmo trutta fario*), Կուրի բեղաձուկը *Barbus cyri*, արևելյան տառեխիկը *Alburnoides eichwaldii*, կողակը *Capoeta capoeta*, արծաթափայլ կարասը *Carassius gibelio*, Բերգի լերկաձուկը *Oxyneomacheilus bergianus*, ինչպես նաև ծիածնախայտը *Oncorhynchus mykiss*, որը գետում է հայտնվում մարդու կողմից նպատակային ներմուծման կամ ձկնաբուծարաններից պատահականորեն այստեղ ընկնելու հետևանքով:

Ներկայում կարմրախայտը Ողջի գետի ավազանում հազվադեպ է հանդիպում, իսկ մյուս ձկնատեսակները սովորական են գետի տարբեր հատվածներում: Կապան քաղաքի տարածքում առավել բազմաքանակ ձկնատեսակներից են արևելյան տառեխիկը, Կուրի բեղաձուկը և կողակը:

Յարկ է նշել, որ Ողջի գետի ձկնատեսակների տեսակային կազմն ու բանական հարաբերակցությունը խիստ խոցելի են Քաջարանի պղնձամոլիբդենային կոմբինատի, ինչպես նաև այլ հանքարդյունաբերական կազմակերպությունների գործունեության հետևանքով: Նկատվել է, որ տարբեր տարիներին այդ կազմակերպությունների կողմից Ողջի գետ արտանետված թափոնաջրերը համարյա ամբողջովին ոչնչացրել են այստեղ բնակվող ձկների համակեցություններին՝ Քաջարանից մինչև Կապան ընկած հատվածում: Հետագայում Ողջի գետի ձկնաշխարհը վերականգնվել է այդ գետի որոշ վտակներում (Գեղի, Կաջազան և այլ) պահպանված ձկների հաշվին, որոնք այստեղ կարողանում են իրենց գոյությունը պահպանել մինչև Ողջի գետի ջրակենսաբանական հաշվեկշռի վերականգնումը: Բացի դրանից, Ողջի գետի ավազանի ձկնաշխարհի բնականոն կենսագործունեության վրա ազդում են ևս մի շարք մարդածին գործոններ, որոնցից առավել մեծ նշանակություն ունեն Գեղիի և Լեռնաձորի ջրամբարների ամբարտակները, փոքր ՅԷԿ-երի գործունեությունը, գետի ջրի չվերահսկվող ծավալների օգտագործումը հանքարդյունաբերական և ոռոգման նպատակների համար, ձկնաբուծարանների գործունեությունը:

Ընդհանուր առմամբ՝ Ողջի գետի ստորին հոսանքի ու դրա վտակների ձկնային համակեցությունները գտնվում են անբարենպաստ վիճակում՝ պայմանավորված

վերոնշյալ մարդածին գործոններով:

Հայաստանի տարածքով հոսող Որոտան գետում հայտնաբերվել է 11 ձկնատեսակ՝ կարմրախայտ, ծիածնախայտ, արևելյան տառեխիկ, Կուրի բեղաձուկ, մուրձա *Luciobarbus mursa*, կողակ, Կուրի սպիտակաձուկ *Alburnus filippii*, արևելյան թեփուղ *Squalius orientalis*, Կուրի լերկաձուկ *Oxyneomacheilus brandtii*, ամուրյան նրբաձուկ *Pseudorasbora parva*: Վերոգրյալ ձկնատեսակներից 8-ը (կարմրախայտ, արևելյան թեփուղ, արևելյան տառեխիկ, կողակ, Կուրի բեղաձուկ, մուրձա, Կուրի և Բերգի լերկաձկներ, Կուրի սպիտակաձուկ) տեղաբնակ են, իսկ ծիածնախայտը և ամուրյան նրբաձուկն ինվազիվ, ոչ տեղաբնակ ձկնատեսակներ են ու վերջին տարիներին են հայտնվել Որոտանի ավազանում:

Որոտան գետում առավել տարածված ու բազմաքանակ ձկնատեսակներ են հանդիսանում արևելյան տառեխիկը, կողակը, Կուրի բեղաձուկը:

Որոտան գետի ավազանում գտնվող խոշոր ջրամբարների ձկնաշխարհին իր տեսակային կազմով որոշակիորեն տարբերվում է բուն գետում բնակվող ձկների տեսակային կազմից: Այսպես, Շամբի ջրամբարում հանդիպում են արևելյան տառեխիկը, ամուրյան նրբաձուկը, արծաթափայլ կարասը, կողակը, Կուրի բեղաձուկը:

Տոլորսի ջրամբարում հանդիպում են արևելյան տառեխիկը, ամուրյան նրբաձուկը, կողակը, արծաթափայլ կարասը:

Շաքիի ջրվեժ

Հայաստանի հարավում՝ Սյունիքի մարզի մի վեհաշուք անկյունում, Սիսիան բաղաբից 3 կմ հյուսիս-արևմուտք, Որոտանի կիրճի ժայռոտ խորքերում թաքնված է Շաքիի ջրվեժը՝ բնության ամենատպալուրիչ հրաշքներից մեկը: Այն ձևավորվել է Որոտան գետի ձախակողմյան Շաքի վտակի վրա և իր մոտ 18 մետր բարձրությամբ ստեղծում է հզոր, բայց միաժամանակ մեղմ ու գրավիչ տեսարան:

Կանաչ լանջերով և ժայռերով շրջապատված այս տարածքում, հին ծառերի ստվերում, ջուրը

հոսում է ներքև՝ տարածելով գոլ շունչ և մեղմ հնչյուններ: Ջրի շարունակական ձայնը հիշեցնում է լեռների դարավոր, երբեք չուռը երգը:

Ջրվեժի շրջակայքը ոչ միայն գեղատեսիլ է, այլև պատմական արժեք ունի: Կիրճի բարայրներում հայտնաբերվել են մարդու վաղ գործունեության հետքեր և մոխրի մնացորդներ, որոնք թվագրվում են պալեոլիթի ժամանակաշրջանին: Սա ցույց է տալիս, որ տարածքը հազարավոր տարիներ առաջ արդեն բնակեցված է եղել:

Չնայած իր ամբողջ գեղեցկությանը՝ ջրվեժի ջրի մեծ մասն օգտագործվում է Շաքիի ՀԷԿ-ի կողմից, ինչի պատճառով նրա հոսքն ավելի քիչ է: Այնուամենայնիվ, Շաքին շարունակում է մնալ Հայաստանի ամենահայտնի և այցելվող բնական տեսարժան վայրերից մեկը:

2008 թվականի օգոստոսի 14-ին՝ ՀՀ կառավարության որոշմամբ, այն ընդգրկվել է բնության պետական հուշարձանների ցանկում:

Շաքիի ջրվեժի մասին ամենահուզիչ պատմությունը կապված է նրա լեգենդի հետ: Ավանդությունն ասում է՝ երբ թշնամիները Գեղարքունիքի գավառից 93 աղջիկ էին տանում դեպի Մուղան, աղջիկները խնդրում են թույլ տալ լողանալ գետում, քանի որ ճանապարհին փոշոտվել և կեղտոտվել են: Սակայն, ջուրը նրանց համար դառնում է ագատության ճանապարհ. աղջիկները մեկը մյուսի հետևից նետվում են ալիքների մեջ և անհետանում: Միայն Շաքե անունով մի աղջիկ է փորձում փախչել՝ վազելով դեպի ժայռերը: Հետապնդողներն արդեն մոտ էին, երբ հանկարծ նրանց առջև բացվում է անսպասելի տեսարան. ժայռից հորդող ջուրը, կարծես կենդանի ուժ, ծածկում է աղջկան իր սպիտակ փրփուրներով և թաքցնում նրանց աչքից:

Ասում են՝ այդ պահից ջրվեժը և մոտակա գյուղը ստացավ Շաքեի անունը՝ հավերժ պահպանելով նրա հիշատակը:

Այսօր Շաքիի ջրվեժը նման է կենդանի կտավի. ամռան օրերին արևի լույսը ջրի շիթերի հետ խաղում է՝ օդում գունավոր անդրադարձներ ստեղծելով, իսկ ձմռանն այն սառչում է՝ վերածվելով բյուրեղյա սառցե ամրոցի: Սա մի վայր է, որտեղ ժամանակի զգացողությունը մարում է, և մնում է միայն ջրի հոսքի ձայնը:

Շաքին միայն բնության գեղեցիկ անկյուն չէ. այն մի վայր է, որտեղ միախլում են պատմությունն ու լեգենդը՝ ձևավորելով մի կենդանի առասպել, որը շարունակվում է մինչ այսօր:

Լիճքի ջրվեժներ

Սյունիքի մարզի գեղատեսիլ բնաշխարհում՝ Լիճք գյուղից մոտ 2 կմ հեռավորության վրա, պատմական Չվար գյուղատեղիի տարածքում, Չվարագետի վրա ձևավորվել է ջրվեժների ամբողջական շղթա: Լեռնային արջուրներից և հավիղ ձյուններից սնվող ջրերը բացառիկ մաքուր և սառնորակ են:

Այս յուրահատուկ համալիրը տեղակայված է «Արևիք» ազգային պարկի տարածքում և համարվում է Նրա ամենահայտնի զբոսաշրջային ուղղություններից:

Դրանցից առավել հայտնի և այցելուների համար հասանելի են չորսը, որոնք տարվա բոլոր եղանակներին հիացնում են իրենց գեղեցկությամբ:

Համալիրի ամենատպավորիչ ջրվեժներից մեկի բարձրությունը հասնում է մոտ 25 մետրի: Բարձրությունից սրընթաց իջնող ջուրը ձևավորում է բյուրեղյա մաքուր ավազան, որը շրջապատված է խիտ անտառներով, մամռապատ ժայռերով և հարուստ բուսականությամբ:

Տարածքը Նաև կարևոր կենսաբազմազանության օջախ է, որտեղ հանդիպում են բազմաթիվ կենդանիներ, թռչուններ և հազվագյուտ բույսեր:

Լիճքի ջրվեժները վաղուց առանձնահատուկ տեղ են զբաղեցնում տեղի բնակիչների կյանքում: Դրանք կապված են տարբեր ավանդապատումների, պատմությունների և ժողովրդական հիշողությունների հետ, ինչի շնորհիվ ունեն ոչ միայն բնագիտական, այլև մշակութային նշանակություն:

Համլետավանի (Աչաղուկի) ջրվեժ

ՋՐՎԵՇՆԵՐ

Սյունիքի մարզի գեղատեսիլ բնության մեջ՝ Համլետավան գյուղի շրջակայքում, թաքնված է Հայաստանի ամենաբարձր ջրվեժը՝ Համլետավանի (Աչաղուկի) ջրվեժը, որն ունի մոտ 106 մետր բարձրություն:

Ջրվեժը սեզոնային բնույթ է կրում և հիմնականում հոսում է զարնանը՝ ձնհալի և առատ տեղումների շնորհիվ: Այն հասանելի է միայն ոտքով. դեպի ջրվեժ տանող միջին բարդության արահետն անցնում է խիտ անտառների միջով:

Համլետավանի ջրվեժը Սյունիքի բնության ամենատպալուրիչ անկյուններից է և գրավում է արշավների ու բնության սիրահարներին իր բարձրությամբ, վայրի բնությամբ և բացառիկ տեսարաններով:

Ծավի ջրվեժ

Հայաստանի հարավում՝ Սյունիքի անտառապատ բնաշխարհում, թաքնված է բնության մի իսկական հրաշք՝ Ծավի ջրվեժը: Այն գտնվում է Սյունիքի մարզի Ծավ գյուղից մոտ 2 կմ դեպի արևմուտք՝ Ծավ գետի Մազրա վտակի վրա: Ջրվեժը հայտնի է նաև Մազրայի ջրվեժ և Մասրուցի ջրվեժ անուններով, իսկ տեղացիները սիրով այն կոչում են «Չըռչըռ»:

«Շիկահող» արգելոցի խորքերում գտնվող այս գեղատեսիլ վայրն առանձնանում է իր վայրի ու անաղարտ բնությամբ:

Բարձրադիր ժայռերից գահավիժող ջրվեժն ունի մոտ 10 մետր բարձրություն:

Ամռան շոգ օրերին այստեղ կարելի է վայելել անտառի թարմ օդն ու բնության անկրկնելի գեղեցկությունը:

Մասրուց գետակը սկիզբ է առնում Մեղրու լեռնաշղթայի լանջերից և աջ կողմից միանում Ծավ գետին: Գետի

երկարությունը մոտ 12 կմ է, իսկ նրա վրա ձևավորված ջրվեժը դարձել է Սյունիքի ամենասիրուն բնական տեսարժան վայրերից մեկը:

Ծավի ջրվեժը ոչ միայն բնության հրաշք է, այլև մի վայր, որտեղ կարելի է զգալ Հայաստանի վայրի բնության ուժն ու գեղեցկությունը: Այստեղ այցելող յուրաքանչյուր մարդ իր հետ տանում է անտառի շունչը, ջրի ձայնը և Սյունիքի կախարդական բնաշխարհի հիշողությունը:

Թե ինչպես Մարտուն Մելքումյանը փրկեց բեզոարյան այծը

2025 թվականի դեկտեմբերի 13-ին Կապան քաղաքի բնակիչ Մարտուն Մելքումյանն ընկերոջ հետ փրկել է Կարմիր գրքում գրանցված բեզոարյան այծը, որը հայտնվել էր Գեղի բնակավայրի հարակից տարածքում գտնվող այգիներից մեկի մետաղական ցանցի մեջ և չէր կարողանում ինքնուրույն դուրս գալ:

Մարտունը պատմում է, որ տվյալ հատվածով աշխատանքի էր գնում, երբ լսել է կենդանու ձայնը. **«Ձայնը ոնց որ երեխայի լաց լիներ: Հասկացանք՝ եթե չօգնենք, չի դիմանա»:**

Կենդանին, ըստ նրա, ֆիզիկապես լուրջ վնասվածքներ չէր ստացել, սակայն ամբողջությամբ խճճված էր ցանցի մեջ. **«Կոտոշները մտել էին ցանցի մեջ, չէր կարողանում դուրս գալ»:**

Երիտասարդները որոշել են չսպասել համապատասխան ծառայությունների ժամանելուն և գործել

ԿԵՆՏՐՈՆԵՐԻ ՊԵՇԱՎԱՐՈՒՄԻ ՄԱՐՏՈՒՆ ՄԵԼՔՈՒՄՅԱՆԻ ՓՐԿՈՒՄԸ

սեփական ուժերով՝ չնայած ռիսկերին. **«Մենակ չէի կարող: Ռիսկ կար, մեծ կենդանի է, կոտոշներով կարող էր վնասել: Բայց հասկացանք՝ ժամանակ չունենք»:**

Մի քանի րոպե տևած գործողության արդյունքում նրանց հաջողվել է ազատել կենդանուն: Դեպքից հետո ոչ ոք չի տուժել, միայն Մարտունի հագուստն է վնասվել:

Սակայն տեղի ունեցածը միայն դրանով չի ավարտվել: Սոցիալական ցանցերում տարածվել են նաև մեղադրանքներ, թե իբր ազատելուց հետո վնասել են կենդանուն: Մարտունը հերքում է այդ խոսակցությունը՝ նշելով, որ հաջորդ օրը կրկին հանդիպել է այծին, և այն եղել է լավ վիճակում: Նրա խոսքով՝ կա նաև տեսանյութ, որտեղ երևում է, թե ինչպես է կենդանին ազատ արձակվել:

«Եթե չօգնեինք՝ կա՛մ գայլերը կհռչոտեին, կա՛մ ինքն իրեն կսատկեր», – ասում է նա:

Թեև Մարտունը մասնագիտությամբ բնապահպան չէ, վստահ է՝ նման իրավիճակում յուրաքանչյուր մարդ պետք է միջամտի: Նրա խոսքով՝ ինքը որևէ շահ չի հետապնդել և չի էլ սպասել նման արձագանքի. **«Պարզապես ուզում էինք օգնել: Հինք մտածում, որ այսքան կտարածվի տեսանյութը»:**

Հիշեցնենք, որ բեզոարյան այծը հազվագյուտ և վերացման եզրին գտնվող տեսակ է, որի որսը Հայաստանում ենթադրում է քրեական պատասխանատվություն:

Մարտուն Մելքումյանը վերջում մեկ պարզ հորդոր ունի. **«Նման դեպքերում պարտադիր պետք է օգնել կենդանուն»:**

Այս պատմությունը մեկ կենդանու փրկության մասին չէ սոսկ: Այն հիշեցում է, որ երբեմն ամեն ինչ կախված է մի քանի րոպեից և մեկ մարդու որոշումից՝ անցնել կողքով, թե՞ կանգնել ու օգնել: Եվ հենց այդ ընտրությունն է որոշում՝ պատմությունը կավարտվի կորստով, թե՞ փրկությամբ:

Վերջում, իհարկե, կուզենայինք մեր գնահատանքի խոսքն ուղղել Մարտուն Մելքումյանին՝ նման պահվածքի և կենդանական աշխարհի հանդեպ հոգածության համար:

ԻԶԱ ԱՍԾԱՏՐՅԱՆ

**ԱՆՏԱՌԻ
ՀԱՄԸ**

ՍՈՒՐԵՆ ԿԱՐԴԱՆՅԱՆ

Բ նաշխարի, բնաշխարհ, ծ, բնաշխարհ...
 Ինձ հունից հասողը և հուն բերողը դրև ես,
 դրև:

Բնապահպան լինել չի նշանակում բնապաշտ լինել: Բայց ինչո՞ւ չլինել բնապաշտ: Ամեն ինչ սկսվում է բնաշխարհով, շարունակվում հաստատվում նրանով և, Աստված չանի, եթե հանկարծ մի բան պատահի, անակապած նրան հասցված վնասից է լինելու:

Ավելի լավ է բնապաշտ լինել, իրականում, ապրած ամեն օրով ու վայրկյանով: Անգամ արդեն պահանջված է, որ բնապաշտությունը համաշխարհային «կրոն» դառնա՝ աշխարհի բոլոր ժողովուրդների համար: Հմ, հենց այդպես, ի՞նչ կա որ: Պատկերացնո՞ւմ եք... Իսկապես հրաշք կլինի: Այլ կերպ չի կանխվի թափ առած էկոլոգիական աղետը:

* * *

Անտառն ապրող, զարգացող, կենդանի իրականություն է: Նա այդպիսին է, երբ հատկապես մարդը չի խաթարում նրա առօրյան: Իսկ այնտեղ, ուր

երկիրն անտառահանայաստ միջոցառումներ է ձեռնարկում (ցավոք այդպիսիք չափազանց քիչ են), պատկերը լավ առումով ցնցող է լինում: Անտառը դառնում է գեղեցիկ, երբ տեսակ պնձվում է, ուրախանում, միաժամանակ ոգեշնչում շրջապատին շատ ցանկակա հույզերով: Հակառակ դեպքում նա տրտմում է, հառաչում, տխրում:

Գուցե այսբանը ձեզ թվա ոչ իրական. հաստատ կսխալվեք: Եթե խորանաբ ալո իրողության մեջ, կհամոզվեք դրանում: Անտաղի մասիկ կարելի է խոսք ասել դժկարությամբ, բայց ինչո՞ւ չասել, գուցե հենց ասվածն ու ներկայացվածն են պեղեց անտաղի...

Հատկապես եթե սրտի խոսքի ցանկությունն կա:

Որտեղի՞ց, ինչի՞ց սկսել. այստեղ ամեն բան առաջնային է, կարևոր: Այդուհանդերձ պետք է փորձել:

Աստառը երկրագնդի կենսական, ամենագեղեցիկ, ամենաօգտակար և անհրաժեշտ մասն է: Որևէ մեկը դրան չի կարող հակառակվել: Նպատակս չէ բացատրել, թե այն ինչ տնտեսական պահանջներ է բավարարում կամ այլևայլ պահանջմունքներ լրացնում, այլ ցանկանում եմ փորձել ու բացատրել անտառի ներքին բովանդակությունը, նրանում տեղի ունեցող որոշ զարգացումներ, որոնք այնքան հույզեր ու ջերմություն են հաղորդում յուրաքանչյուրիս և միշտ դեպի անտառ տանում:

Կարող եք գտնել մեկին, ով չի սիրում, չի ոգևորվում նրանով, չի ձգտում վայելել նրա անգուգալան գեղեցկությունը՝ հովն ու զովը, աղմուկն ու լռությունը, բազմազան գույները, տաքն ու սառը, և անսպառ, դեռևս առեղծվածային բոլոր այն տրամադրությունները, որոնք այնպես մոգալանաբեր են տղամեն մեզ դեպի այն:

Անտառը, իրոք, իր օրենքներով ապրող, շնչող զարմանալի մի աշխարհ է։ Նա ունի ծնունդ, ունի կյանք, և եթե մարդու չար ձեռքը չխանգարի, երևի այն շատ երկար կլինի՝ մինչև երկրագնդի վրա կատարվելիք՝ կլիմայական անդառնալի փոփոխությունները, մինչև տարերային աղետներ, որոնցից, իհարկե, երկիր մոլորակն ապահովագրված չէ։

Ինչքան էլ զարմանալի լինի, նշված աղետները չէ, որ

Ե տալիս անտառին, ծառերը սկսում են թոթափել գիշերային նկնջը: Արթնանալով արևի առաջին շողերի հետ՝ ծառերը զգվելով լվացվում են և անցնում իրենց առօրյային:

Այնպես չէ, որ անտառում ամեն ինչ հանգիստ ու խաղաղ է կատարվում: Լինում են պահեր, երբ նա բորբոքվում է, զայրանում, նույնիսկ ավերից դուրս գալիս: Այդպիսի տրամադրության պատճառը կարող է բնական լինել կամ էլ արհեստական՝ մարդու կողմից ստեղծվող:

Բնական երևույթներից եթե ձյան հաստ սավանը տևական բուն է բերում անտառին, ապա հզորագույն քամիները, փոթորիկներն ու որոտ-կայծակները լրջագույն անհանգստություն և տագնապ են պատճառում նրան:

Տևական տեղատարափները սողանքային գոտիներում կործանարար են դառնում: Իսկ մարդու կողմից կատարվող հանցավոր հատումները, հրդեհելն ու կրակի ճարակ դարձնելը լիովին հուսկից հանում են: Ռ՝վ չի լսել կայծակի հարվածից կամ հանցավորի հրդեհումից այրվող ծառերի ճնճոթոցը, դրանց հետևանքով, նաև՝ կացնահարումից տապալվող հսկաների հառաչանքն ու տնթոցները և բազմաթիվ այն տագնապները, որոնց ակնատեսն են լինում մեզից շատ-շատերը:

Նման աղետներից հետո թե ինչպիսի տխրություն է իջնում անտառին, բոլորիս է հայտնի: Տևական ժամանակ նա չի կարողանում գտնել իրեն:

Խոր աշնանն ակնատեսն ենք լինում նրա ծանր լացին, աչքերից՝ ծառերի բունն ի վար հոսող արցունքներին: Չայրույթն ու թախիծը դեմքին՝ միայն ամիսներ, նույնիսկ տարիներ հետո է սկսում մտնել ինքնավերականգնման ընթացքի մեջ: Այդ տարածքներում տնկումներ կատարելու մասին որևէ խոսք չի կարող լինել:

Ինչպես կենդանի մյուս բնական երևույթները, անտառն էլ, ծառն էլ կոլեկտիվ կազմելու հատկությամբ են օժտված: Այն առաջանում է առանձին ծառերից: Անտառի ծառը չես համեմատի նրանից դուրս գտնվող միայնակի հետ: Մեր գյուղի Օրթեր անվամբ դաշտի հարևանությամբ անտառից ամբողջությամբ առանձնացած մի հիմավուրց, փչակավոր կաղնի կար, անունն էլ գյուղացիները դրել էին Ծակ ծառ: Որ դիրքից նայում էիր, տխրություն էր այս ծառի դեմքին, խեղճություն էր ծորում նրանից, մի քիչ էլ՝ դժգոհություն: Կարծես բողբոջում էր՝ «Ինչո՞ւ եք հեռացրել ինձ իմ ընտանիքից՝ անտառից»:

Ինձ թվում է, թե հենց կարոտից էլ այդ կաղնին չորացավ: Դե միայնակ ծառն ինչպե՞ս դիմագրավեր բազմաթիվ, բազմապիսի բնական ու արհեստական աղետներին: Ծառերն էլ սիրում են կոլեկտիվ կյանքը: Անտառը նրանց ընտանիքն է, գերդաստանը, ուր նրանք իրենց ոչ միայն լավ են զգում, այլ նաև ծոցում պահում են բազմատեսակ կենդանիներ՝ դրանց համար ստեղծելով անհրաժեշտ պայմաններ:

Անտառն իր ներսում ունի կշկան աղբյուրներ, որոնք կախարդող խոխոջանքով ջուր են տալիս եղնիկին ու արջին, աղվեսին ու նապաստակին և բոլոր այն կենդանիներին, որոնք տեղ ունեն նրա գրկում:

Այդ աղբյուրներից է իր ծարավը հագեցնում անցվոր ճամփորդը, անտառ մտած որսորդը, կարոտով նրան հյուր եկած հոգևածը: Վերջապես դրանց ջրերն են հով անում անտառին, երգ ու մրմուռնով օրորոցայիններ ասում նրան և գիշերային հանգիստ նինջ բերում ծառերին:

Քարթարոտ, սակավահող և սակավաջուր մեր երկրի

անտառային տարածքները շատ սահմանափակ են: Այն կազմում է հանրապետության տարածքի շուրջ 12,01%-ը կամ 400 հազար հեկտար: Այսպես շարունակվելու դեպքում (անօրինական հատումներ, անտառափնտրում, անտառավերականգնման միջոցառումների, անտառի խնամքի, ճիշտ շահագործման բացակայություն և այլն) գնալով անտառածածկ տարածքներն էլ ավելի կպակասեն, ինչն աղետալի հետևանք կունենա մեր երկրի համար: Եթե նկատի ունենանք նաև այն, որ ամբողջ երկրով մեկ հիմա մետաղյա խողովակների մեջ են առնված ոչ թե համեմատաբար մեծ գետերը, այլ՝ բառի ամենալայն իմաստով, ինչ որ ունենք՝ սակավաջուր գետակները, անգամ աղբյուր-առվակները և այլն: Բավական է նշել, որ շատ դեպքերում այդ չարաբաստիկ փոքր ՅԷԿ-ը աշխատեցնելու համար մի քանի առվակներ են միացնում իրար՝ ողջ բնաշխարհին, այդ թվում նաև անտառին գրկելով դրանցից օգտվելու հնարավորությունից:

Ինչպիսի՞ ծայրահեղություն: Սա արդեն Էկոլոգիական աղետ է զուտ անտառի մասով: Դրան էլ եթե գումարվեն այն վնասները, որոնք ՅԷԿ-երի պատճառով ընդհանրապես հասցվում են երկրին, եզրակացությունը մեկը պետք է լինի. օր առաջ փակել դրանք և ջրերն ուղղել իրենց բնական հուն, որպեսզի ողջ բնաշխարհը, այդ թվում՝ մարդը, կարողանա ստանալ իրեն հասանելի չափաբաժինը:

Սա պետական լրջագույն խնդիր է՝ անհապաղ լուծում պահանջող:

Անձրևից հետո, երբ յոթնագույնն իր հրաշքը փռում է անտառի սաղարթին, արևի շողերը՝ աղամանայա ցուլքեր տալով, ժպիտ և ուրախություն են բերում շրջապատին: Նա ներդաշնակվում է և աստվածային իմաստ հաղորդում ողջ բնաշխարհին:

Օրվա առանձին պահերի անտառային գունային զվարթ գամմաները՝ փոխարինելով մեկը մյուսին, այնպիսի պատկեր են ստեղծում, որ գեղարվեստի համաշխարհային մեծերն անգամ նախանձում են դրանց: Աստվածային է աշնանային անտառը՝ լցված բերք ու բարիքով, խորախորհուրդ զգացումներ պարգևող անփոխարինելի հույզերով: Հարկավոր է ամենայն լրջությամբ նայել անտառին:

Նա ունի ուրախություն, ունի հառաչանք ու տխրություն:

Նա ունի լռություն, ունի իմաստուն գրոյց:

Նա խոր բուն մտնել գիտի, ննջել ու հորանջել:

Նա մրսող է ու հիվանդացող:

Նա ինքնամաքվել, նաև վերականգնվել գիտի:

Նա բարություն ունի և զուրկ է չարից:

Նա դժգոհել, նաև ողբալ գիտի (երբ կտրում են, հրդեհում, որս և այլ ավերումներ անում):

Նա սիրո, գուրգուրանքի կարիք ունի:

Նա սպասել, համբերել գիտի:

Նա նաև ցատում ու զայրույթ ունի...

Ինչ ասել անտառին: Ինչ էլ ասես, քիչ, շատ քիչ կլինի այն ամենի համեմատ, ինչ ինքն է տալիս մեզ: Ուղղակի հոգալ է պետք նրա մասին, այն էլ ամենայն սրտացավությամբ, անկեղծորեն:

«ԳԱՆՁԵՂՈՐ» ԿԵՆՍՈՒՐՈՐՏԱՅԻՆ ՀԱՄԱԼԻՐ

««Զանգեզուր» կենսոլորտային համալիր» ՊՈԱԿ

««Զանգեզուր» կենսոլորտային համալիր» ՊՈԱԿ-ը ստեղծվել է 2013 թ. դեկտեմբերի 19-ին՝ «Հիկահող» պետական արգելոցի և «Արևիք» ազգային պարկի միաձուլման արդյունքում:

Այն ընդգրկում է 79,660.5 հա տարածք և միավորում է Սյունիքի մարզի հատուկ պահպանվող բնական տարածքների ամբողջական համակարգը՝ Ներառելով արգելոցներ, ազգային պարկ և մի շարք պետական արգելավայրեր («Արևիք» ազգային պարկը, «Հիկահող» պետական արգելոցը, «Սոսու պուրակ», «Զանգեզուր», «Խուստուկ», «Բողաբար» և «Սև լիճ» պետական արգելավայրերը):

««Զանգեզուր» կենսոլորտային համալիր» ՊՈԱԿ-ի հիմնական խնդիրներն են՝ ապահովել արգելավայրերի տարածքի լանդշաֆտային և կենսաբանական բազմազանության բնականոն զարգացումն ու պահպանությունը, ինչպես նաև պահպանել վայրի բուսատեսակների և կենդանիների բնական միջավայրը: Առանձնահատուկ ուշադրություն է դարձվում Մեղրու լեռնաշղթայի հարավ-արևմտյան ճյուղավորման՝ Խուստուկ լեռնազանգվածի բարձր լեռնային հատվածի հազվագյուտ և վտանգված տեսակների պաշտպանությանը: Սա ներառում է կրի-տիկական վիճակում գտնվող, խոցելի և անհետացման եզրին գտնվող, ինչպես նաև Հայաստանի Կարմիր գրքում ընդգրկված բույսերի և կենդանիների պահպանությունն ու վերարտադրությունը:

Այսպիսով, ««Զանգեզուր» կենսոլորտային համալիր» ՊՈԱԿ-ը կարևոր դեր է կատարում Հայաստանի հարավի եզակի բնական ժառանգության պահպանության, վերականգնման և կայուն զարգացման ապահովման գործում:

«Բողաքար» պետական արգելավայր

«Բողաքար» պետական արգելավայրը Հայաստանի բնության հատուկ պահպանվող տարածքներից է, որտեղ լուռ, բայց համառ կերպով պահպանվում է կենսաբազմազանությունը: Այն հիմնադրվել է 1989 թվականին և ընդգրկում է 2728 հա տարածք: Տեղակայված է Սյունիքի մարզում, Չանգեզուրի լեռնաշղթայի հարավային լանջերին՝ ծովի մակերևույթից 1400-2100 մետր բարձրության վրա:

Այս արգելավայրը ստեղծվել է ոչ թե պարզապես «գեղեցիկ բնություն» պահելու համար, այլ կոնկրետ նպատակով՝ պահպանել Հայաստանի ֆլորային ու ֆաունային բնորոշ մի քանի ներկայացուցիչներ:

Այստեղ կարելի է հանդիպել ինչպես էնդեմիկ տեսակների՝ օրինակ Սոսովսկու վարդակակաչին և Թախտաշյանի խլածաղկին, այնպես էլ հազվագյուտ խոլորձների, արաքսյան կաղնու և սագասոխուկի:

«Բողաքար» պետական արգելավայրում է գտնվում նաև Բողաքարի ջրվեժը՝ Չանգեզուրի լեռների արևելահայաց լանջերին:

Սա այն վայրերից է, որտեղ բնությունը պարզապես գոյություն ունի՝ իր օրենքներով, և հենց դա է նրա իրական արժեքը:

«Սև լիճ» պետական արգելավայր

Սյունիքի բարձր լեռնաշխարհում է ծվարել Սյունյաց աշխարհի մարգարիտը՝ Սև լիճը կամ Իշխանա լիճը, որ նաև Սրբոց սարի ծովակ է կոչվում: Այն գտնվում է Մեծ Իշխանասարի արևելյան լանջին՝ ծովի մակարդակից ավելի քան 2666 մետր բարձրության վրա:

Լիճը քաղցրահամ է ու անհոսք, սևվում է մթնոլորտային տեղումներից և հալոցքային ջրերից: Նրա ջրերի մեջ արտացոլվում են լեռների խստաշուկա գագաթները՝ ստեղծելով մի պատկեր, որտեղ բնությունն ու հավերժությունը միաձուլվում են մեկ ամբողջության մեջ: Ամռանը նրա ափամերձ խոտառատ արոտներն օգտագործվում են անասնապահների կողմից:

Լիճն ունի մոտ 2կմ քառակուսի մակերես, համեմատաբար կլորավուն տեսք՝ շուրջ 1.6 կմ երկարությամբ և 1.2 կմ լայնությամբ: Չնայած իր հանգիստ տեսքին՝ այն ունի մինչև 7.5 մետր խորություն: Ջուրը թափանցիկ է այնքան, որ արևի լույսի տակ երևում են հատակի քարերը, իսկ լճում բուծվող իշխան և բեղուն ձկները լրացնում են այս բնական պատկերը:

Սև լիճը համարվում է խորհրդավոր և վտանգավոր

վայր. ասում են՝ այն ծագարածն է, ունի նաև ներքին արտահոսք, լողանալու համար վտանգավոր է, կենտրոնում ձգելու հատկություն ունի:

Ավանդության համաձայն՝ Սյունիքում ապրել են երեք եղբայր, որոնցից ավագը երկար ժամանակ զավակ չի ունեցել: Վերջապես նա դուստր է ունենում, բայց մի դերվիշ կանխագուշակում է, որ աղջկան դժբախտ ու անսովոր ճակատագիր է սպասվում: Վախենալով այդ ճակատագրից՝ հայրը նրան մեծացնում է որպես տղա՝ դարձնելով խիզախ մարտիկ, հեծյալ ու որսորդ:

Եվ օրերից մի օր ահավոր մրրիկը պատել է սար ու ձոր, թշնամական գորբի յաթաղանը կախվել է Սյունիքի վրա, ամենուր արյուն է հեղվել եւ ահ ու սարսափ տարածվել: Երկայնաբազուկ Մեծ իշխանի վրանները խփված են եղել Իշխանա լճի ամառանոցում: Լուսածեղին, երբ յայլավորը դեռ չէր հասցրել արթնանալ, բռնավոր հրոսակները գաղտագողի մոտեցել, շրջապատել, ավերել են ամառանոցը, գերել իշխանին ու նրա մարդկանց: Վրաններից մեկում՝ մահճի մեջ քնած, նրանք գտել են իշխանի դստերը:

– Միայն խանի հարեմին է արժանի այս

գեղեցկությունը, – ասել է ասկյարների յուզբաշին ու, պահելով թուրը գերված իշխանի կրծքին, ասել է, որ կազատի բոլորին՝ աղջկան տանելու պայմանով: Հայրը մերժել է: Ասկյարները դստեր աչքի առաջ սպանել են հորը, եւ ձեռքերն ու ոտքերը կապած աղջկան նետել են ձիու վրա: Յուզբաշին նստել, մտրակել է նժույգը՝ ժամ առաջ խանին հասցնելու այդ թանկարժեք ավարը:

Ճանապարհին կատարվել է անհավատալիս: Աղջկան հաջողվել է ազատվել կապանքներից, յուզբաշու կողքից քաշել, հանել է նրա թուրը եւ հենց ձիու վրա նրան սրախողխող արել:

Հասնելով Սև լճին՝ աղջիկը իրեն նետում է ջուրը: Թշնամիները մտնում են լիճը՝ Նրան բռնելու համար, բայց մեկը մյուսի հետևից անհետանում են՝ կարծես լիճը կույ է տալիս Նրանց: Աղջիկը Նույնպես մահանում է, և Նրա մարմինը հետագայում գտնում ու թաղում են բարձր տեղում, որ սովորական մահկանացուներից տարբերվի Նրա գերեզմանը:

Ասում են, որ այդ ժամանակից ի վեր Իշխանա լիճը սրբավայր է դարձել ու ստացել իր երկրորդ անունը՝ Սև լիճ: Ասում են՝ Սև լճի հրեշն այսօր էլ կա, որ Նա կույ է տալիս ջուրը մտնող բոլոր չարերին, բարբարոսներին, անհավատներին:

Սև լիճը եղել է մի շարք ստեղծագործողների ոգեշնչման աղբյուր:

Ասես երկնի լազուրից պոկվել է մի պատառիկ,

Սուզվել է ու տեղ գտել մեր լեռներում անառիկ...

ԳՐԻՍԱՆ ԱՇՈՏ, «ԻՇԽԱՆԱ ԼԻՃ»

Տարածքը հատուկ պահպանվող գոտի է, որը կազմավորվել է 2001 թվականին՝ 1987 թվականին ստեղծված համանուն արգելոցի հիման վրա: Ունի 240 հա մակերես:

2021 թվականի սկզբներից լճի արևելյան հատվածը գտնվում է Աղրբեջանի զինված ուժերի վերահսկողության ներքո:

«Չանգեզուր» պետական արգելավայր

Բաղասար - Մեղրու լեռների ամենաբարձր կետը

Սյունիքի մարզի սրտում է գտնվում «Չանգեզուր» պետական արգելավայրը, որը բնության հատուկ պահպանվող տարածք է: Այն հիմնադրվել է 2009թ. հոկտեմբերի 15-ին:

Տարածքի ընդհանուր մակերեսը կազմում է 25711,6 հա՝ ընդգրկելով Բարգուշատի լեռնաշղթայի հարավային և Չանգեզուրի լեռնաշղթայի արևելյան լանջերը (ծովի մակարդակից 2600–3904 մ բարձրության վրա), որտեղ հանդիպում են մերձալպյան, մարգագետնային ու մարգագետնատափաստանային բնական էկոհամակարգեր:

Պահպանության հիմնական օբյեկտներն են այս էկոհամակարգերի լանդշաֆտային և կենսաբանական բազմազանությունը՝ ընդգրկելով էնդեմ, հազվագյուտ ու վտանգված տեսակներ և նրանց կենսավայրը, ինչպես նաև բնապատմական ժառանգությունը: Տարածքում բնակվում են կովկասյան ընձառյուծը, բեզուրյան այծը, հայկական մուֆլոնը, գորշ արջը, ջրասամույրը, կասպիական հնդկահավը, կովկասյան մարեհավը, հայկական իծը և այլ հազվագյուտ կենդանիներ:

Արգելավայրի ստեղծման կարևոր նպատակներից է նաև Չանգեզուրի լեռնաշղթայի Մեղրի և Բարգուշատ լեռնաբազուկների կենսաբազմազանության պահպանությունը, այդ թվում՝ տարածաշրջանային՝ Հայաստան-Իրան-Ադրբեջան միջսահմանային բնակավայրերի պաշտպանությունը, որտեղ կփրկվեն հազվագյուտ ու անհետացման վտանգի տակ հայտնված կենդանիները:

«Չանգեզուր» պետական արգելավայրի տարածքում են գտնվում 3 խոշոր լիճ՝ Կապուտան կամ Գոգի լիճ,

Գագանա լիճ, այս լճերը համարվում են ջրաբանական հուշարձան, իսկ 3-րդը՝ Ծաղկարի կամ Ծակբարի լիճը՝ ջրաներկրաբանական:

Կենսաբանական ուսումնասիրություններով տարածքում հաշվառվել են մոտ 1000 տեսակ անողավոր բույս և շուրջ 185 տեսակ ողնաշարավոր կենդանի, որոնցից 25-ը գրանցված են Հայաստանի Կարմիր գրքում, իսկ 9-ը՝ ԲՊՄՍ կարմիր ցուցակում:

«ՉԱՆԳԵԶՈՒՐ» ԿԵՆՏՐԱԼԻԶԱՄԵՆԱԿԱՆ ԲԱՆԿԱ

«ԽՈՒՍՏՈՐԼՎ» պետական արգելավայր

Յայաստանի հարավում՝ Սյունիքի մարզի Կապանի տարածաշրջանում՝ Չանգեզուրի լեռնաշղթայի գեղատեսիլ լանջերին՝ իր վեհությամբ երկնք ձգվող Խուստուկի լեռը կանգնած է անսասան՝ դառնալով ոչ միայն աշխարհագրական կետ, այլև տարածաշրջանի բնության խորիրոգանիշները մեկը:

2013 թվականից այն ստացել է արգելավայրի կարգավիճակ՝ ընդգրկելով շուրջ 6946.74 հա տարածք:

Այդտեղ բնությունը բացվում է ի իր ողջ շփոթությամբ՝ ծովի մակարդակից 1400-2100 մետր բարձրության վրա, որտեղ լեռները, անտառներն ու քարաբլուր տարածքները միահյուսվում են մեկ ամբողջության մեջ:

Արգելավարի ստեղծման

հիմնական նպատակը ոչ միայն բնության պահպանությունն է, այլև՝ նրա բնական ընթացքի շարունակականության ապահովումը:

Այդտեղ պահպանվում են գիտական, պատմամշակութային և տնտեսական մեծ արժեք ունեցող բնական համակարգերը՝ իրենց ամբողջ բազմազանությամբ:

Տարածքը հանդիսանում է
ֆլորայի և ֆաունայի բազմաթիվ
տիպիկ ներկայացուցիչների
ապաստան, որտեղ նրանք
հնարավորություն ունեն
ազատ զարգանալու և բնական
ճանապարհով վերադառնալու:

Սա մի վայր է, որտեղ բնությունն ապրում է իր իսկ օրենքներով՝ պահպանելով հավասարակշռությունն ու փոխանցելով իր արժեքներն ապագա սերունդներին:

«Շիկահող» պետական արգելոց

«Շիկահող» պետական արգելոցը գտնվում է Սյունիքի մարզում, ձգվում է Խուստուսի լեռան հարավ-արևելյան և Մեղրու լեռնաշղթայի հյուսիս-արևելյան լանջերով՝ ընդգրկելով Ծավ և Շիկահող գետերի վերին ավազանները՝ 700–2800 մետր բարձրության վրա:

Արգելոցը հիմնվել է 1958 թվականին և մինչև 2006թ. զբաղեցնում էր մոտ 10 330 հա տարածք՝ դառնալով վայրի բնության և կենդանիների պահպանության

իրական օգուտ: Ռելիեֆը խիստ մասնատված է: Հատ են լեռնային գետակներն ու հանքային աղբյուրները:

Արգելոցի բուսական աշխարհն անչափ հարուստ է՝ ներկայացված 432 ցեղի ու 92 ընտանիքի 1100 տեսակով, որից 70-ը գրանցված է Հայաստանի Կարմիր գրքում: Այն առանձնանում է կովկասյան տիպի խոնավասեր բույսերով, ջերմախոնավասեր ծառափայտի տեսակի ու բազմազան խոտաբույսերով՝ ստեղծելով հարուստ կենսաբազմազանություն:

Տարածքը հարուստ է բազմաթիվ էնդեմիկ տեսակներով, որոնցից շատերն ունեն 2անգեզուր տեղանունը՝ 2անգեզուրի տանձենի, 2անգեզուրի զանգակածաղիկ, 2անգեզուրի շկոտեն և այլ տեսակներ: Տարածքի շուրջ 94 տոկոսն անտառապատ է:

Արգելոցի բարձր լանջային հատվածներում աճում են անտառ առաջացնող ծառատեսակներ՝ ստեղծելով խիտ ու բազմազան անտառապատ տարածքներ: Այդտեղ հանդիպում են արևելյան և սովորական բոխին, վրացական և խոշորառէջ կաղնիները, հատապտղային

«ԳԱՆՁԵՐՈՐ» ԿԵՆՏՐՈՆՈՐԱՅԻՆ ՀԱՄԱԼՈՐ

կենին, արևելյան հաճարենին և արևելյան տսին, որը Կովկասում եզակի է:

Արգելոցում հանդիպում են բազմաթիվ վայրի պտղատու ծառատեսակներ՝ տանձենի, արևելյան խնձորենի, հունական վայրի ընկուզենի, սալորենի: Ծառատեսակներից հանդիպում են կենին, արևելյան հաճարենին, լորենին, հաճարենին, թխկին, թեղին և այլն: Ծառաթփային տեսակներից տարածված են բթատերև ինկենին, շագանակենին, կովկասյան խուրման, սովորական նռնենին, թզենին և զկեռենին: Բազմազանությունը լրացնում են 18 տեսակի հազվագյուտ մամուռները, իսկ առանձնակի ուշադրության է արժանի բարակ ֆաբրոնիան:

Արգելոցը հարուստ ու բազմազան է նաև կենդանական աշխարհով:

Սողուններից այստեղ հանդիպում են գյուրգան, ջրային և սովորական լորտուները, դեղնափորիկը, ինչպես նաև հայկական լեռնատափաստանային վահանազուլի իծը:

Թռչուններից տարածված են վայրի հնդկահավը, բարարծիվը, սպիտակագլուխ և սև անգղները: Կաթնասուններից՝ գորշ արջը, գորշուկը, վարազը, այծյամը, գայլը, աղվեսը, գորշ նապաստակը, լայնականջ ոզնին, երբեմն բեզուարյան այծը, վայրի ոչխարը և հովազը: Կենդանիների շատ տեսակներ ընդգրկված են Հայաստանի Կարմիր գրքում, ինչը ցույց է տալիս այս տարածքի կենսաբազմազանության բացառիկ կարևորությունը:

Այս ամենով «Շիկահող» արգելոցը դառնում է բնության մի կենդանի գոհար, որտեղ բույսերն ու կենդանիները, լանջերն ու գետերը միասին ստեղծում են եզակի կենսաբազմազանություն: Արգելոցի ներկայիս տարածքը կազմում է 12137.075 հա:

«Սոսու պուրակ» պետական արգելավայր

Ծավ և Շիկահող գետերի ափերին, Շիկահողի արգելոցի հարևանությամբ, ծովի մակարդակից 700–800 մետր բարձրության վրա տարածվում է արևելյան սոսու բնական պուրակը: Այն ձգվում է հատկապես Ծավ գետի երկայնքով՝ ձևավորելով երկար ու նեղ կանաչ միջանցք, որտեղ բնությունը ներդաշնակորեն հետևում է գետի հոսքին:

«Սոսու պուրակ» պետական արգելավայրը հիմնադրվել է 1958 թվականին, ունի 64.2 հա տարածք:

Այդտեղ կանգնած են դարերի վկաներ՝ 200–250 տարվա պատմություն ունեցող հզոր սոսիներ, որոնց թիվն անցնում է հազարը: Նրանք բարձրանում են մինչև 30–35 մետր: Պուրակն ունի բնական ծագում, սակայն երբեմնի հատումները խաթարել են նրա բնական շարունակականությունը:

«Սոսու պուրակ» պետական արգելավայրի ամենատպավորիչ խորհրդանշը դարավոր սոսին է, որի հսկայական փչակում կարող են միաժամանակ տեղավորվել մինչև 20–25 մարդ: Այդ հզոր ծառը ոչ միայն բնության հրաշք է, այլև ուժի ու հավերժության կենդանի պատկեր:

Արգելավայրում գործում է Նաև տնկարան, որն ապահովում է արևելյան սոսու վերարտադրությունը,

«ԳԱՆՁԵՐՈՐ» ԿԵՆՏՐՈՆՈՐԱՅԻՆ ՀԱՄԱՐԻ

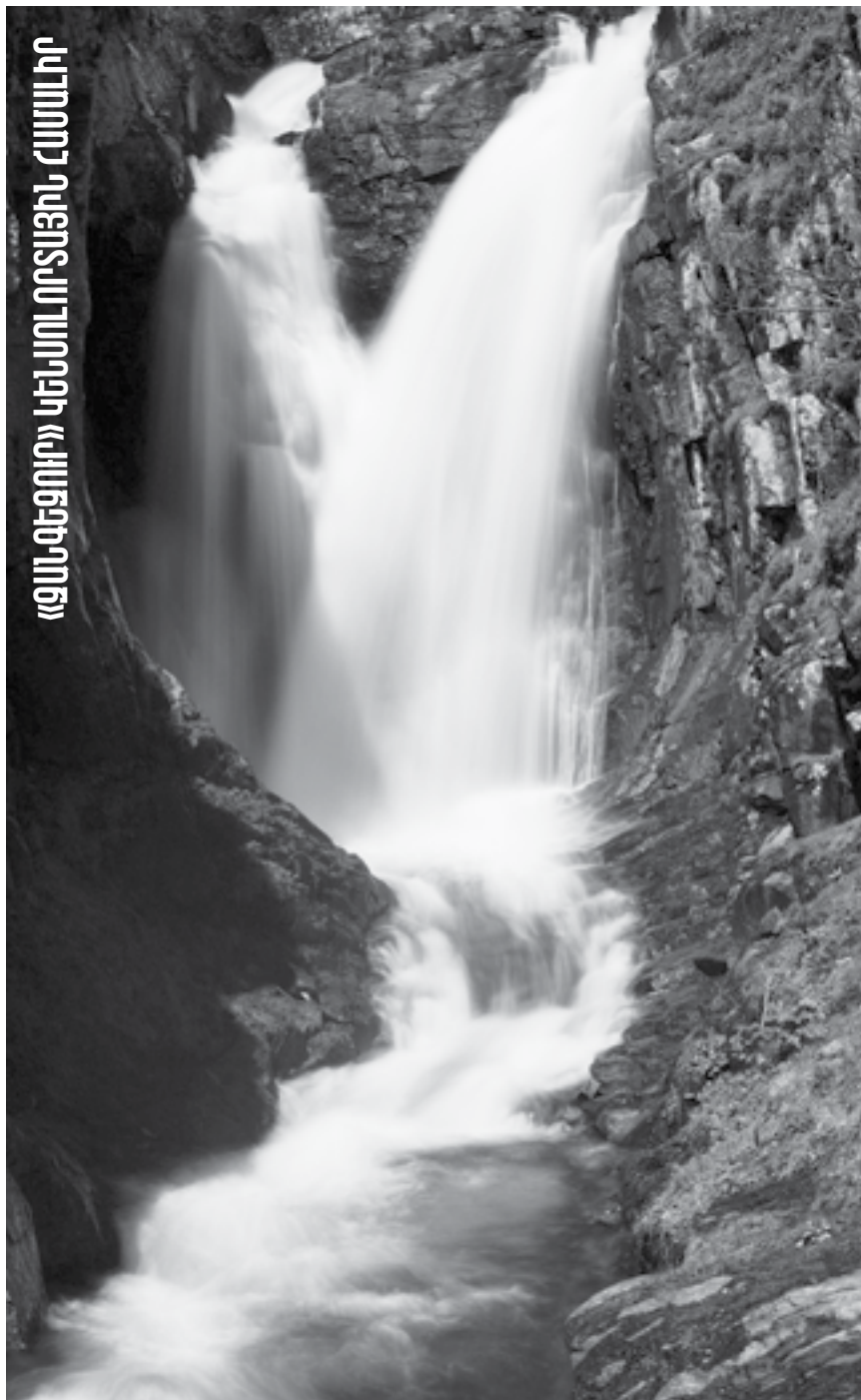
ինչպես նաև աճեցվում են այլ արժեքավոր ծառատեսակներ՝ հունական ընկուզենի, արաքսյան կաղնի, շրջափյուն հունական, իլեկի թավշային:

Կյանքն այդտեղ չի սահմանափակվում միայն բուսականությամբ: Պուրակը նաև կենդանական աշխարհի փոքրիկ թաքստոց է, որտեղ բազմազան են հատկապես սողունները: 7 տեսակի մողեսը, 8 տեսակի օձը և 2 տեսակի կրիան հանգիստ բնակվում են այս տարածքում, իսկ հազվագյուտ տեսակներից կարելի է հանդիպել շերտավոր մերկաչքին, կատվածին և անդրկովկասյան սահնածին:

Հայկական հին գրույցը պատմում է, որ հայերը սոսի ծառը շատ են սիրել՝ այն համարելով ծառերի նահապետ: Պուրակը տեսնելով՝ պարսից Դարեհ արքան ցանկացել է այդպիսի պուրակ ունենալ իր երկրում, բայց սոսին այնտեղ չի աճել: Չայրացած՝ նա հրամայել է կտրել հայկական սոսիները, սակայն դրանք կրկին աճել են: Պարզվել է՝ սոսիների տակ ցորեն էր ցանված, որի ուժը պահել էր նրանց: Չրույցը ցույց է տալիս, որ ինչպես սոսին, այնպես էլ հայ ժողովուրդը՝ որքան էլ փորձեն ոչնչացնել, միշտ վերածնվում է:

Սոսու պուրակը եզակի բնական ժառանգություն է, որտեղ դարերի խորքից եկող բնությունն ու կենսաբազմազանությունը միահյուսվում են՝ պահպանելով իրենց անփոխարինելի արժեքը:

«ԳԱՆՔԵՐՈՐ» ԿԵՆՏՐՈՆՐԱՅԻՆ ՀԱՄԱՆԻՐ

պարկի տարածքում առկա են ուղղաձիգ բնական գոտիներ և լանդշաֆտների տարբեր տեսակներ՝ ալպյան մարգագետիններ, լեռնային տափաստաններ, անտառային զանգվածներ, կիսաանապատներ:

Այդտեղ լեռները պահպանում են հազարամյակների կենսաբազմազանությունը՝ հպարտ ու անխախտ:

Քարքարոտ արահետներով, արևից տաքացած հողի վրա դանդաղ առաջ է շարժվում միջերկրածովյան կրիան (*Testudo graeca*)՝ իր հետ տանելով ժամանակի ծանրությունը: Ժայռերի արանքում անսկատ սողում է հայկական իծը (*Vipera raddei*)՝ վտանգի ու հավասարակշռության լուռ խորհրդանիշը: Գետերի սառը հոսանքներում ճկուն շարժվում է կովկասյան ջրասամույրը (*Lutra lutra meridionalis*)՝ խաղալով ջրի հետ, ինչպես մի հին ընկերոջ:

Վերևում՝ լեռների լռության մեջ, արծազանքվում է կասպիական հնդկահավի (*Tetraogallus caspius*) հզոր կռիւնը, իսկ խիտ անտառների խորքում հազվադեպ հանդիպում է կովկասյան մայրեհավը (*Tetrao mlokosiewici*)՝ իր խորհրդավոր ներկայությամբ լրացնելով այդ վայրի անխախտ ամբողջությունը:

ՀՀ Կարմիր գրքում գրանցված մի

«Արևիք» ազգային պարկ

Սյունիքի մարզում՝ Չանգեզուրի լեռնաշղթայի Մեղրիի լեռնաբզկի հարավային լանջին, ինչպես նաև Աստղածոր և Կյուվարի գետերի ջրահավաք ավազանում տարածվում է մի աշխարհ, որը չի սիրում աղմուկ, բայց լի է կյանքով: Այն ստեղծվել է 2009 թվականին, մակերեսը 34 401.8 հեկտար է:

«Արևիք» ազգային պարկը պարզապես տարածք չէ, այնտեղ ամեն քար պատմություն ունի:

Պահպանության օբյեկտը Մեղրիի եզակի բուսական և կենդանական աշխարհն է: Ազգային

շարք տեսակներ աճում են բացառապես Մեղրու ֆլորիստիկ շրջանում: Դրանք առանձնանում են իրենց հազվագյուտ տեսակներով և սահմանափակ տարածմամբ:

Այդ բույսերից են՝ չորապտեր արծվապտերային (*Chelanthus pteridioides*), հուդայածառ գրիֆիթի (*Cercis Griffithii*), գիրգենսոնիա հակադրածաղիկ (*Girgensohnia oppositiflora*), ձմերուկ վայրի (*Citrullus colocynthis*), անդրախնե, անմեռուկ կլորատերև (*Andrachne rotundifolia*), տափուռ խաղողանման (*Lathyrus vinealis*), թրաշուշան աղասեր (*Gladiolus halophilus*), կատվադաղձ լերդախոտատերև (*Nepeta teucriifolia*), սագասոխուկ ցողունավոր (*Gagea stipitata*), եղբորոսին կծկծուկաձև (*Cephalanthera epipactoides*), կծկծուկ դանձվամերատերև (*Epipactis veratrifolia*), սարդակիր կովկասյան (*Ophrys caucasica*), սարդակիր բոռակիր (*Ophrys oestriifera*), խլորձ Շելկովնիկովի (*Orchis Punctulata*), Էսնապոգոն պարսկական (*Enneapogon persicus*), գևամածաղիկ ռավենյան (*Erianthus ravennae*):

«Արևիք» ազգային պարկը ստեղծվել է ոչ միայն կենդանական և բուսական աշխարհը պաշտպանելու համար, այլև հիշեցնելու՝ բնությունը պարզապես ռեսուրս չէ, այն ժառանգություն է, ինչպես նաև մեր գոյության հիմքը:

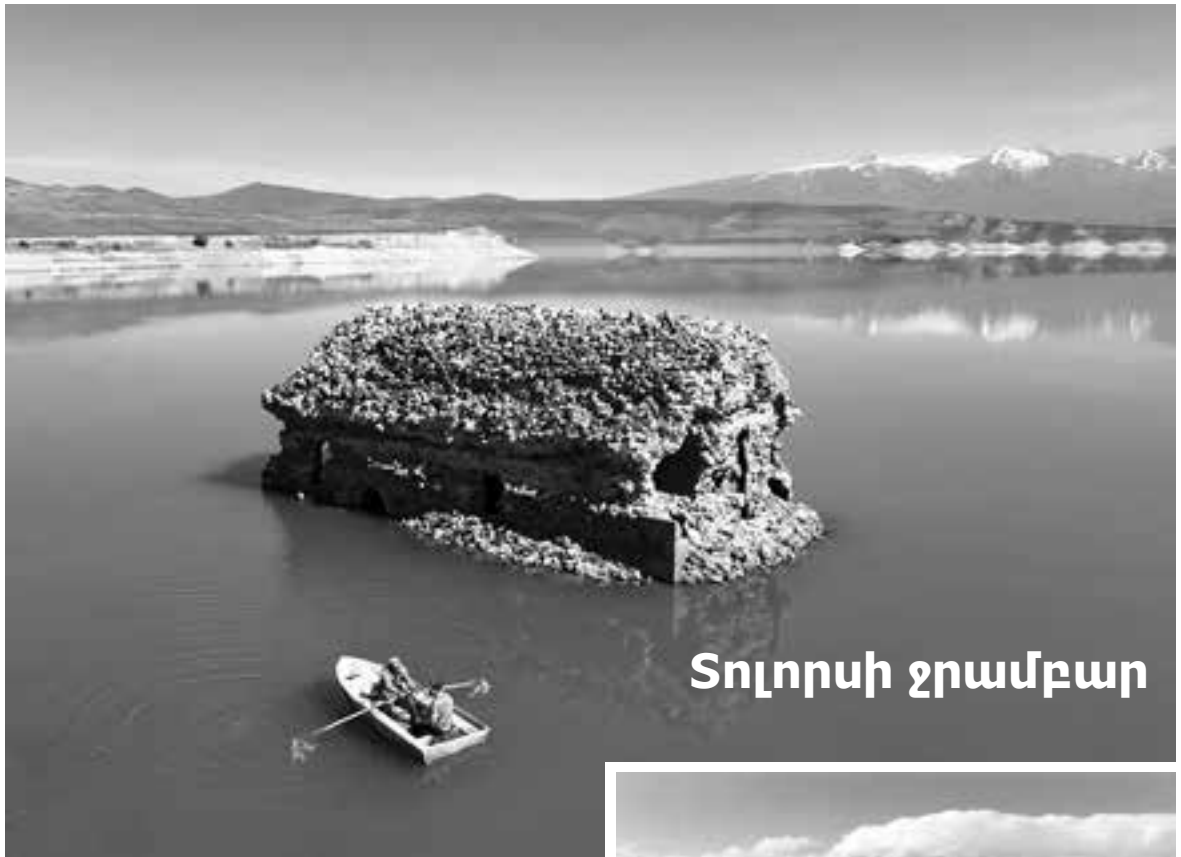
Պարկի պահպանման գոտու տարածքում արգելվում է տնտեսական գործունեությունը, որը կարող է սպառնալ այդ տարածքների էկոհամակարգերի կայունությանը, բուսական և կենդանական աշխարհի ներկայացուցիչների, գիտական կամ պատմամշակութային արժեք ունեցող

օբյեկտների պահպանությանը:

Ազգային պարկը պարզապես գեղեցիկ վայր չէ, այն կենդանի համակարգ է, որտեղ ամեն սխալ քայլ կարող է շղթայական հետևանք ունենալ:

«Արևիք»-ը քեզ չի խնդրում սիրել իրեն. այն պահանջում է՝ հարգել:

Տոլորսի ջրամբար

Յայաստանի հարավում՝ Սյունիքի մարզում՝ Սիսիան ու Այրի գետերի միացման կետում է գտնվում Տոլորսի ջրամբարը։ Սիսիանից ընդամենը 3 կմ հարավ՝ մոտ 1650 մետր բարձրության վրա։

1976 թվականին այն հանձնվել է շահագործման։ Տոլորսի ջրամբարը Որոտանի ջրաէներգետիկ կասկադի հիմնական կարգավորող ջրամբարներից է, այն սնում է Շամբի և Տաթևի ջրէկները։

Ունի 4.5 կմ երկարություն, 4.7 կմ² մակերես, մինչև 56.5 մ խորություն։

Պատվարը ճալաքարակոպճային է՝ ավազակավային միջուկով, 178 մետր երկարությամբ, 68 մետր բարձրությամբ, կառուցված այնպես, որ դիմանա լեռների ճնշմանը։

Ձուրն այստեղ «գեղեցիկ տեսարան» լինելու համար

չէ, այն օգտագործվում է կոնկրետ նպատակով՝ էներգիա արտադրելու և ոռոգելու հողերը։ Մոտ 3 միլիոն մ³ ջուր գնում է գյուղատնտեսությանը։

Տոլորսի ջրամբարի տարածքում է գտնվում Սուրբ Հովհաննես եկեղեցին՝ Յայաստանի եզակի կառույցներից մեկը, որը տարվա մեծ մասը մնում է ջրի տակ։

Երբ ջրամբարը կառուցվեց, հին Տոլորս գյուղն ամբողջությամբ անցավ ջրի տակ։ Բնակիչները տեղափոխվեցին մոտակա գյուղերը։ Հին գյուղից կանգուն մնաց միայն եկեղեցին։

Ամեն տարի ջրամբարի մակարդակը բարձրանում է և գրեթե ամբողջությամբ ծածկում է եկեղեցին։ Սակայն ամռան ամիսներին ջրի մակարդակն իջնում է, և հնարավոր է նույնիսկ ոտքով մոտենալ եկեղեցուն ու մտնել ներս։

Ըստ տարբեր աղբյուրների՝ եկեղեցին կառուցվել է 1861 թվականին, թեև կա նաև տեսակետ, որ այն ավելի հին է և 19-րդ դարում պարզապես վերակառուցվել է։

Տեղացիների շրջանում տարածված է մի լեգենդ, ըստ որի, երբ եկեղեցին ամբողջությամբ անցնում է ջրի տակ, սկսվում են ուժեղ անձրևներ, որոնք վնասում են բերքը։ Սա ընկալվում է որպես պատիժ նրանց համար, ովքեր մոռանում են եկեղեցու գոյությունը։

Սպանդարյանի ջրամբար

Սպանդարյանի ջրամբարը գտնվում է Սյունիքի մարզի հյուսիս-արևմուտքում՝ Որոտան գետի վրա, Գորայք համայնքի հարավարևելյան հատվածում: Այն Հայաստանի խոշորագույն ջրամբարներից է:

Ջրամբարը ջուր է մատակարարում համանուն ջրաէլեկտրակայանին, այն հանդիսանում է Որոտանի կասկադի առաջին օղակը (Սպանդարյան, Շամբ, Տաթև): Այստեղ կուտակված ջուրը մատակարարվում է Սպանդարյանի ջրէկ, որտեղից սկսվում է ամբողջ Էներգետիկ շղթան:

Ջրամբարի ընդհանուր ծավալը կազմում է մոտ 257 միլիոն մ³, որից ջուրը 218 միլիոն մ³-ը օգտակար ծավալ է:

Հատուկ նշանակություն ունի նաև այն, որ ջրամբարը միացված է Արփա գետին՝ 21.6 կմ երկարությամբ թունելով (Որոտան-Արփա-Սևան ջրատար), ինչը թույլ է տալիս ջրային ռեսուրսները վերաբաշխել և արդյունավետ օգտագործել:

Բացի Էներգետիկ նշանակությունից, ջրամբարը կարևոր է նաև ոռոգման համար, այն ապահովում է շրջակա մի շարք համայնքների ջրամատակարարումը:

Տարածքում դեռևս 19-րդ դարում գոյություն է ունեցել Բազարչայի ջրանցքը, այսինքն՝ այս տարածքը միշտ եղել է ջրի կառավարման կարևոր կենտրոն:

Անգեղակոթի ջրամբար

Սյունիքի մարզում, Որոտան գետի վրա է գտնվում Անգեղակոթի ջրամբարը՝ Որոտանի ջրաէներգետիկ կասկադի կարևոր օղակներից մեկը:

Այն շահագործման է հանձնվել 1977 թվականին և ունի համեմատաբար փոքր չափեր՝ 0.54 կմ² մակերես և 3.4 միլիոն մ³ ջրատարողություն: Չնայած չափերին՝ ջրամբարը կատարում է կարևոր կարգավորող դեր:

Պատվարը բետոնախճաբարային է՝ 70 մետր երկարությամբ և 29.4 մետր բարձրությամբ:

Անգեղակոթի ջրամբարից Տուրսի ջրամբար հոսող, Որոտանի մեջ բաց թողնվող ջրերը կարգավորվում են հատակային ջրթող կառուցվածքով:

Բացի էներգետիկ նշանակությունից, ջրամբարի ջրերն օգտագործվում են նաև ոռոգման նպատակով:

Գեղի ջրամբարը գտնվում է Այունիքի մարզի Գեղի գյուղի հարևանությամբ, Գեղի գետի վրա, որը Ողջի գետի ձախ վտակն է:

Լեռնային այս տարածքում կառուցված ջրամբարը սկզբում նախատեսված էր Էներգետիկ նշանակության համար, սակայն հետագայում սկսել է շահագործվել մելիորատիվ նպատակներով:

Ջրամբարը նախագծվել է 1980 թվականին «Հայիիդրոէներգանախագիծ» ինստիտուտի կողմից, իսկ կառուցումն ավարտվել է 1989 թվականին:

Այն ունի 15 միլիոն մ³ ընդհանուր ծավալ, որից 12 միլիոն մ³՝ օգտակար ջրատարողություն: Ջրի հայելին զբաղեցնում է մոտ 50 հեկտար տարածք և գտնվում է ծովի մակերևույթից շուրջ 1402 մետր բարձրության վրա:

Պատվարը ճալաքարակոպձային է՝ ավազակավային միջուկով: Այն ունի 70 մետր բարձրություն և 244 մետր երկարություն: Կառույցի ամրությունն ապահովելու համար պատվարի հատվածում իրականացվել են նաև խորքային ցեմենտացման աշխատանքներ՝ կանխելու ֆիլտրացիոն երևույթները և ջրի արտահոսքը:

Այսօր Գեղի ջրամբարը կարևոր դեր ունի Կապանի տարածաշրջանի գյուղատնտեսության համար՝ ապահովելով շրջակա հողերի ոռոգումը:

Գեղի ջրամբար

Դավիթբեկի ջրամբար

Դավիթբեկի ջրամբարը, որը հայտնի է նաև որպես Չայգամի, գտնվում է Սյունիքի մարզում՝ Նոր Առաջածոր գյուղի մոտակայքում: Այստեղով է անցնում Գորիս-Կապան ճանապարհը և կարևոր նշանակություն ունի տարածաշրջանի գյուղատնտեսության համար:

Ջրամբարի ընդհանուր ծավալը կազմում է մոտ 3.2 մլն մ³, իսկ օգտակար ծավալը՝ 2.85 մլն մ³: Այն կառուցվել է հիմնականում ոռոգման նպատակով, և նրա ջրերով ոռոգվում են Դավիթբեկի, Խոտանանի և Տանձավերի տարածքների գյուղատնտեսական հողերը:

Տարածքը հետաքրքիր է ոչ միայն իր տնտեսական նշանակությամբ, այլև բնական ու պատմամշակութային միջավայրով: Մոտակայքում գտնվող Խոտանանի, Տանձավերի անտառները համարվում են կարևոր ռեկրեացիոն գոտիներ, իսկ շրջակայքում պահպանվել են տարբեր ժամանակաշրջանների հուշարձաններ՝ հին ամրոցի ավերակներ, դամբարանադաշտեր, վաղ միջնադարյան ու միջնադարյան եկեղեցիներ և հին բնակատեղիներ:

Այսպիսով, Դավիթբեկի ջրամբարի տարածքը միավորում է գեղատեսիլ բնությունը, գյուղատնտեսությունը և պատմական ժառանգությունը մեկ տարածքում:

Շամբի ջրամբար

Շամբի ջրամբարը գտնվում է Սյունիքի մարզում՝ Որոտան գետի վրա, Շամբ գյուղի հարևանությամբ՝ մոտ 1350 մետր բարձրությամբ: Այն շահագործման է հանձնվել 1970 թվականին և հանդիսանում է Որոտանի ջրաներգետիկ կասկադի կարևոր օղակներից մեկը:

Ջրամբարը գործում է որպես կարգավորող հանգույց. այստեղ են հավաքվում Շամբի ջրեկից դուրս եկած ջրերը և Որոտանի հոսքը, որոնք այնուհետև վերահսկված կերպով ուղղվում են դեպի Տաթևի ջրէկ: Այսպիսով ապահովվում է ամբողջ համակարգի կայուն աշխատանքը:

Շամբը միջին չափի, բայց կարևոր ջրամբար է՝ 1.26 կմ² մակերեսով և մոտ 13.6 միլիոն մ³ ընդհանուր ջրատարողությամբ, որից 11.8 միլիոն մ³-ը օգտակար ծավալ է: Պատվարը բարակոպձային է՝ ավազակավային միջուկով, ունի 107 մետր երկարություն և 47 մետր բարձրություն: Ջրի բացթողումն իրականացվում է ձախ ավիում կառուցված աշտարակային ջրընդունիչի և ոչ ճնշումային թունելի միջոցով, իսկ ավելցուկային, աղետային ջրերի հեռացման համար կիրառվում է հատուկ հորանային և թունելային համակարգ, որը կոչվում է «Մարգարիտակ»:

Բացի էներգետիկ գործառնությունից, ջրամբարի ջրերն օգտագործվում են նաև ոռոգման նպատակով: Լճում բուծվում են նաև ձկներ՝ մասնավորապես իշխան և կարմրախայտ, ինչը ջրամբարին տալիս է նաև տնտեսական լրացուցիչ նշանակություն:

Ջիլի լճի ջրամբար

Տիլի լճի ջրամբարը գտնվում է Սյունիքի մարզում: Ջրամբարի ընդհանուր ծավալը կազմում է 0,5 մլն մ³, իսկ օգտակար ծավալը՝ 0,45 մլն մ³: Այն կառուցվել էր Գորիսի տարածաշրջանի հեռագնաց արոտավայրերի ոռոգման նպատակով և գործել մինչև 1990 թվականը:

Ավելի քան երկու տասնամյակ չափագործվելու հետևանքով ջրամբարն ու դրա ոռոգման համակարգը հայտնվել էին անմխիթար վիճակում: ՀՀ կառավարության որոշմամբ «Ջիլի լճի ջրամբար» ոռոգման համակարգը նվիրաբերվել է Վերիշեն համայնքին՝ այն իր նպատակային նշանակությամբ վերագործարկելու պայմանով:

«Արոտների բարելավման ծրագրի» շրջա-

նակում նախատեսվել է վերանորոգել ջրային օբյեկտը և կառուցել արոտների ջրարբիացման նոր ցանց, որը պետք է սպասարկի Նաև հարակից խոզնավար, Վաղատուր, Խնածախ և Խնծորեսկ գյուղերը: Աշխատանքների ավարտից հետո նախատեսվում է ջրարբիացնել շուրջ 8 հազար հեկտար արոտավայր:

Ծրագրի իրականացմամբ ակնկալվում է համայնքային բյուջեի եկամուտների աճ, նոր աշխատատեղերի ստեղծում, անասնա-գլխաքանակի ավելացում և անասնապահական արտադրության ծավալների մեծացում: Մինչ համայնքին փոխանցվելու համակարգը շահագործման իրավունքով հանձնված էր «Որոտան» ջրօգտագործողների ընկերությանը:

Քարահունջի ջրամբար կամ Սադըղին գյուղ

Արհեստական լիճ Գորիս քաղաքի արեւմուտքում, շրջկենտրոնից 6-8 կմ հեռու, Գորիս-Սիսիան ճանապարհի ձախ մասում:

Կառուցել են «Հայջրչին» տրեստի թիվ 8 վարչության շինարարները՝ հողերի ոռոգման եւ հանգստյան գոտի ստեղծելու նպատակով (1968): Ջրատարողությունը մոտ 1, 2 մլն խմ: Ափին կառուցված է հանգստյան տուն, կան պտղատու եւ ջրաշինարարների դեկորատիվ ծառեր:

Լիճը այդպես է անվանվել Սադըղին տոհմին պատկանող հողատարածքում լինելու պատճառով:

«Սոսու պուրակ» արգելավայրի տնկարանը

Հրջակա միջավայրի նախարարության ««Չանգեզուր» կենսոլորտային համալիր» ՊՈԱԿ-ի կողմից կառավարվող «Սոսու պուրակ» արգելավայրի տարածքում 2007 թվականին հիմնադրվեց երկու հեկտար մակերեսով տնկարան՝ արևելյան սոսու, հունական ընկուզենու, կաղնու վերարտադրության ապահովման նպատակով:

Նախատեսված ժամկետում իրականացվում է սերմերի հավաքում, այնուհետև ցանում: Տնկարանի աշխատանքներն իրականացնում են երեք աշխատակից՝ Նորիկ Դանիելյան, Սարգիս Պետրոսյան, Գագիկ Բադալյան:

Տնկարանում աճում է 17 ծառաթփատեսակ, որոշներն աճեցվում են սերմերով՝ ցանովի եղանակով, որոշները՝ արմատակալած կտրոններով:

Տնկարանում աշխատանքների մեծ մասը կատարում են ձեռքով, տեխնիկայի միջամտությունը հասցված է նվազագույնի:

Տնկարանում աճող տնկիները նվիրաբերվում են տարբեր կառույցների՝ ծառատնկման աշխատանքներ իրականացնելու նպատակով: Կանոնադրությամբ սահմանված կարգով իրականացվում է նաև տնկիների վաճառք:

Նորիկ Դանիելյանը 54 տարի է, ինչ անտառային համակարգում է, որից 27-ը՝ Կապանի անտառտնտեսությունում՝ որպես անտառապետ: Նրա համոզմամբ՝ «Սոսու պուրակ» պետական արգելավայրում աճող սոսիները բնական ծագում ունեն: Նրա փոխանցմամբ՝ սոսիների

պուրակը սիրված վայր է գրեսաշրջիկների համար, բայց 2022 թվականից հետո խիստ նվազել է նրանց թիվը:

«Սոսու պուրակ» պետական արգելավայրն արևելյան սոսու բնական ծագում ունեցող ամենախոշոր պուրակն է, որը 1958 թվականին ստացել է արգելավայրի կարգավիճակ, իսկ 2013 թվականին՝ ՀՀ կառավարության N 1465 Ն որոշմամբ, ներառվել է ՀՀ շրջակա միջավայրի նախարարության ««Չանգեզուր» կենսոլորտային համալիր» ՊՈԱԿ-ի կազմում: Արգելավայրի նպատակը բույսերի

Կարմիր գրեում գրանցված արևելյան սոսի ծառատեսակի պահպանությունն ու վերարտադրության ապահովումն է:

Արևելյան սոսին Հայաստանում հանդիպող հնագույն ծառատեսակներից է: Ուժեղ արմատային համակարգի շնորհիվ կանխում է հողի էրոզիան, խիտ սաղարթը ձևավորում է մեղմ կլիմա, նպաստում է հիդրոլոգիական կարգավորմանը, ինչպես նաև հանդիսանում է կենսաբազմազանության պահպանման կարևորագույն օղակ:

ՎԱՀՐԱՄ ՕՐԲԵԼՅԱՆ

Չանգեզուրի պղնձամուլիբդենային կոմբինատի տնկարանային տնտեսությունը

Չանգեզուրի պղնձամուլիբդենային կոմբինատի բնապահպանական նախաձեռնությունների իրականացման կարևորագույն օղակներից է տնկարանային տնտեսությունը: Հիմնադրվել է 2015 թվականին, գտնվում է Կապան-Նորաշենիկ ճանապարհի ձախ կողմում՝ Նորաշենիկ գետի հարևանությամբ, հինգ հազար քառակուսի մետր տարածք է զբաղեցնում: Տնկարանի գործունեությունը մեծ մասշտաբով միտված է տարածաշրջանի ֆլորայի խախտված հավասարակշռության վերականգնմանը, կենսաբազմազանության ապահովմանը:

«Տնկարան» ցուցանակով տնտեսության դռնով մտնելով՝ մի այլ միջավայրում ես հայտնվում, այստեղ մի այլ աուրա կա: Նկատելի են ամենուր տիրող կարգ ու կանոնը՝ խնամված մարգերը, ղեկորատիվ ծառերի շարքերը, բազմատեսակ տնկիներն ու թփերը: Վառ գույնի արտահագուստով մարդիկ իրենց գործին են...

Ուռննու շվաքի տակ ծաղիկներ են՝ համայնքներին բաժանելու համար: Տնկարանում ստանում են տարբեր ծառատեսակների՝ գհիու, հուղայածառի, եղևնու, սոճու, կատալպայի, այլբիցիայի, կանադական բարդու տնկիներ, վարդի կտրոններ, տարբեր ծաղիկների սածիլներ: Դրանց կաչողականությունը

կազմում է 90 տոկոս, որը հաջողվել է նորատունկերի խնամքի ճիշտ կազմակերպման, ոռոգման կաթիլային եղանակի կիրառման շնորհիվ:

Տնկարանի աշխատանքները համակարգում է Միհրան Գրիգորյանը, կոմբինատի բնապահպանական բաժնում է 2018 թվականից: Նախապես կանաչապատողների խումբն էր ղեկավարում: 2022 թվականից նաև տնկարանի աշխատանքներն է համակարգում: Մասնագիտական կրթություն է ստացել. ավարտել է հայկական գյուղատնտեսական ակադեմիայի «Անտառ-պարտեզ-պուրակային տնտեսություն» բաժինը:

«Միշտ ուշադրության կենտրոնում ենք պահում ազդակիր համայնքները. հաճախ են մեզ դիմում, երբ ծառ կամ թուփ է անհրաժեշտ լինում, վարդ ու ծաղիկ:

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ

Դպրոցների հետ ենք աշխատում, երեխաներին սովորեցնում ինչպես ծառ տնկել ու խնամել: Սևաբար համայնքում, երբ համդիսությունների սրահ կառուցեցին, շրջապատը պիտի կանաչապատվեր, վարչական ղեկավարը դիմեց կոմբինատի ղեկավարությանը, դիմումի համաձայն ուսումնասիրել ենք տեղանքը, ծառեր ենք տնկել, սիզամարգեր պատրաստել, բայց խնամքն իրենք պիտի իրականացնեն, նույն ձևով Արծվանիկի հետ ենք աշխատում», - մանրամասնում է մեր գրուցակիցը:

Տնկարանի կոլեկտիվը գործուն մասնակցություն ունի Արծվանիկի պղծամբարային տնտեսությունում իրականացվող բնապահպանական միջոցառումներին: Դրանցից առավել կարևոր է ռեկուլտիվացիան՝ հողատեսքի վերականգնման աշխատանքները: Դրանց հաջորդում է բուսաբանական ռեկուլտիվացիան՝ ծառատունկը: Իսկ խախտված հողերը վերականգնվելու համար կորնզան են ցանում, որը հողը հարստացնում է ազոտով: Ընդհանրապես բուսաբանական ռեկուլտիվացիան տասնամյակներ է պահանջում, փուլ առ փուլ իրականացվում է ինչպես չգործող

պղծամբարներում, այնպես էլ բացահանքում:

Տնկարանային տնտեսության ուժերով նաև անտառային հատվածներ են հիմնվում: Ինչպես տեղեկացանք, տնկարանում շեշտը դրված է անտառ կազմող ծառատեսակների՝ հացենի, կաղնի, թխկի աճեցնելու վրա: Աճանակի մերձակայքում իրականացվել են յոթ հեկտար, Կարմրաբարի մոտ՝ 2 հեկտար անտառահիմնման աշխատանքներ:

Տնկարանում իրականակ մի կազմակերպություն չեմոնց է կառուցում՝ 650 քառակուսի մետր տարածքով: Միամյա ծաղկատեսակներ այլևս չեն ներկրելու: Տերմոնցի կառուցումը վաղուց էր նախատեսված, քանզի յուրաքանչյուր տնկարան նաև փակ տարածք պիտի ունենա: Բացի այդ՝ տնկարանն ընդլայնվելու հնարավորություն ունի. հարևանությամբ երկու հազար մետր տարածքը կոմբինատը գնել է, բայց առայժմ որպես տնկարան չի ծառայում, որովհետև պիտի ցանկապատվի տարածքը, հողային բարելավման աշխատանքներ պիտի կատարվեն այդտեղ:

ՎԱՀՐԱՄ ՕՐԲԵԼՅԱՆ

Կապանի տարածաշրջանում տնկարան է հիմնվում նաև սեփական նախաձեռնությամբ: Նորաշենիկ գյուղի 3ասար տեղամասում 2008 թվականին՝ Չանգեզուրի պղնձամոլիբդենային կոմբինատի այն ժամանակվա տնօրեն Մաքսիմ Զակոբյանի աջակցությամբ, Վլադիկ Մարտիրոսյանը տնկարան հիմնեց:

Տնկարան՝ սեփական նախաձեռնությամբ

Սեկ հեկտար տարածություն է զբաղեցնում: Նորաշենիկ գետի ափին է, բայց քանի որ գետի հունն ավելի ցածր է, քան իր տնտեսությունը, 1,5 կմ հեռավորությունից ոռոգման ջուր է անցկացրել: Մտնելով տնկարան՝ մի ուրիշ աշխարհում ես հայտնվում, մի որոշ ժամանակ կտրված լարված առօրյայից: Տարբեր ծառատեսակներ են այստեղ աճում՝ վայրի սովորական տանձենի և խնձորենի, փռչնի, սոսի, թխկի, հողայածառ, փռվող գիհի, մալայան մայրի, մշտադալար թույաներ, պիխտա, սև հաղարջենի՝ բերված Ռուսաստանից, կատալպա, կարմիր բռինջ (калина красная) և այլն:

Գործը հմտորեն է կազմակերպում Վլադիկ Մարտիրոսյանը, ով մասնագիտական բարձրագույն կրթություն է ստացել՝ անտառային տնտեսության ինժեների որակավորմամբ (ավարտել է Սվերդլովսկ քաղաքի Ուրալի անտառատեխնիկական ինստիտուտը): Հանրապետությունում հայտնի բնապահպան է, անտառային գործի լավագույն կազմակերպիչ: Ծանրակշիռ է նրա ավանդը Կապանի տարածաշրջանի ֆլորայի և ֆաունայի պահպանման գործում: Երկու անգամ ղեկավարել է Կապանի անտառտնտեսությունը՝ 1980-1990 և 1992-1998 թվականներին, 2004 թվականին հիմնադրել է մինչև օրս գործող «Խուստուկ» բնապահպանական ուղղվածությամբ հասարակական կազմակերպությունը:

Հետաքրքիր է լսել նրա բացատրությունները բազմապիսի ծառատեսակների, նրանց աճեցման, խնամքի, բազմացման և այլնի մասին: «**Ծառը երեխայի նման է, պիտի փայփայես, աճեցնես**», - ասում է փորձառու անտառագետը: Նա լավ գիտի յուրաքանչյուր ծառի լեզուն: Օրինակ, ասում է, որ ուռատերև տանձենին անջրդի պայմաններում էլ է աճում,

նույնիսկ քերծերի վրա: Մի հանգամանք է, նա ծառերն աճեցնում է սերմերով, ունի այն կարծիքը, որ սերմերով աճեցրածի կյանքն ավելի երկար է, քան կտրոններով աճեցրածինը: Տնկարանում օգտագործում է միայն օրգանական պարարտանյութեր, տանը գոյացած բանջարաբոստանային մշակաբույսերի, մրգերի մնացորդները լցնում է փոստրակ մի տեղ, փտելուց հետո օգտագործում որպես պարարտանյութ:

Օրինակ, պատմում է, որ 1990-ական թվականների սկզբի մոլոս ու ցուրտ տարիներին անտառներին մեծ վնաս հասցվեց, մանավանդ կացնի զոհ դարձան վայրի կեռասենիս, ծաղտանձին (рябина черная), որոնց պտուղները կեր էին թռչունների և կենդանիների համար: Ինքն առաջարկել է, և տնկարանից 18-20 հազար վայրի պտղատուների տնկիներ են տարել, ընդ որում՝ հանրապետության տարբեր վայրերից:

Հյուսիս-հարավ ճանապարհը որքան էլ ռազմավարական նշանակություն ունենա մեր տարածաշրջանի համար, դրա կառուցումն անդառնալի վնաս է հասցնում և կհասցնի բնությանը: Վնասը որոշակիորեն փոխհատուցելու համար խնդիր է դրված ծառ տնկել: «Ճանապարհային դեպարտամենտ» հիմնադրամը նախաձեռնել է երեք փուլից մեծածավալ ծառատունկ, որի առաջին փուլին մասնակցել է Վլադիկ Մարտիրոսյանը: Իր տնկարանից էլ որոշակի քանակությամբ ծառերի տնկիներ տարան:

Տասը տարի առաջ՝ կենսաթոշակի անցնելուց հետո, շարունակում է զբաղվել սիրած գործով, նաև օգտակար լինում մարդկանց՝ մասնագիտական խորհուրդներով: Այժմ նրա տնկարանում աճում են թխկիներ, փռչկիներ, հիմալայան մայրիներ, ուռատերև տանձենիներ, որոնք անհրաժեշտ են անտառվերականգնմանը:

ՎԱՀՐԱՄ ՕՐԲԵԼՅԱՆ

Սիսիանի ջերմատունը

«Հայաստան» ՊՈԱԿ-ի «Սիսիանի անտառտնտեսություն» մասնաճյուղը (տնօրեն՝ Տիգրան Համբարձումյան) անտառվերականգնման լուրջ աշխատանքներ է իրականացնում: Մայիսի 25-ին «Այունյաց երկրի» ստեղծագործական խումբը մասնաճյուղի տնկարանային տնտեսությունում էր, որը գտնվում է Շաքիի խճուղի-1 հասցեում՝ մի գողտրիկ վայրում: Դեռ հեռվից աչքի են զարնվում երկու թաղանթապատ ջերմոցները:

Տնկարանը հիմնվել է «Հայաստանում անտառների դիմակայության բարձրացում» մեղմացման միջոցառումների շնորհիվ՝ հարմարեցման և գյուղական վայրերում կանաչ տարածությունների ընդլայնման միջոցով» ծրագրի շրջանակում:

Տեղեկատվական վահանակից իմանում ենք, որ

ծրագիրը համատեղ իրականացնում են ՄԱԿ-ի պարենի և գյուղատնտեսության կազմակերպությունը, Կանաչ կլիմայի հիմնադրամը, Ավստրիական զարգացման գործակալությունը, Բուլղարիայի համաշխարհային հիմնադրամը, Իտալիայի Բոլցանո նահանգը: Ծրագրի տևողությունը 7-8 տարի է:

Այս համագործակցության շնորհիվ երկու տարի առաջ հիմնվել են 2 ջերմոց՝ յուրաքանչյուրը 500 քառակուսի մետր մակերեսով:

2024 թվականից այստեղ աճեցվում են տարբեր ծառատեսակներ՝ ընկուզենի, կաղնի, հացենի, կեչի, ալոնճենի, խնձորենի և տանձենի (այս երկուսը՝ վայրած):

Տնկարանի և ջերմատան վարիչ Վահագն Գալստյանը տեղեկացնում է, որ բացի երկու ջերմոցից՝ ունեն տնկարան, որտեղ բույսը ջերմոցից դուրս ընտելանում է բացօթյա ռեժիմին, որից հետո տեղափոխվում է անտառ և մշտական գրանցում ստանում: Դա լինում է հոկտեմբերի վերջերին և նոյեմբեր ամսին: Իսկ ընդհանրապես սերմերը նախ ստրատիֆիկացիայի են ենթարկվում, այն է՝ ախտահանվում են և ծլողականության բարձրացման նպատակով դրանց հատուկ նյութեր են խառնում, որոշ ժամանակ մնում են սառնարանում, որից հետո ցանում են: Վեց-յոթ ամիս հետո տնկիներն անտառային գրանցում են ստանում: Սերմերը նաև ստանում են Կապանից, Գորիսից, Երեմևի՝ Զրազդանից: Իսկ ընդհանրապես համագործակցում են այլ անտառտնտեսությունների հետ:

Մասնաճյուղի տնօրեն Տիգրան Համբարձումյանի փոխանցմամբ՝ Սիսիանի տարածաշրջանում տնկվել է 126 հա անտառ, 2025 թվականին վերոհիշյալ ծրագրով՝ 55 հա, 2020-25 թվականներին պետությունից միջոցներով՝

71 հա: Ընթացիկ՝ 2026 թվականին նախատեսված է 35 հա ծառատունկ, որը կլինի աշխարհ:

Տեղեկանում ենք, որ տնկիների կաջողականությունը անցնում է 40 %-ից: Մեր զրուցակիցը հայտնում է, որ Գորիսում և Կապանում տնկիների կաջողականությունը հասնում է 70-80 տոկոսի, և Սիսիանի տարածաշրջանում ցածր կաջողականությունը բացատրվում է կլիմայական պայմաններով: Սիսիանում քամիները հաճախադեպ են, անձրևներից հետո հողի խոնավությունն արագորեն գոլորշիանում է: Բացի այդ՝ համեմատած մյուս տարածաշրջանների՝ Սիսիանում տեղումները սակավ են: «**Եթե տնկիների կաջողականությունը բարձր լինի, մեր աշխատանքի արդյունավետությունը կերևա, բայց, ցավոք, խանգարող հանգամանքներ կան**», - մանրամասնում է մեր զրուցակիցը, նաև հավելում, որ ծառատունկից հետո ձգտում են ցանկապատել տարածքները, որ տնային կենդանիները վնաս չհասցնեն նորատունկերին, և իրենց արածը ջուրը չցլվի:

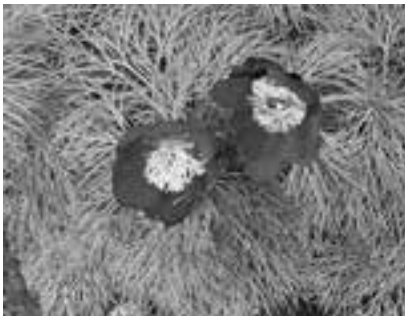
Յրթացս հետաքրքրվում ենք մասնաճյուղի և մասնավորապես տնկարանի՝ մասնագետ կադրերով ապահովվածությամբ:

Տիգրան Համբարձումյանն ավարտել է Հայկական գյուղատնտեսական ակադեմիան՝ ինժեներ-մեխանիկի մասնագիտությամբ: Ջերմոցում աշխատում է 13 բանվոր, իսկ սեզոնային բանվորները 33-ն են, ովքեր զբաղված են անտառներում ծառատնկմամբ և նորատունկերի խնամքով, խոտհնձով: Ապրիլ ամսից մինչև դեկտեմբեր 50-55 աշխատակից են ունենում: Բացի այդ՝ ՄԱԿ-ի պարենի և գյուղատնտեսության կազմակերպության ծրագրի պատասխանատուները պարբերաբար օժանդակում են խորհրդատվությամբ, մասնավորապես տնկարանի և ջերմոցային տնտեսության վարիչ Յրազդանում վերապատրաստման դասընթացներ է անցել: Տիգրան Համբարձումյանը նաև հայտնում է, որ երրորդ տարին է՝ նույն բանվորներն են աշխատում, ասել է թե՛ կադրերի արտահոսք չկա:

ՎԱՀՐԱՄ ՕՐԲԵԼՅԱՆ

33

ՁՊՄԿ ֆինանսավորմամբ իրականացվում են լայնամասշտաբ անտառվերականգնման և անտառապատման աշխատանքներ

42

Սյունիքի յուրահատուկ ֆլորան և բուսականությունը (Իվան Գաբրիելյան, Գոհար Արաջյան)

2 Սյունիքի մարզ և Սյունիքի օրիներգ (խոսք՝ Գագիկ Դավթյանի)

ԽՈՍՔ ՀԱՄԱՐԻ ԱՌԻԹՈՎ

3 Հանքարդյունաբերությունն է այն ոլորտներից մեկը, որտեղ ամենաարագ տեմպերով ներդրվում են կենսաբազմազանության կառավարման նորարարական մեխանիզմներ (Արմեն Ստեփանյան)

Օ՝ ԲՆՈՒԹՅՈՒՆ, Օ՝ ՄԱՅՐ...

4 Տաղ՝ ձոնված բնությանը (Եղիշե Հարենց)

ՀԱՆԳԵՇՈՒՐԻ ԼԵՈՒԱՇՐԱԾՅԻ ՄԵՐՈՒՐ ՀԱՏՎԱԾԻ ԼՃԵՐԸ

6 Խուրջին լիճ (Խրջուն լիճ)

7 Կապտաչ լիճ

8 Կապուտան լիճ

9 Գազանալիճ

10 Ծակբարի (Ծաղկարի) լիճ

ՈԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՊԵՏԱԿԱՆ ԶԱՐԱԶԱՎԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

11 Հարցազրույց ՀՀ շրջակա միջավայրի նախարար Համբարձում Մաթևոսյանի հետ

17 Ազգային ռազմավարություն Հայաստանի Հանրապետության կենսաբանական բազմազանության

20 Սյունիք, կենսաբազմազանության նմուշներ (լուսանկարները՝ Բերտա Մարտիրոսյանի)

ՀԱՐՑԱԶՐՈՒՅՑ ՀԱՄԱՐԻՆ

23 Հարցազրույց «Հայանտառ» ՊՈԱԿ-ի տնօրենի

պաշտոնակատար Գարեգին Միրզոյանի հետ

26 Հարցազրույց ՀՀ շրջակա միջավայրի նախարարության Էկոլոգիայի ծառայության պետ Վլադիմիր Կիրակոսյանի հետ

29 Հարցազրույց «Հանգեզուրի ՊՄԿ» ՓԲ ընկերության կայուն զարգացման գծով տնօրենի տեղակալ Տարոն Նավասարդյանի հետ

ՁՊՄԿ-Ն՝ ԿԵՆՍԱԲԱԶՄԱԶԱՆՈՒԹՅԱՆ ՊԱՅՊԱՆՄԱՆ ՈԼՈՐՏՈՒՄ

33 ՁՊՄԿ ֆինանսավորմամբ իրականացվում են լայնամասշտաբ անտառվերականգնման և անտառապատման աշխատանքներ

ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՅԱՅԵ ՍՅՈՒՆԻՔԻ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹՅԱՆՆ ՈՒ ԿԵՆՍԱԲԱԶՄԱԶԱՆՈՒԹՅԱՆԸ

35 Սյունիքի մարզի ֆիզիկաաշխարհագրական բնութագիրը (Հայկ Հակոբյան)

39 Սյունիքի մարզի բուսական և կենդանական աշխարհը (Անահիտ Մինայան)

42 Սյունիքի յուրահատուկ ֆլորան և բուսականությունը (Իվան Գաբրիելյան, Գոհար Արաջյան)

45 Սյունիքի մարզի ձկնաշխարհը և երկկենցաղները (Սամվել Պիպոյան)

ԶՐԿԵԺՆԵՐ

47 Հաբիի ջրվեժ

48 Լիճքի ջրվեժներ

49 Համետավանի (Աջադուրի) ջրվեժ

50 Ծավի ջրվեժ

ԿԵՆՍԱԲԱԶՄԱԶԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՅՈՎՈՒՄԸ՝ ՍՅՈՒՆԵՅԻՆԵՐԻ ԸՆԿԱՆՈՒՄՆԵՐՈՒՄ

51 Թե ինչպես Մարտուն Մելքումյանը փրկեց բեզարյան այծը (Իզա Ասադուրյան)

52 Անտառի համը (Սուրեն Վարդանյան)

«ՀԱՆԳԵՇՈՒՐ» ԿԵՆՍՈՐՏԱՅԻՆ ՀԱՄԱՐԻ

55 «Հանգեզուր» կենսոլորտային համալիր» ՊՈԱԿ

56 «Բողաքար» պետական արգելավայր

Այունյաց երկիր

ՀԻՄՆԱԴՐԻ ԵՎ ՀՐԱՏԱՐԱԿԻՉ
«ՍՅՈՒՆՅԱՑ ԱՇԽԱՐՀ» ՍԱՀՄԱՆՓԱԿ
ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆ:
ՏՊԱԳՐՎՈՒՄ Ե 2003Թ. ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ 1-ԻՑ:

Գլխավոր խմբագիր՝
ՍԱՄՎԵԼ ԱԼԵՔՍԱՆՅԱՆ

📍 3301, Սյունիքի մարզ, ք. Կապան,
Շահումյան 20/32:
☎ (+374 91) 45 90 47
(+374 77) 45 90 47
✉ syuniacyerkir@mail.ru
🌐 www.syuniacyerkir.am

Թղթակցությունները չեն գրախոսվում և հեղինակներին չեն վերադարձվում: Խմբագրության և հեղինակների կարծիքները կարող են չհամընկնել: Նյութերը ներկայացնել մեքենագիր վիճակում:
Հղումը «Այունյաց երկիր» պարտադիր է: Գրանցման վկայական՝ 01Մ 000231:
Թերթը տպագրվում է «Տիգրան Մեծ» հրատարակչության տպարանում:
Հասցեն՝ ք. Երևան, Արշակունյաց 2:
Ծավալը՝ 11.5 տպագրական մամուլ:
Տպաքանակը՝ 1000: Ստորագրված է տպագրության՝ 20.09.2026թ.:

- 57 «Սև լիճ» պետական արգելավայր
- 59 «Չանգեզուր» պետական արգելավայր
- 60 «Խուստուփ» պետական արգելավայր
- 62 «Շիկահող» պետական արգելոց
- 64 «Սոսու պուրակ» պետական արգելավայր
- 66 «Արևիք» ազգային պարկ

ԶՐԱՄԲԱՐՆԵՐ

- 68 Տոլորսի ջրամբար
- 69 Սպանդարյանի ջրամբար
- 70 Անգեղակոթի ջրամբար
- 71 Գեղիի ջրամբար
- 72 Դավիթբեկի ջրամբար
- 73 Շամբի ջրամբար
- 74 Ջիլի լիճի ջրամբար
- 75 Քարահունջի ջրամբար

ՏՆԿԱՐԱՆՆԵՐ

- 76 «Սոսու պուրակ» արգելավայրի տնկարանը (Վահրամ Օրբելյան)
- 77 Չանգեզուրի պղնձամոլիբդենային կոմբինատի տնկարանային տնտեսությունը (Վահրամ Օրբելյան)
- 79 Տնկարան՝ սեփական նախաձեռնությամբ (Վահրամ Օրբելյան)
- 81 Սիսիանի ջերմատունը (Վահրամ Օրբելյան)

ԲՆՈՒԹՅԱՆ ԱՆԿՐԿՆԵԼԻ ԱՆԿՅՈՒՆՆԵՐ ՍՅՈՒՆԻՔՈՒՄ

- 84 Սատանի կամուրջ
- 85 Կապուտջուղ
- 86 Որոտանի կիրճ
- 87 Ուխտասար
- 88 Աղոթարան
- 89 Արամազդ-Գյազբել
- 90 Մթնածոր
- 91 Իմ մեղուշ Մեղրի... (Լիլիկ Պողոսյան, մշակումը՝ Տիգրան Գրիգորյանի)
- 92 Հազար ու մի երգում գոված սար եմ տեսել,/ Բայց միշտ ձեր կարոտը քաշել, Այունյաց սարեր (Գուսան Աշոտ)՝ Մեծ Իշխանասարի պատկերի վրա

20

Այունիք, կենսաբազմազանության նմուշներ (լուսանկարները՝ Բերտա Մարտիրոսյանի)

«Խուստուփ» պետական արգելավայր

60

66

«Արևիք» ազգային պարկ

77

Չանգեզուրի պղնձամոլիբդենային կոմբինատի տնկարանային տնտեսությունը (Վահրամ Օրբելյան)

«Սև լիճ» պետական արգելավայր

57

Սատանի կամուրջ

Սատանի կամուրջը բնական ծագմամբ քարե հրաշք է՝ կանգնած Սյունիքի խորհրդավոր լեռների գրկում, Որոտան գետի խոր կիրճում, Տաթև գյուղից արևելք:

Շրջակայքը հարուստ է հանքային աղբյուրներով, որոնք ձևավորում են շթաքարեր և պտկաքարեր: Դարեր շարունակ այդ կրաքարային նստվածքները կուտակվելով՝ կերտել են ամուր ու վեհակազմ կամուրջ:

Դա կարծես բնության ձեռքով կերտված արձան լինի՝ դարերի պատմությունը շաղախած քարերի մեջ: Առաջին հայացքից արդեն զգում ես՝ սա անձեռակերտ է, բնության իսկական գլուխգործոց:

Այդ աղբյուրների ջրի ջերմաստիճանը մոտ 25°C է, դարեր շարունակ մարդիկ եկել են այստեղ՝ օգտվելու դրա բուժիչ հատկություններից, հատկապես հոդերի ու ռևմատիկ ցավերի թեթևացման համար: Եվ զգալու, թե ինչպես է ջերմ ու փափուկ ջրի հոսքը մարմինը հանգստացնում, իսկ հոգին լցնում հանգստությամբ ու թարմությամբ:

Կամուրջը գրեթե 30 մետր երկարություն ունի, լայնությունը հասնում է մինչև 60 մետրի: Այն գտնվում է Որոտան գետի վրա՝ հանգրվանելով ժայռերի մեջ, դառնալով տարածաշրջանի ամենատպալվորիչ բնական հուշարձաններից մեկը:

Կամրջով անցնում է Գորիս-Տաթև ավտոճանապարհը, որն անցորդներին՝ բնության ստեղծածով հիանալու հնարավորություն է տալիս:

Կամրջի տակ ու կիրճի պատերին կախված են ստալակտիտներ (շթաքարեր), որոնք դանդաղ ձևավորվել են ջրում լուծված հանքանյութերից:

Չառիթափ լանջերը տրավերտինի վեհաձև շերտերով են զարդարված, որոնք ստեղծում են նեղ ու տպավորիչ բնական միջանցք:

Տեղացիները, չկարողանալով բացատրել երկրաբանական այս յուրահատուկ երևույթը, այն համարել են սատանայի ստեղծած գործ: Այդպես էլ առաջացել է «Սատանի կամուրջ» անվանումը:

Մեկ այլ վարկածով՝ անունը կապված է կամրջի տակ ջրում խեղդվելու բազմաթիվ դեպքերի հետ՝ պայմանավորված նրանով, որ ավելի քիչ ջուր է մտնում կամրջի տակ, քան՝ դուրս գալիս:

Սատանի կամուրջը ոչ միայն բնական հրաշք է, այլև ժամանակի, առասպելների ու մարդկային հիացմունքի վկա՝ ապացուցելու բնության անսպառ գործունեություն ու գեղեցկությունը:

Կապուտջուղ

Լեռագագաթ Չանգեզուրի լեռնաշղթայի հարավային հատվածում Ողջի գետի ակունքի շրջանում: Փոքր Կովկաս լեռնահամակարգի ամենաբարձր լեռնագագաթն է (բարձրությունը՝ 3906 մ): Հայաստանի երկրորդ բարձր լեռնագագաթը (առաջինն Արագածն է, 4090 մ):

Լանջերը գառիթափ են, կտրտված Ողջի և Գիլան գետերով: Կլիման խիստ է, գագաթային շրջանում կան հավերժական ձյան բծեր: Տրառատ է: Նրա բարձրադիր լանջերից են սկսվում Ողջի և Գիլան գետերը: Կան բազմաթիվ հորդաբուխ աղբյուրներ ու նարգանային հանքային ջրեր: Բավական ընդարձակ տարածություն են գրավում քարակարկառները: Լանջերը ծածկված են մերձալպյան և ալպյան մարգագետիններով:

ՈՍԺԳՐԱՇՈՒ ՎԵՐԱԿԱՆԱԿՈՒՄ ԵՐԱՅԻՆ ԵՐԱՅԻՆ

ԱՅՈՒՆՅԱՆ ԱՄԿՈՒՆԵԼԻ ԱՆՅՈՒՆՆԵՐ ՄՅՈՒՆԻՔՈՒՄ

Ուխտասար

Լեռագագաթ Սյունյաց (Չանգեզուրի) լեռնաշղթայում, բարձրությունը՝ 3169 մ:
1968 թ. Երևանի պետական համալսարանի հնագետները Սատանաբարի թիկունքի բարձրադիր լճակի հարավային ափի մոտ՝ ձորի պռնկի վիթխարի ժայռի վրա, հայտնաբերեցին 2 հազարից ավելի ժայռապատկեր, որոնք վերաբերում են մ.թ.ա. 5-3-րդ հազարամյակներին: Ժայռապատկերների վրա փորագրված են կենդանիների հստակ գծագրումներ...
Հնագետներն այս լեռն անվանել են Ուխտասար:
* * *
Ժայռապատկերները ցրված են հրաբխային խառնարաններից գոյացած լճակների շուրջը, ձորակներում ու դարավանդներում...
Բնօրինակներից 4-10 անգամ փոքր պատկերները փորված են 2-6 մմ խորությամբ և 2-20 մմ լայնությամբ խորագծերով:
Հնագույն ժայռապատկերները վերաբերում են նեոլիթ-էնեոլիթյան դարաշրջաններին (մ.թ.ա. 6-4-րդ հազարամյակներ):
Առավել մեծ քանակություն են կազմում բրոնզեդարյան (մ.թ.ա. 3-2-րդ հազարամյակներ) պատկերախմբերը, որոնք ներկայացնում են Հայկական լեռնաշխարհի հնագույն ցեղերի արտադրական, կենցաղային, որսորդությանը, պաշտամունքին և այլ բնագավառների վերաբերող տեսարաններ:
Կենդանիների (բեզուարյան այծ, մուֆլոն, վիթ, եղջերու, ցուլ, ձի, վարազ, շուն, գայլ, հովազ, առյուծ և այլն) պատկերներում կուռ ոճավորմամբ արտահայտված են դրանց բնորոշ առանձնահատկությունները, շարժման պահերը:
Սակավաթիվ խումբ են կազմում թռչնապատկերները:

Սարը մեր բարձր՝ Սուրբ Աղոթարան, որի փեշերին դաղձի ծով է, դաղձի համբույր, դաղձի գգվանք

Աղոթարան սարը

Չէ, աշխարհի սարերի մեջ
Չունեն հավասարը —
Հարգանքը մեծ ու սիրտը մեծ՝
Աղոթարան սարը:

Չգիտեիր՝ ո՞վ էր թռչում —
Դո՛ւ, թե՛ ճանապարհը,
Երբ զարթնում էր ու չէր ննջում
Աղոթարան սարը:

Հավք ուզեիր, նա քեզ կտար՝
Մեկի տեղ հազարը,
Հավքի բույն էր փեշից կատար
Աղոթարան սարը:

Ծաղիկ ասես, ծաղիկներով
Կպահեր աշխարհը...
Ուրախ էր իր տալիքներով
Աղոթարան սարը:

Հյուրը հանկարծ ծարավ մնար,
Իզուր չէր հուսալը,
Սրտից աղբյուր կհաներ նա՝
Աղոթարան սարը:

Մտածե՛լ ես դու երբևէ,
Թե ի՞նչն է պատճառը,
Որ դարձել է բախտիդ բևեռ
Աղոթարան սարը:

Ինչի՞ց է, որ չի սպառվում
Երգի քո պաշարը, —
Լոկ նա գիտե այս աշխարհում —
Աղոթարան սարը:

Նրանից է սևունդ առնում
Քո երգերի ծառը...
Բայց դու արդեն չես բարձրանում
Աղոթարան սարը:

Սարսռում է ինչ-որ ձորում
Գերեզմանիդ քարը,
Նայում, գլուխն է օրորում
Աղոթարան սարը:

Տարին օր է, օրը՝ տարի,
Դու տես գլխիդ ճարը,
Էլ կածանը քեզ չի տանի
Աղոթարան սարը:

ՀԱՍՏՈ ՍԱՀՅԱԼ

ՔԱՆԱՎԱԿԱՆ ՊԱՐԱՄԱՏՐՈՒՄԻ ԱՆՎՈՐՈՒՄԻ ՄԱՍԻՆ

Հայկական դիցարանի գերագույն աստված, աստվածների արարիչ Արամազդի հավերժական «օթևան» Արամազդ լեռը, որ նաև Գյազբեյ է կոչվում

Լեռագագաթ Փոքր Կովկասի լեռնահամակարգում, Բարգուշատի լեռնաշղթայում, վերջինիս ամենաբարձր գագաթն է, ունի 3392 մ բարձրություն:

Լանջերը զառիթափ են՝ ծածկված ալպյան բուսականությամբ, բարձրադիր մասերը լերկ են՝ բռնված բարացրոններով:

Արամազդ լեռան հարավային լանջերից է սկիզբ առնում Արամազդ գետակը եւ ձախ կողմից միանում Գեղի գետին (Արամազդ գետակի երկարությունը 12 կմ է):

* * *

Կանաչավետ այդ տարածքները, իսկապես, բնության անկրկնելի տեսարաններ են՝ ծածկված-պարուրված ալպիական փարթամ

բուսականությամբ:

Արամազդը մեզ դիմավորում է ամենատարբեր գույներով զգեստավորված: Նույնիսկ ձյան մի մեծ զանգված էր պահել մեզ համար՝ լեռնագագաթի հարավահայաց կողմում:

Արամազդի լեռնագագաթը երկճյուղ է:

Արեւմտյան ճյուղը, ըստ ավանդության, Քրիստոսի լույսը ճառագելուց հետո շարունակել է մնալ արբավայր-ովստավայր՝ մեր Նոր դավանանքին համապատասխան:

Գագաթի արեւելյան ճյուղին երկայթա խաչ է կանգնեցված:

Գնամ Գյազբեյիս

Գնամ Գյազբեյիս հողմերը շնչեմ,
Գնամ հովերը շնչեմ Գյազբեյիս,
Թրջված ամպի մեջ թևերս թրջեմ,
Ու թևերի տակ ննջեմ Գյազբեյիս:

Գնամ Գյազբեյիս զմրուխտով հարբեմ,
Ելնեմ երկինքոտ ժայռերը նրա
Եվ ներշնչանքիս խորհուրդով չափեմ
Արծվի ճախրանքը վիհերի վրա:

Գնամ շուրթերը համբուրեմ՝ նրա
Ծաղիկների մեջ ծվարած ծյունի,
Փռվեմ Գյազբեյիս փեշերի վրա
Ու խղճամ նրան, ով Գյազբեյ չունի:

ՀԱՄՈ ՍԱՀՅԱԼ

Մթնածոր...

Մթնածոր տանող միակ արահետն առաջին ձյունի հետ փակվում է, մինչև գարուն ոչ մի մարդ ոտք չի դնում անտառներում: Սակայն Մթնածորում այժմ էլ թավուտ անտառներ կան, ուր ոչ ոք չի եղել: Ծառերն ընկնում են, փտում, ընկած ծառերի տեղ նորն է ծլում, արջերը պար են խաղում, սուլում են չորանի պես, ոռնում են գայլերը, դուռնը լուսնյակին մեկնած, վարազները ժանիքով փորում են սև հողը, աշունքվա փտած կաղիկներ ժողովում:

Մի ուրույն աշխարհ է Մթնածորը, քիչ է ասել կուսական ու վայրի: Թվում է, թե այդ մոռացված մի անկյուն է այն օրերից, երբ դեռ մարդը չկար, և բրածո դինոզավրը նույնպես ազատ էր զգում իրեն, ինչպես արջը մեր օրերում: Գուցե այդպես է եղել աշխարհն այն ժամանակ, երբ քարածուփի հսկա շերտերն են գոյացել և շերտերի վրա պահել վաղուց անհետացած բույսերի ու սողունների հետքեր:

Հիմա էլ Մթնածորում մուգ-կանաչ մաշկով խլեզներ կան, մարդու երես չոտած, մարդուց երկյուղ չունեցող: Պառկում են քարերի վրա, արևի տակ, ժամերով կարող եք նայել, թե ինչպես է զարկում փորի մաշկը, թույլ երակի պես, կարող եք բռնել նրանց: Խլեզները

Մթնածորում մարդուց չեն փախչում:

Բարձր են Մթնածորի սարերը, դրանից է, որ ամռան երկար օրերին էլ արևը մի քանի ժամ է լույս տալիս Մթնածորի անտառներին: Եվ երբ հեռավոր հարթավայրում արևը նոր է թեքվում դեպի արևմուտք, Մթնածորում ստվերները թանձրանում են, սաղարթի տակ անթափանց խավար է լինում, արջերը որսի են դուրս գալիս, վարազներն իջնում են ջուր խմելու, իր որջի առաջ գիլ ոռնում է գայլը, ոռնոցը հազարբերան արծազանքով զրնգում է Մթնածորում:

Գիշեր է դառնում, և գիշերվա հետ որսի են ելնում Մթնածորի բնիկները: Արջը տանձ է ուտում, իրար թաթով են տալիս, թավազվոր են լինում չոր տերևների վրա, դարան մտնում, հենց որ զգում են վայրի խոզերի մոտենալը: Արջը գիտե վարազի ժանիքի թափը, նախահարձակ չի լինում: Եթե տկար մի խոզ ետ մնա մյուսներից, արջը թաթի մի հարվածով ճեղքում է փափուկ վիզը, մի երկու պատառ լափում, լեշը ծածկում չոր ցախով ու տերևներով, բար դնում վրան, փնթփնթալով հեռանում, մինչև լեշը հոտի:

ԱՎԱԵԼ ԲԱԿՈՒՆՑ
(ՀԱՏԿԱԾ «ՄԹՆԱԾՈՐ» ՊԱՏՏՎԱԾԵԻՑ)

Իմ մեղու՛շ Մեղրի...

Լուսանկարը՝ Բերտա Մարտիրոսյանի

Սրտիս հենտ է միջտ
Միտո անսահման թո ջերմություներ,
Իմ մեղու՛շ Մեղրի...

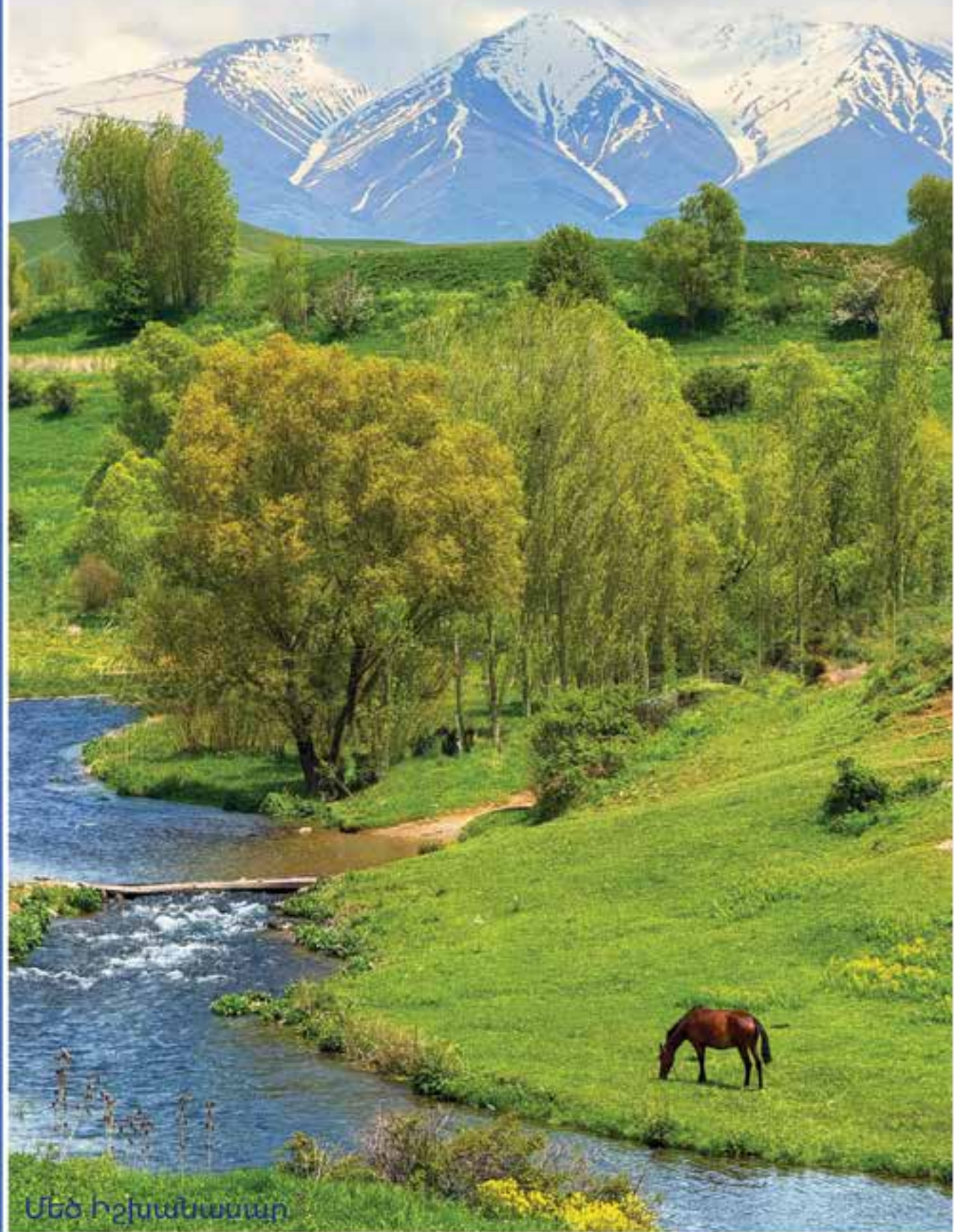
Ու հոգուս մեջ են
Արևիդ ոսկյա կայծկտումները,
Որոնք ծփում են
Մայր եկեղեցու թախծոտ գմբեթին
Եվ հնադարյան թո պարիսպների,
Կամուրջների ու բուրգերի ուսին,
Իմ չթևանդ Մեղրի...

Միջտ սրտիս մեջ են
Գարնան երկնքիդ անդորրը ծալի,
Արաքսից եկող սյու՛քը հովաշունչ
Եվ բարդիներիդ սվավոցը մեղմ,
Իմ քնքու՛շ Մեղրի...
Միտում եմ ամռան այրող ջերմությամբ
Իրար շրջապահ թո ժեռ թարերը,
Քո մի բուռ հողը՝
Մեղրի չափ քաղցր մրգերի համով,
Իմ քանդր Մեղրի...

Հոգուս մեջ են միջտ
Իրիկյամուտիդ ծուկ անդհանքը,
Մայրամուտներիդ մուկ կախարդանքը,
Եվ լուսաբացիդ այգը բերկրայից...
Իմ անու՛շ Մեղրի...

ԼԻԼԻԿ ԳՐՈՐՈՍՅԱՆ
ՄՇԱԿՈՒՄԸ՝
ՏԻԳՐԱՆ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆԻ

**Հազար ու մի երգում գոված սար եմ տեսել,
Բայց միշտ ձեր կարոտը քաշել, Սյունյաց սարեր
Գուսան Աշոտ**

Մեծ Իշխանաձոր

Լուսանկարը՝ Վիեն Աղաջույանի